

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Jakab István: Szlovák hatások a csehszlovákiai magyarok nyelvhasználatában

Deme László: A közigazgatási irat mint szövegmű

Fábián Pál: Akadémiai határozat helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról

Sipka László: A teljes magyar karakterkészlet szükségességéről

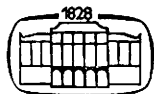
Herczeg Gyula: Polifon regényszerkezet, eseményesség és impresszionista jegyek mai prózáinkban

Benkő László: Röpszótár Móra Ferenc műveiből

Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és a stilisztikai elemzés

A. Jászó Anna: Főiskolai hallgatók kiejtésének vizsgálata

Békési Imre: A mellérendelő kapcsolat konstrukcionális szerepe egy Németh László-esszében

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

106. ÉVFOLYAM 1982. JANUÁR—MÁRCIUS 1. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, BENKŐ LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
ILLYÉS GYULA, KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSZKY MIKLÓS,
RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Jakab István</i> : Szlovák hatások a csehszlovákiai magyarok nyelvhasználatában ...	1
<i>Deme László</i> : A közigazgatási irat mint szövegmű	17
Akadémiai határozat helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról (Közzéteszi: <i>Fábián Pál</i>)	27
<i>Sipka László</i> : A teljes magyar karakterkészlet szükségességéről	37

Íróink nyelve

<i>Herczeg Gyula</i> : Polifon regényszerkezet, eseményesség és impresszionista jegyek mai prózánkban	40
<i>Benkő László</i> : Röpsztár Móra Ferenc műveiből	51

Nyelv és iskola

<i>Szabó Zoltán</i> : Szövegnyelvészet és a stilisztikai elemzés	62
<i>A. Jászó Anna</i> : Főiskolai hallgatók kiejtésének vizsgálata	73

A nyelvtudomány műhelyéből

<i>Békési Imre</i> : A mellérendelő kapcsolat konstrukcionális szerepe egy Németh László-esszéiben	88
--	----

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Horgosi Ödön</i> : Kacabáj	101
<i>Sasvári László</i> : A magyar nyelvű görög katolikus naptár	102
<i>Gunda Béla</i> : Adatok a bontófa tárgyi és nyelvi elterjedéséhez	104

Imre Samu

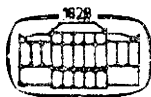
(1017 1000)

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

FELELŐS SZERKESZTŐ
LŐRINCZE LAJOS

CVI. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1982

A MAGYAR NYELVŐR MUNKATÁRSAI 1982-BEN

Achs Károlyné
Balogh Lajos
Bán Ervin
Bánréti Zoltán
Bartók János
Békési Imre
Bencze Lóránt
Benkő László
Benkő Loránd
Büky László
Dániel Ágnes
Deme László
Dobóné Berencsi Margit
Dóra Zoltán
Elekfi László
Ézsias Erzsébet
Fábián Pál
Fodorné Csányi Piroska
Fülei-Szántó Endre
Fülöp Lajos
Gunda Béla
Hangay Zoltán

Herczeg Gyula
Horgosi Ödön
Jakab István
A. Jászó Anna
Kabán Annamária
Kálmán Béla
Károly Sándor
Kemény Gábor
Kiss Jenő
Kiss Lajos
Kontra Miklós
Martinkó András
Máté Jakab
A. Molnár Ferenc
Molnár Ildikó
Nagy L. János
Németh G. Béla
Németh Károly
Órdög Ferenc
K. Palló Margit
Papp Ferenc
Papp László
Papp Mária

Pásztor Emil
Péter László
B. Porkoláb Judit
Pusztai István
Rozgonyiné Molnár Emma
Salga Attila
Sasvári László
Sipka László
Skripecz Sándor
J. Soltész Katalin
Sz. A.
Szabó Zoltán
Szemere Gyula
Szende Tamás
Szigethi Gábor Miklós
Szilágyi Ferenc
Temesi Mihály
Török Gábor
Tózsér Ágnes
G. Varga Gyöngyi
Y.
Zilahi Lajos

**A Magyar Nyelvőr 1982. évi, 106. évfolyamának tartalomjegyzéke,
szó- és tárgymutatója**

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Achs Károlyné</i> : Penavin Olga: A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Ismertetés) ...	497
<i>Balogh Lajos—Bartók János</i> : Korai magyar beszédfelvételek	142
<i>Bán Ervin</i> : Az idegennyelv-oktatás új törekvései és az anyanyelvi nevelés	325
<i>Bánréti Zoltán</i> : Szabály és tendencia a szinkronikus grammatikában	301
<i>Bartók János—Balogh Lajos</i> : Korai magyar beszédfelvételek	142
<i>Békési Imre</i> : A mellérendelő kapcsolat konstrukcionális szerepe egy Németh László- esszéjében	88
<i>Bencze Lóránt</i> : „A metaforáló állat”	455
<i>Benkő László</i> : Röpsztár Móra Ferenc műveiből	51
<i>Benkő Loránd</i> : A név és az ember	391
<i>Büky László</i> : A mély főnév Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvének képalko- tási rendszerében	310
<i>Dániel Ágnes</i> : Szaknyelv vagy szakmai nyelvhasználat	337
<i>Deme László</i> : A közigazgatási irat mint szövegmű	17
<i>Dobóné Berencsi Margit</i> : Költői eszközök Dobos Lászlónak Hólepedő című regényé- ben	318
<i>Dóra Zoltán</i> : Kiszorulóban levő faipari szakszavaink	216
<i>Elekfi László</i> : Beszédütem, versütem	129
Verstani elemzések vitája és a Zrínyi-kutatás	374
Kelemen József	502
<i>Ézsaiás Erzsébet</i> : A Szerb Antal-i ironia stíluseszközei	175
<i>Fábián Pál</i> (középtévé): Akadémiai határozat helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról	27
<i>Fábián Pál—Fodorné Csányi Piroska</i> : A magyar kémiai elnevezés és helyesírás ...	410
<i>Fodorné Csányi Piroska—Fábián Pál</i> : A magyar kémiai elnevezés és helyesírás ...	410
<i>Fülei-Szantó Endre</i> : Tanácskozás a kétnyelvűségről	127
<i>Fülöp Lajos</i> : Papp István munkássága és az anyanyelvi nevelés ügye	183
<i>Gunda Béla</i> : Adatok a <i>bontófa</i> tárgyi és nyelvi elterjedéséhez	104
<i>Hangay Zoltán</i> : A szakmunkástanulók versenyének egri döntője	122
A szakmunkástanulók magyar nyelvi versenyének 1982. évi döntőjéről ...	382
<i>Herczeg Gyula</i> : Polifon regényszerkezet, eseményesség és impresszionista jegyek mai prózánkban	40
Dobos H. Magda: A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista szép- irodalomban (Ismertetés)	114
<i>Horgosi Ödön</i> : Kacabáj	101
<i>Jakab István</i> : Szlovák hatások a csehszlovákiai magyarok nyelvhasználatában ...	1
<i>A. Jászó Anna</i> : Főiskolai hallgatók kiejtésének vizsgálata	73
Szende Aladár (szerk.): Az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének változatai (Ismertetés)	238
<i>Kabán Annamária</i> : A tudományos stílus fogalmának tisztázásához	343
<i>Kálmán Béla</i> : A nyelvjárástudomány eredményeinek felhasználása az iskolában ..	191
<i>Károly Sándor</i> : Modern magyar iskolai nyelvtan — Romániában	332
<i>Kemény Gábor</i> : A nyelvi képek szerepe a tömegtájékoztatásban	138
A „lelki táj” mint közlésforma József Attiláról	307
Szöveg és jelentés	465
<i>Kiss Jenő</i> : Kósa László: A burgonya Magyarországon (Ismertetés)	251
<i>Kiss Lajos</i> : Különös földrajzi nevek	219
Régi földrajzi nevek, régi térképek	477
<i>Kontra Miklós</i> : Nyelvpedagógiai írások és Siptár Péter: Nyelvészeti kissztár (Ismer- tetés)	370
<i>Martinkó András</i> : Lóvá tettem Csinom Palkót	294
<i>Máté Jakab</i> : A felsőfokú hungarológiai oktatás és tudományos kutatás a Román Szocialista Köztársaságban	419
<i>A. Molnár Ferenc</i> : (Surjánfalva)~Sürgyefalu~Şurdeşti	358
<i>Molnár Ildikó</i> : A pedagógusjelöltek Kazinczy-versenye 1982-ben	377
<i>Nagy L. János</i> : B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása (Ismertetés)	246

<i>Németh G. Béla</i> : A fragment fölénye	257
<i>Németh Károly</i> : Megnyitó beszéd (a Magyar Nyelv hetén)	386
<i>Ördög Ferenc</i> : A pusztai helynevekből keletkezett családnevek kérdéséhez	484
<i>K. Palló Margit</i> : Kínál — Tárház, társzekér	357
<i>Papp Ferenc</i> : Temesi Mihály: A magyar nyelvtudomány (Ismertetés)	362
<i>Papp László</i> : Gergely Piroska: A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata (Ismertetés)	367
<i>Papp Mária</i> : A szépség szomorúsága	439
<i>Pásztor Emil</i> : Az „Arany János Toldijának szótára” című könyv terve	266
„Ha fölébresszük Pistát...”	500
<i>Péter László</i> : Móra Ferenc stílusához	160
<i>B. Porkoláb Judit</i> : Debreceni nyelvészeti napok	253
<i>Pusztai István</i> : A szakszóalkotás határai	207
<i>Rozgonyiné Molnár Emma</i> : A szólások és közmondások szövegbe szerkesztése	352
<i>Salga Áttila</i> : Lengyel Zsolt: Gyermeknyelv (Ismertetés)	494
<i>Sasvári László</i> : A magyar nyelvű görög katolikus naptár	102
A tolcsvai Constantin család nevének változásai	360
<i>Sipka László</i> : A teljes magyar karakterkészlet szükségességéről	37
<i>Sztripecz Sándor</i> : Döfi	233
<i>J. Soltész Katalin</i> : Arany János névvilága	281
<i>Sz. A.</i> : Anyanyelv-oktatási napok Nyíregyházán	379
<i>Szabó Zoltán</i> : Szövegnyelvészet és a stilisztikai elemzés	62
Kelemen Péter: Szymbolista versszerkezetek Kosztolányi első korszakában (Ismertetés)	249
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (Ismertetés)	487
Baróti Dezső: Árnyékban éles fény (Ismertetés)	489
Kántor Lajos: Líra és novella (Ismertetés)	492
<i>Szemere Gyula</i> : Ligeti Lajos—Terjék József (szerk.): Keleti nevek magyar helyesírása (Ismertetés)	236
<i>Szende Tamás</i> : A hangtani kutatások újabb eredményei és alkalmazási lehetőségeik a közoktatásban	444
(Szerkesztőség): Száz éve halt meg Arany János	257
Pályázati felhívás	504
<i>Szigethi Gábor Miklós</i> : Az ormánsági nyelvjárás Kodolányi prózájában	431
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor indulása (Ismertetés)	119
<i>Temesi Mihály</i> : Rácz Endre és Szathmári István (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből (Ismertetés)	105
<i>Török Gábor</i> : Hozzászólás a készülő új helyesírási szabályzat néhány kérdéséhez ...	155
<i>Tózsér Ágnes</i> : Szarvas Gábor akadémiai működése dokumentumokban	399
<i>G. Varga Györgyi</i> : Guszkova Antonijina: A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben (Ismertetés)	365
<i>Y.</i> : Tudományos ülészak Sátoraljaújhelyen Kazinczy halálának 150. évfordulója alkalmából	124
V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc Bibliográfia (Ismertetés)	372
<i>Zilahyi Lajos</i> : Tájszavak, szólások Püspökladányból	200
Nyelvművelés 1—39, 129—159, 257—306, 385—430	
Íróink nyelve 40—61, 160—182, 307—324, 431—443	
Nyelv és iskola 62—87, 183—199, 325—336, 444—454	
Nyelvjárások, szaknyelvek 200—218, 337—342	
A nyelvtudomány műhelyéből 88—100, 343—356, 455—476	
Szó- és szólásmagyarázatok 101—104, 219—235, 357—361, 477—486	
Szemle 105—121, 236—252, 362—373, 487—499	
A Nyelvőr postája 500—501	
A Nyelvőr hírei 122—128, 253—256, 374—384, 502—504	

SZÓMUTATÓ

Ez a szómutató nem tartalmazza a következő cikkek szavait: Benkő László: Röpészótár Móra Ferenc műveiből (51); Péter László: Móra Ferenc stílusához (160); Zilahy Lajos: Tájszavak, szólások Püspökladányból (200); Ligeti Lajos (szerk.): Keleti nevek magyar helyesírása (236); J. Soltész Katalin: Arany János névvilága (281); Dániel Ágnes: Szaknyelv vagy szakmai nyelvhasználat (337); Kabán Annamária: A tudományos stílus fogalma (343); Benkő Loránd: A név és az ember (391); Kiss Lajos: Régi földrajzi nevek (477); Ördög Ferenc: A pusztá helynevekből keletkezett családnevek (484).

A, Á ágentívusz 372 akcióminőség 108 alaklétség 443 alinearitás 40 általánosíthatóság 75 anyagelviség 397 apostolok börtje 104 áruterítés 210 aszenzualitás 40 atomcsend 388 avizualitás 40 B bekerülés 'költés' 210 beszédírásmód 193 beszédegység 108 beszerkesztés 17, 352 betűjítés 195 beüzemel 388 binarizmus 446 bontófa 104 bórdeszka 217 burgonya (szinonimák) 251 Bühnendeutsch 194 C cékla 104 cirkula 217 consecutio actionis 108 conscriptus 120 Constantín 360 cüvek 104 CS csángó 193 csarít 390 csikk 217 čin(om) 296 csina, csinó, csinú 298 D Dicsőítések! 104 Dicsőség Jézus Krisztus-nak! (köszönés) 104 Dicsőség mindörökké 104 dimenzióeltolás 139 doxológiás (ünnep) 103	dőji 233 dramaturgia 95 dugó 217 E eláll 'kidől' 300 elektrofiziológia 449 elektromiográfia 450 elkeresztelés 299 Előkövet (Keresztelő Sz. János) 103 elszabadultság 95 eseményesség 40 esetgrammatika 372 explicitás 326 F faktívusz 372 Feltámadt Krisztus! 104 fényes hét 104 fiam! (feleséghez) 161 fókusz 71, 302 fosztó 104 fragment 257 fusizó 210 G gáter 217 globalitás 63 gondolatiság 40 görögguyfa 117 grammatikalitás 302 H halottak szombatjai 103 hangulat-líra 40 hangulatszerkezet 440 hangvétel 93 hántó 104 helyesejtés 74 hírvérték 396 holisztikus 456 Hungarofruct 34 hunnopecsenyeg 406 I idiolektus 334 ingyenorvosok 103	intonéma 447 írógépszabvány 32 Istenszülő 103 izoglossza 193 J jégszáj 118 jelleg 334, 335 K kacabáj 101 kakofemizmus 178 kant 217 karácsonyi előbböjt 104 karakterkészlet 37 kasztíliai 192 kattantyú 118 keresztződoló (vas.) 103 kezdő-szó 297 kínál 357 kocér, kucér 104 kóda 265 kohézió 466 'komolyan vesz' 457 kontextus 47, 63, 64 korigény 257 közeg 334, 335 középtanoda 408 közléssikválás 41 Krisztus születik! 104 kulcsszó 265 L labdadobálás 190 labiográfia 449 -lak (bennfoglaló) 108 laska 'fahulladék' 217 látás-líra 40 láthatási ügy 22 Lázár szombatja 103 lealapbérésít 388 leppégés 75 levélregény 125 lingvográfia 449 litvás (ünnep) 103 lüktető 134, 135 M meghallás 77 mellébeszélés 398

metanév 292
Mindörökké. Amen! 104
mintabetű 35
mondatéli (kötőszó) 20
mondatgrammatika 469
mozaikszó 33
műhelyszargon 209

N

nagyvértanú 103
neocortex 459
népdalküszöb 297
neuroanatómia 459
neutrális rész 302
névésztétika 397
nominativus absolutus 50

NY

nyelvország 325
nyílásbélés 214
nyövező, nyüvedző 104

O

okcitan (provanszál) 192
okíráttár 407
oszcilláció 457

Ö

önemlítés 281
önlény 257
önmegszólítás 281
Örömhírvétel (ünnep) 103
ötvened 104

P

pattogás 75
pecék 104
polifon 40, 43
polifónia 43

pseudokommunikáció 139
pulyka 'farakás' 217

R

rácsvonzás 94
rákforma 265
rétegelt (struktúra) 64
ritmus 137
röpszótár 51

S

sablonok (a beszédben)
389
schwytzer dütsch 194
sokirgalmús (ünnep) 103
sorstárs 299
sortörés 136
spangli 217
splintes 218
stiléma 48
stóc 217
susnya 104
Sürgyejalu ~Šurdešti 358

SZ

szabad hetek 104
száloptika 449
szeg 'bontófa' 104
szembeüszás 96
személyesség 266
szerkesztettség 4, 6, 8
Szindbád 441
szinélmény 118
szintézisvers 308
szociolektális 306
szombatos (nyelvész) 409
szomorizmus 47, 50
szonográf 450
szonogram 451
szórásnégyszet 118
szóványmagyar 1

szó szerkezetbokor 109
szövegégesz 63
szövegfonológia 447
szöveggrammatika 469
szövegkohézió 63, 64
szövegmű 313, 316, 318
szövegsajátosság 63
szurkáló 104

T

tantárgytörténet 238
tár 357
téliésített (sapka) 210
téma-réma 109
terminológian 208
terminus technicus 207
tételmondat 94, 99
teztológus 64
tömb (mondat egység) 90
tömbösödés 93
tömegettájékozottatás 138
tömött (benyomás) 259
tör 104
törőszeg 104
törzsnemzet 406
trichotóma 459
triumvista (elmélet) 459
tudatlára 40

U

újjazda 387
újráz 265
unterláng 218
úrjelenés (vízkereszt) 103
utrenye (reggeli ájt.) 103

V

vajhagyó (vas.) 103
Valóban feltámadt! 104
várháború 299
vezérszó 116–7
villanykörte 216

TÁRGYMUTATÓ

alakzatok 322
alapműveltség (helyesírásban) 30
állapotrajz 265
angol eredetű orvosi szavak 337
anyanyelv és idegen nyelv 325, két anya-
nyelv 371
anyanyelvi nevelés 185, 187, 189, 238, 240
anyanyelv-oktatási napok 377

babiloni grammatikai szövegek 371
beszéd és szöveg 334
beszédalkalmassági vizsga 80
beszéddinamika 89
beszédfelvételek 1912-ből 142

beszédhallás 77
beszécdintonáció 130
beszédművelés 73, 74, 189, 240
betűszó 396
Boeskor-kódex 295, 298
V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc Biblio-
gráfia (Ismertetés) 372

centenárium Arany János halála alkalmá-
ból 257

Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor indulása
(Ismertetés) 119

egyenes beszéd / kapcsolt ~ ~ 165
egyeztetés 107
elektroakusztika 450
elemzés / elemszintű 97, funkcionális 107,
globális 63, konstrukcionális 107, mon-
datszintű 97, stilisztikai elemzés 62
verselemzés / Ady: Favágó 62; Arany:
Balzsamcsepp 259 és Még ez egyszer . . .
262
vita a verstani elemzésről 374, Krúdy Az
ecetfák pirulása c. novellájának elemzése
439
emlékülés Kazinczy halálának 150. évfor-
dulójára 124
értelmező főnév 117; előretett, különálló
értelmező 118
exmetafora: megfakult met. 139
expresszionizmus 47

B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli
nyelvhasználatának alakulása (Ismerte-
tés) 246
finnugrisztika 184
fogalmazástanítás 240
fogalmazási tanácsadó 26
fonéma és beszédhang 445
fonográfia vett szövegek 1912-ből 147

gépirat 370
Gergely Piroska: A kalotaszegi magyar
családnevek rendszertani és funkcionális
vizsgálata (Ismertetés) 267
glosszéma 352
gráfelemzés 370
gramfonnal rögzített szövegek 149
Guszikova Antonijina: A társadalmi kap-
csolatteremtés eszközei (Ism.) 365

gyakoriság / átlaggyakorisági szám 368
gyermeknyelv 494

hanghatás 260
hangjellemző 448
hangsúly / osztott h. 134
hangtani kutatások 444
határozatlanság 458
határozó / jelzői értékű hat. 371
helyesírás / A helyesírás szabályainak
II. kiadásáról 27
hierarchia a szövegben 89
hun–magyar rokonság tudata 120

idiómák 352–6
igazság 455
igekötők használata Móránál 168
impresszionizmus 47, 472
információ-özon 395
interakcióstruktúra 370
interdiszciplináris 62
intertextus 315
írásgyakorlat 242
írásjelek / tipográfiai írásjelek 89
íráskep és kiejtés 198

íraskultúra 326
írás mód / magyaros, idegenes i. 414
írásváltozat 293
irónia / intellektuális i. 175, önirónia 176;
Szerb Antal iróniája 175
iskolaelőkészítés 80
íz 'ütemrész' 130, súlyos, súlytalan íz 134,
135

jelentés / denotatív, konnotációs jelentés
287, 288
jelentéshalmazódás 471

Kelemen József 502
Kelemen Péter: Szimbolista versszerkeze-
tek Kosztolányi első korszakában (Is-
mertetés) 249
kémiai elnevezés, helyesírás, nevezéktan 410
képalkotás 310, 471
képszerűség 319
képzavar 140
kétnyelvűség 127
kicsinyítőképzők Móránál 169
kiejtés 1, 73, 74
kód 334
kommunikáció 93, 188, 245, 269
konfliktushelyzet 257
kontrasztivitás 370
Kósa László: A burgony Magyarországon
(Ismertetés) 251
Kossuth-beszéd fonográfion 147
köszönés 365
kötőszók helyes használata 21
közhely 139
kritikai kiadás 268

langue 302
lélek tevékenységei 460
lelki táj mint közlésforma 307
lemezre vett beszédek (Bródy, Rákosi Jenő,
Herczeg, Kossuth Ferenc, Vázsonyi
Vilmos . . .) 150
Ligeti Lajos–Terjék József (szerk.): Kele-
ti nevek magyar helyesírása (Ismertetés)
236
líra és novella 492

magázás 366
magyar könyvkiadás Romániában 424
magyar nyelvtudomány Romániában 426
makaróni vers 279
makrokontextus 473
megszólítás 365
metafora 138, 312
metaforálás 456
metanyelv 329, 461
metszet 135
mítosz 461
mondat megszerkesztettsége 88, 487, értel-
metlen mondatok 18,
mondatátzövdődés 306
mondategész 129, 354
mondatminimum 114

- mondatmodalitás 447
 mondatmodell 114
 mondatstilisztika 115,
 mondattagolás / aktuális m. 108
 monológ / belső monológ 117
 művészet 461
 művészetekölcs 262
- nagycsaládszervezet 497
 nemzetiségi (kisebbségi) magyar 1
 név 391; név és ember 391; beszélő név 290,
 fiktív név 288, 289, őrző név 397, szólító
 név 395, állatnév 291, kalotaszegi család-
 nevek 367, csárdanév 292, gúnynév 290,
 keresztnév 291, óvónév 392, ragadvány-
 név 289, vezetéknev 291
 névanyag 391
 névátvitel 4
 névdivat 393, 398
 névgyakoriság 299
 névmisztika 392
 névmódosulás 358
 névözön 395
 névtan 299
 névváltozat 292
 nominális szerkesztés 114, szintagma 117
 nominalitás 48
- nyelv és nyelvhasználat 337, második nyelv
 325, költői nyelv 112
 nyelvészeti kisszótár 370, napok 253
 nyelvi képek 138, 140, nyelvi metafora 457
 nyelvátasz-módszer 185
 nyelvhatár 192
 nyelvhasználat 1, 190, 238, 246, 337
 nyelvjárás 189, ormánsági nyelvj. 431
 nyelvjárás alakok Móránál 167
 nyelvjárástudomány 191
 nyelvszemlélet 184, 188
 nyelvten tanítása 243, hagyományos,
 strukturális, transzformációs nyelvten
 107
 Nyelvtörténeti Szótár 406
- olvasástanítás 241
 orrhangzósság 79
- önkifejezés 307
 összetétel / jelentéssűrítő ő. 29
- palatográfia 449
 pályakép 62
 pályázat 384, 504
 parole 301
 pedagógusképzés Romániában 419
 projekció 307
 politikai publicisztika szóképei 140
- Rácz Endre és Szathmári István: Tanulmá-
 nyok a mai magyar nyelv mondattana
 köréből (Ismertetés) 105
 redundancia 94
 referencianyelv 326
 regionális köznyelv 199
- reptilia-komplexum 459
 ritmus 69, 135
- sarkítás 322
 sólyom-elmélet 494
 stílus 47, 70
- szabad függő beszéd 40, 117, 322, 465
 szabály és tendencia 301
 szakasz / hanglejtési, hangsúlyozási, lég-
 zési szakasz 129, 130
 szakaszelőző 132
 szaknyelvművelés 208
 szakzsargon 208
 számítógép a nyelvészetben 37
 Szarvas Gábor és a M. Nyelvőr 399
 Szathmári István és Rácz Endre: Tanul-
 mányok a mai magyar nyelv mondattana
 köréből (Ism.) 105
 szemantikai mezőkapcsolat 317
 szemantikai szennyezettség 209
 személyiségformáló 238
 Szende Aladár (szerk.): Az anyanyelvi
 oktatás korszerűsítésének változatai (Is-
 mertetés) 238
 szerkezet / írásmű helyes ~e, 21, szimbo-
 lista versszerkezetek Kosztolányinál 249
 szimbólum 462
 színesztézia 320, álszínesztézia 314
 színnévhalmozás 51
 szintaxis és szemantika viszonya 105
 szójáték 141
 szólamnyomaték 129
 szólagsglosszéma 353
 szólasmondat 353
 szólasszintagma 353
 szótagolás 241
 szótár / Arany Toldijának ~a 266, írói
 szótár 267
 szövegelemzés 23, 88–100, 188
 szövegnyelvészet 62, 63, 70, 97, 246, 447
 szövegtípus (műfaj) 336
 „szuk-szük” 500
- tagoló vers 136
 tájkép / ontológiai tájkép 308
 tartalom és stílus viszonya 140
 tegezés 366
 Temesi Mihály: A magyar nyelvtudomány
 (Ismertetés) 362
 tendencia / grammatikai ~k 301, 302
 Terjék József—Ligeti Lajos (szerk.): Kele-
 ti nevek magyar helyesírása (Ismertetés)
 236
 terminologizálás 207
 Thaly Kálmán 298
 tipográfiai egység 97
 tipografizálás 96
 torzító híradás 139
 tudomány 461
 tudományos kutatóképzés Romániában
 432
 tulajdonnév 392

túláltalánosítás 139
túlzás 312
tökörszó, -kifejezés 4
tükrözés / inadekvát tükrözés 139

ütem 130
ütemegyenlőség 135
ütemelőző 132
ütemhangsúlyos 134
ütemhatár 135
ütemnyitó energia 134
ütemtag 130, 134, 135
üzenet / a vers ~e 308

valóság és igazság 455
válságperiódus 257
verseny / Kazinczy- ~ pedagógusjelöltek-
nek 377, magyar nyelvi ~ szakmunkás-
tanulóknak 122, 382
versépités / deduktív, induktív ~ 308
Verstani Munkabizottság 374
vezérfőnév 118
visszaalkalmazás 248

zárt ő (1912-ben)

Összeállította: *P. Balázs János*

MAGYAR NYELVŐR

106. ÉVFOLYAM * 1982. JANUÁR—MÁRCIUS * 1. SZÁM

Szlovák hatások a csehszlovákiai magyarok nyelvhasználatában

Köztudomású, hogy élnek magyarok nemzeti és nemzetiségi helyzetben, valamint szórványokban is. S a nemzetiségi és szórványmagyarok nyelvhasználatában előbb-utóbb megnyilvánul bizonyos eltérés a nemzeti nyelvhasználattól, s bennük is, de a nemzeti társadalomban élő magyarokban is felvetődik a kérdés: szükségszerű-e, helyes-e a közös anyanyelv különfejlődése, vagy ügyelni kell arra, hogy egységes, minden magyar számára egyformán érthető maradjon.

A válasz ismeretes és helyes is: egy magyar nyelv van; a közös magyar nyelv. Ezt használják anyanyelvükként más országok magyar nemzetiségei és szórványai. Fontos tehát, hogy ez a közös nyelv egységes legyen.

A csehszlovákiai magyar nyelv művelésnek alapelve is lett ez az álláspont: a közös magyar nyelv köz- és irodalmi nyelvi formája a norma, a követendő nyelvi eszmény. Ez az elv szolgál alapul az új nyelvi jelenségek értékeléséhez, a nyelvhasználati hibák megítéléséhez, az emberek nyelvszemléletének és nyelvhasználatának alakításához, alakulásához.

Szükség is van rá, hogy hangsúlyozzuk, tudatosítsuk a nyelv egységének fontosságát, mert bizony sok olyan elemmel találkozhatunk a fordítások miatt sajtónk nyelvében s mindennapi beszédünkben, amely csak formai tekintetben magyar, értelmi szempontból idegen. S ezek ma már általában felületes-ségből, kényelemből vagy a nyelvi műveltség hiányos volta miatt kerülnek a közlésbe.

I. Szlovák nyelvi hatásra keletkezett nyelvhasználati hibák

1. Kiejtési hibák

A szlovák nyelvi hatásra keletkezett kiejtési hibák nem okoznak nekünk különösebb gondot. Léteznek ilyenek, regisztrálnunk kell őket, de hatásuk szerencsére csekély. Kettőt említhetünk meg közülük: a magánhangzók szlovákos képzését (különösen az *a* hangnak a palócos változatához hasonló, az *á*-nak a magyarénál kissé zártabb ejtését, s az *é* hangnak hol nyíltabb, az *ē*-éhez közel álló, hol zártabb, már-már *í*-be hajló ejtését) s a hosszú mássalhangzók rövidítését („kasai” = *kassai*, „halota” = *hallotta* stb.). Néha e két ejtési hiba együtt is jelentkezik („kásái”, „hálótám”). Megjegyezzük azonban, hogy ezek az ejtésihibák általában csak azoknak a beszédében érezhetők, akik hosszabb ideje élnek szlovák környezetben, s keveset beszélnek magyarul.

2. Szóhasználati hibák

A) Szlovák kölcsönszavak használata a szóbeli megnyilatkozásokban. Különösen az 1940-es évek végén s az 1950-es évek elején lehettünk tanúi ennek a jelenségnek. Akkor még társadalmi okokkal is magyarázhattuk, mai, szórványosabb előfordulását azonban csupán lélektani, esetleg szociológiai okokra vezethetjük vissza.

A csehszlovákiai magyar nemzetiség gazdasági és társadalmi egységben él a szlovák nemzettel. Néha ugyanazon a munkahelyen együtt dolgoznak szlovákok, magyarok, így két nyelven érintkeznek egymással: a szlovákok a magyarokkal — némi kivételtől eltekintve — szlovákul, a magyarok egymással magyarul. De ha történetesen csupán magyarok dolgoznak is együtt, a rendeletek, utasítások, szabályzatok stb. nyelve, a felsőbb szervekkel való érintkezés nyelve a szlovák. S noha e dolgozók egymással (s magyar lakosságú vidékeken a felekkel is) általában magyarul beszélnek, a szlovák nyelvet is aktívan használják. Sok új fogalommal találkoznak, s ezeket szlovák néven ismerik meg. Különösen az említett években keletkeztek szinte tömegével az új fogalmak az új állami és társadalmi rendszerrel kapcsolatban. Ezeknek nem ismertük a magyar nevét, hiszen a magyarországiakkal való személyes érintkezés is korlátozott volt abban az időben, s a televízió, a sajtó útján sem értesülhettünk a magyarországi gazdasági és társadalmi fejlődésről úgy, mint napjainkban. Két lehetőség adódott: vagy a szlovák szó átvétele és felhasználása (természetesen csak a szóbeli megnyilatkozásokban), vagy a szlovák szó, kifejezés lefordítása, legtöbbször a szóelemek, illetve szavak szerint — ezt a módszert sajtónk is alkalmazta, s néha még ma is alkalmazza.

A negyvenes-ötvenes években tehát igen gyakori volt mindennapi beszédünkben a *predseda* (elnök), *učtovník* (könyvelő), *tajomník* (titkár), *pracovní jednotka* (munkaegység), *smena* (műszak, váltás), *súťaž* (verseny), *rozpočet* (költségvetés), *vedúci* (vezető), *výkaz* (kimutatás), *záväzok* (kötelezettségvállalás) és sok más szlovák szó. Kibontakozó nyelvművelésünk úgyszólván csak ezeknek a kiszorítására összpontosította figyelmét és igen gyenge erejét.

Részben a lapokban megjelenő nyelvművelő cikkeknek, részben a Magyarország és Csehszlovákia közötti gazdasági, társadalmi és egyéni érintkezés nagyfokúvá válásának hatására a legtöbb szlovák szót felváltotta már magyar megfelelője. Falvainkban örvendetesen elterjedtek a szövetkezettel és közigazgatással kapcsolatban az *elnök*, *könyvelő*, *titkár*, *munkaegység* stb. szavak, illetve szlovák megfelelőik már csak elvétve, szélsőséges esetekben fordulnak elő magyar nyelvű megnyilatkozásokban. A közigazgatási, gazdaságirányítási területeken is nagy változás tapasztalható, noha itt még gyakori vendég a *rozpočet*, *výkaz* stb., de inkább lélektani okokból (a szlovák szóhasználat hatására hamarabb jut az alkalmazottak eszébe a fogalom szlovák neve), esetleg szociológiai okokból (szlovák szakiskolát végzett vagy a magyar megfelelőket még nem ismerő tapasztalatlan alkalmazottról van szó stb.).

Néhány szlovák szó szélesebb körben is használatos még; különösen a kisebb nyelvi műveltségű emberek körében. Ilyenek: a *horčica*, *chrípka*, *malinovka*, *párky*, *platnička*, *súprava* és még esetleg mások is. Ha továbbélésük okát keressük, csaknem külön-külön kell ezt a kérdést vizsgálnunk az egyes szavak esetében. Csak a *horčica* (mustár), *párky* (virslis), *malinovka* (málnaszörp) használata vezethető vissza azonos okokra.

E három szó főként a falusi, valamint a szlovák vagy vegyes környezetben dolgozó, kisebb nyelvi műveltségű városi magyarok nyelvhasználatában fordul elő. Ez utóbbiak esetében előfordulásuk magának a környezetnek a szóhasználatával magyarázható a magyar beszédben is. A falusi magyarok pedig azért fogadták be ennyire e szavakat, mert úgyszólván ezekkel a nevekkel együtt, illetve ezek révén ismerték meg magukat a fogalmakat is. A *virslí* szót — ha hallották is az idősebbek — nemigen használták, s magát az általa kifejezett kolbászfélét sem ismerhették pontosan, hiszen a falusi ember régebben nemigen adott pénzt hentesáruért. A mustárt is csak esetleg ízesítő-illatosító fűszermagként használta, krém formájában aligha ismerte, s a málnaszörp sem volt számára annyira ismert üdítőital, mint napjainkban. Ezek a dolgok tehát szlovák nevükön kerültek közel hozzánk. Bár a málnaszörp már ismert és közkedvelt ital falun, magát a sűrített szörpöt is általában *málnaszirup* néven ismerik a szlovák *malinový sirup* alapján, s nemcsak ennek hígított változatát nevezik *malinovká*-nak, hanem minden más szörpét is, mert a szlovákban is ilyen tág már a *malinovka* jelentésköre. A magyar köznyelvben ma már a *szirup* a sűrű cukoroldatot, az ilyen oldattal édesített kanalas orvosságot, átvitt értelemben a mézes-mázos magatartást vagy irodalmi alkotásban az émelevítő érzelmességet jelöli. Régebben jelentette a gyümölcsből készített édes sűrítményt is, ezt a jelentését azonban átvette a *szörpöl* igéből elvonással keletkezett *szörp* szavunk, de ez a neve e sűrítmény hígított, ihatóvá tett változatának is.

A *chrípka* szó elterjedését csak azzal magyarázhatjuk, hogy egyik magyar megfelelője: a *nátház* — a magyar köznyelvben is nagyon ritka éppen választékossága miatt, a másik megfelelője: az *influenza* — meg nehéz ejtésű idegen szó (egyszerűbb emberek *infulenzá*-nak is mondják ezért), s nem utolsósorban a *chrípka* szót hallják diagnózisként magyar vagy magyarul tudó orvosoktól, nővérektől is. De mivel ez is nehéz ejtésű a magyar anyanyelvűnek, általában a következő alakokban terjedt el: *hripka*, *kripka*, *ripka*, eredeti alakban csak a szlovákul jól tudók használják.

A 'lemezke' jelentésű *platnička* szó a szlovákban névátvitellel a csigolyaközi porclemezt is jelenti, sőt ennek az elcsúszásából származó betegséget is *platničká*-nak nevezik a kevésbé igényes nyelvhasználatban. Mindkét jelentésben sokan használják ezt a szót a csehszlovákiai magyarok közül is. Egyrészt azért, mert így hallják az orvosoktól, nővérektől, másrészt azért, mert nem is ismerik a magyar egészségügy szókészletében használatos nevet. Egy egészségügyi népszerűsítő kiadvány (dr. Helena Tauchmanová és dr. Miroslav Tauchmann: *Beteg és egészséges hátgerinc edzése tornagyakorlatokkal; az Egészségnevelési Intézet kiadványa az Egészségügyi Időszerűségek sorozat 81. számaként; Bratislava, 1973.*) magyar fordításában is hiába keressük a *platnička* megfelelőit, csak a *csigolyaközi porc* és rendellenességeként a *csigolyaközi porc eldesése* kifejezések fordulnak elő benne. A magyarban az előbbinek a *porckorong*, az utóbbinak a *porckorongsérv* szó felel meg.

A *súprava* meg annak köszönheti elterjedését, hogy a szlovákban ez több jelentésű szó, s így a magyarban több szó lehet a megfelelője. A kisebb nyelvi műveltségűeknek nehézséget, a műveltebb, de felületes egyéneknek meg gondot okozna a szó alkalmas megfelelőjének megkeresése a magyarban, ezért egyszerűbb megoldásnak tartják a szlovák szó alkalmi használatát. A *súprava* megfelelője lehet a *készlet* (kávés-, boros-, teáskészlet; evőeszköz-

készlet; fehérneműkészlet; stb.), a *garnitúra* (hálószobagarnitúra stb.), *berendezés* (konyhaberendezés stb.), vonatokkal kapcsolatban meg a *szereplvény*.

Látjuk tehát, hogy nincs olyan általunk használt szlovák szó, amelynek ne volna magyar megfelelője: az idegen elemek használata még a szóbeli megnyilatkozás közvetlenebb formáiban sem tartható indokoltnak.

B) Tükörszavak és -kifejezések. Minden nemzetiség gazdasági, politikai és kulturális életében nagy szerepe van a fordításnak; ez alól a csehszlovákiai magyarság sem kivétel. A szlovák és cseh nyelven megjelent szakmai és szépirodalmi művek fordítás útján jutnak el az itteni (és magyarországi) olvasókhoz, s a nálunk (vagy Magyarországon) magyar nyelven kiadott munkák szintén ilyen úton kerülnek a szlovák és a cseh olvasók kezébe. Még a könyvkiadónál is nagyobb szerep jut nálunk a fordításnak — a szlovák és a cseh szövegek magyarra fordításának — a tömegtájékoztatásban: a lapok és a rádió információs anyagának összeállításában, hiszen a híryanag nagy részét a Csehszlovák Sajtóirodából kapják szlovák nyelven, vagy a szlovák és a cseh lapokból veszik át, s ezt rendszerint nagyon gyorsan magyarra kell fordítani.

Mindemellett jelentős szerepet tölt be a fordítás a mindennapi életben: a munkában, a közéletben, tehát a szóbeli megnyilatkozásokban is. Bár dolgozóink — különösen a fiatalabbak — közül egyre többen ismerik meg és használják a szlovák nyelvet, ezt nem a magyaréval párhuzamosan sajátítják el, hanem általában a magyar nyelv megismerése után, így még a szlovákban gyakorlottabbaknak is elkerülhetetlenül „le kell fordítaniuk” egy-egy magyarul ismert formulát vagy magyarul megfogalmazott gondolatot szlovák nyelvre, de az sem ritka, hogy egy-egy új, a szlovák nyelv közvetítésével megismert fogalom nevét kell „lefordítaniuk” saját anyanyelvükre: magyarra. Ilyenkor döbbennek rá: a két nyelvnek olyan tökéletes ismerete, amely mellett az effajta „áttételek” nem okoznak gondot, igen ritka jelenség; más szavakkal: a fordítás — természetesen a jó fordítás — nagyon igényes, alapos képzettséget és gyakorlatot kívánó munka.

Miben áll a fordítás nehézsége; mi okozza fordítóinknak, de maguknak a két nyelvet beszélőknek is a legtöbb gondot?

Az, hogy nem lehet mindig sem a szavakat elemeik, sem pedig a szókapcsolatokat az őket alkotó szavak szerint lefordítani. A szóalak tükrözte szerkesztettségnek a hasonlósága ugyanis nem jelent megfelelést is a két nyelv szavai között: ehhez értelmi, tehát fogalmi (jelentéstartalmi) és stilisztikai megfelelésre van szükség, függetlenül a szerkesztettségi hasonlóságtól.

Kevés olyan szót találunk két nyelv, ez esetben a magyar és a szlovák nyelv szókincsében, amelynek jelentésköre pontosan megegyeznék, hiszen minden fogalomra nem alkot a társadalom új szóalakot, hanem egy ismert szónak az alakját viszi át megnevezésére valamilyen okból: tartalmi vagy hangulati rokonság, a fogalmak érintkezése, kapcsolata stb. alapján. Ezt a jelenséget, szóalkotási módot nevezzük *névátvitel*-nek. Még a névátvitellel keletkezett szavak is utalnak olykor szemléleti egyezésekre (*daru* 'madár' és 'emelőszerkezet' — *žerjav* 'madár' és 'emelőszerkezet'; *tyúkszem* 'a tyúk látószerve' és 'bőrkieményedés' — *kurie oko* 'a tyúk látószerve' és 'bőrkieményedés' stb.). Sőt az utóbbi időben közös szemlélet is tapasztalható a fogalmak megalkotásában nemzetközi viszonylatban: tükörszókat alkotnak

bizonyos fogalmak jelölésére (*casus* [latin] — *Fall* [német] — *пáгыэзс* [orosz] — *pád* [szlovák] — *eset* [magyar] stb.); ha csak a magyar és a szlovák nyelvet vetjük össze, akkor is sok ilyen egyezést találunk: *vakbélgyulladás* — *zápal slepého čreva*, *dávka* — *adag*, *állampolgárság* — *štátne občianstvo*, *akadályfutás* — *prekážkový beh* (itt eltekintünk attól, milyen nyelvtani szerkesztéssel fejezi ki egyik vagy másik nyelv a fogalmat). Mégis a szavak jelentésköre között több az eltérés, mint az egyezés a két nyelvben. Minden társadalom elsősorban maga alakítja ki a fogalmait saját szemlélete alapján, hiszen maga járja meg az elvontabb gondolkodás kialakításának az útját.

S egy-egy több jelentésű magyar és szlovák szó csak annyi jelentésben és abban a jelentésben megfelelője egymásnak, ahányban, illetve amelyben pontosan egyeznek, ha stilisztikai értékük is hasonló. Ennek a ténynek a figyelmen kívül hagyása szüli a legtöbb fordítási hibát. S a fordító figyelmét e fontos tényről sokszor a szó alakjának vagy szerkesztettségének hasonlósága tereli el.

a) Alaki hasonlóság alapján fordítják az ún. idegen szavakat, függetlenül attól, hogy a két nyelvben élő alakok jelentés tekintetében is megfelelői-e egymásnak, illetve az idegen szó él-e még a magyar nyelvben. A *brigáda* szót így *brigád*-ra fordítják a *brigáda* mind a hat szlovák jelentésében. Csakhogy a *brigád*-nak a magyarban három jelentése van: 1. 'munka-brigád (vagyis munkacsoport)'; 2. 'katonai egység: dandár'; 3. 'önkéntes harcosokból, partizánokból álló egység'. A szlovákban is megtalálhatók a *brigádá*-nak ezek a jelentései, tehát ezekben egymás megfelelőjeként használható a két szó. Csakhogy a *brigáda* a szlovákban ilyen jelentésekben is él: 4. 'a tanulóknak, tömegszervezeti tagoknak és más szervezett közösségeknek a népgazdaság vagy valamely más nagyobb közösség javára díjtalanul, esetleg csekély bérért végzett munka'; 5. 'a nyugdíjasnak vagy a munkaadó vállallattal munkaviszonyban nem álló egyénnek a munkaformája'; 6. 'a diákoknak az ifjúsági szövetség által szervezett két-három hetes, valamelyik ipari üzemből vagy állami gazdaságból, szervezetetben végzett munkája'. A *brigád* szó csak a szlovák jelentések (a *brigádos* [*brigádnik*], *brigádozik* [*brigádovať*] származékok meg a szlovák szavak) ismeretében érthetők meg; a magyar nyelv ugyanis a *brigáda* 4. jelentésének megfelelőjeként a *társadalmi munka*, 5.-éként az *idénymunka*, *alkalmi munka*, *szerződéses munkaviszony*, *bedolgozás* stb. 6.-éként meg az *építőtábor* szavakat, kifejezéseket használja. Tehát amikor „brigádon” van az osztály, akkor *társadalmi munkán* van, amikor „brigádozunk”, akkor *társadalmi munkát végzünk*, ha valaki nyugdíja mellé „brigádban” keres, akkor *alkalmi munkában* keres, amikor „brigádosként” dolgozunk valamelyik szerkesztőségben, akkor *szerződéses munkaviszonyban* dolgozunk, amikor a diákok nyáron valamelyik konzervgyárba „brigádra” mennek, akkor *építőtáborba* mennek.

A hasonló szóalak csábít hibás fordításra a *metropola* szó esetében is, amikor ezt az idegen szót bármelyik jelentésében a megfelelőjének vélt *metropolis* (vagy *metropolisz*) szóval fordítjuk le. A régi történelmi jelentésüket ('anyaváros, városállam') most mindkét nyelvben figyelmen kívül hagyva, a *metropolis* (a magyarban) elsősorban a világvárost, másodsorban az olyan fővárost vagy világvárost jelenti, amely valamilyen fontos tevékenység (művészet, tudományművelés stb.) központjául szolgál. Az ÉrtSz. e második jelentésben a szóban forgó városnak a főváros-, az ÉKsz. a világváros-jellegét

emeli ki. Az első jelentésből következően a fővárosnak is világváros jellegűnek kell lennie.

A szlovák nyelvben nincs ilyen feltételhez kötve a *metropola* használata; fővárosnak vagy jelentős városnak kell lennie. A világváros-jelleg tehát nem fontos. Lapjaink nemegyszer nevezik Kassát (Košicét) *Kelet-Szlovákia metropolisá*-nak a szlovák jelentés alapján; ez a magyarban szerénytelenségnek hat. A szlovákban természetesen megszokott a kifejezés: *metropola východného Slovenska*. A *metropola* megfelelője ebben a jelentésben vagy a *székhely*, vagy a *központ* szó lehet.

Az *akadémia* szó azonos alakban fordul elő mind a szlovák, mind a magyar nyelvben. Jelentéskörük is megegyeznék nagyjából, ha a szlovákban nem volna egy olyan jelentése is, amely a magyarban ismeretlen: 'magas színvonalú ünnepély, rendszerint kulturális műsorral'. Ezzel magyarázható, hogy a magyarban is „rendeznek akadémiát” olykor. Már a szlovákban is vesztett fényéből az *akadémia*, hiszen gyakran használják (melyik ünnepély nem magas színvonalú?), így gyakran jelzőt is tesznek elé: *slávnostná akadémia*, s magyarra ezt így fordítják: *ünnepi akadémia*.

Elsősorban: a szlovákban ilyen értelemben előforduló *akadémia*-t nem fordíthatjuk ugyanezzel a szóval, hiszen ezt a jelentését a magyar nem ismeri. Értelmező szótáraink szerint az *ünnepség*: 'ünnepi rendezvény, rendszerint beszéddel, kulturális műsorral'. Az *ünnepély*: 'nagyobb szabású, rendszerint műsoros ünnepség'. Ezek a szavak tehát tökéletesen megfelelnek a szlovák *akadémia*-nak. A *slávnostná akadémia* kifejezésnek is megtaláljuk a magyar megfelelőjét, mert *díszünnepély* szavunk is van.

A csehszlovákiai magyarok szóhasználatában, szóban és írásban egyaránt előforduló elem a *promóció*, amely a szlovákos *promócia* megfelelőjeként terjedt el, szintén alaki hasonlóság alapján. A két szóalak között akad jelentéskülönbség is a két nyelvben. A szlovákban a *promócia* az egyetem vagy a főiskola elvégzéséről, illetve tudományos fokozat megszerzéséről szóló oklevélnek az ünnepélyes átadását jelenti, a magyarban a *promóció* elsősorban 'előléptetés', másodsorban 'tudományos fokozatról szóló oklevél ünnepélyes átadása' jelentésű, de ezekben a jelentésekben is nagyon ritkán használt szó. A magyarban tehát egyáltalán nem használatos az egyetemi és főiskolai (tanári, mérnöki stb.) oklevelek átadási ünnepségeinek jelölésére, de saját második jelentésében sem nagyon, mert onnan is kiszorította már az *avatás* szó (*doktorrá avatás* stb.). (Ugyanilyen ritkán fordul elő a *promoveál* ige, amelyet nálunk szlovákos formában, a *promovať* igéből magyarított *promovál* alakban használnak.) Megjegyezzük még, hogy a *promóció*-t többen próbálják *avatás*-nak fordítani, de ez sem helyes a szó minden jelentésében. Az *avatás* ugyanis (személyre vonatkoztatva) az illető személynek egy zártabb közösségbe való ünnepélyes befogadását is jelöli. *Avathatnak* tehát valakit doktorrá (a hagyomány alapján), hadnaggyá (tisztté), úttörővé; régen a falusi fiúkat legénnyé *avatták*, a római katolikus egyház bizonyos személyeket boldoggá, szentté *avathat* stb. Az egyetemnek, főiskolának az az ünnepsége tehát, amelyen tanári, mérnöki stb. oklevelet nyújtanak át a végzeteknek, nem *avatás*, hanem *oklevélátadás*, *diplomaátadás*, *oklevélkiosztás*, *diplomakiosztás*, *oklevélátadó ünnepség*, *diplomakiosztó ünnepség* stb., vagyis nem egy, hanem több neve is van.

b) A szlovák szavak szerkesztettségük szerinti fordítása még több hibának a forrása, mint az idegen szavak alak szerinti for-

dítása. E fordításmód abban áll, hogy a szlovák szót elemei, a kifejezést szavai szerint fordítják le, természetesen a magyar nyelv szerkesztési lehetőségeinek vagy az adott esetben megszokottabb szerkesztési módjainak felhasználásával. Tehát a lehetséges módon tükröztetni akarják a vélt magyar megfelelőben is a szlovák szó vagy kifejezés szerkesztettségét, abban a hiszemben, hogy fordításukat ezzel teszik pontosná.

Már előbb megállapítottuk, hogy két nyelv elemei csak a jelentésmegfelelések és a stilisztikai érték alapján lehetnek megfelelői egymásnak, ezért most is ezekből a szempontokból vizsgáljuk a vélt megfelelőket, nem a grammatikai szerkesztettségüket vetjük össze. A grammatikai szerkesztettség csak keretül szolgál a vizsgálathoz mint a hiba elkövetésének közvetlen oka, indítéka.

A szónak, kifejezésnek az alakja, szerkesztettsége a látható, tehát érzékelhető alkotórésze, a jelentése vagy jelentései csak a tudatban, teljes jelentésköre sok esetben csak a köztudatban, a nyelvet beszélő társadalom tudatában él, az egyénében nem mindig, esetleg csak részben. Ezzel magyarázható, hogy az alaki hasonlóság — mint előbb láthattuk — és a szerkesztettségi megfelelés — mint látni fogjuk — gyakran félrevezeti a fordítót; a látható, érzékelhető tényező biztossá teszi, nem gondol a j e l e n t é s v á l t o z á s lehetőségére; nem támadnak kétségei munkája helyességével kapcsolatban; nem lapozza fel a kevés nyelvhasználati adatot tartalmazó kétnyelvű szótár mellett a két nyelv, de legalább az átvevő (ez esetben a magyar) nyelv értelmező szótárát is, amelyben mind a szavak jelentéseire, mind pedig stilisztikai használatára nézve eligazítást kaphatna.

Most pedig — nem a teljesség igényével, hanem a legkirívóbb esetekre szorítkozva — vizsgáljuk meg azokat a szlovák és magyar szavakat, amelyeket szerkesztettségük alapján egymás megfelelőinek vélünk, s nézzük meg, miért nem lehetnek valóban megfelelői egymásnak.

a) Legtöbbször mind a szlovák szónak, mind vélt magyar megfelelőjének több jelentése van, esetleg a szlováknak több, a magyarnak csak egy, s b i z o n y o s j e l e n t é s (e k) b e n e g y e z i k i s a k é t s z ó : e z e k b e n v a l ó b a n m e g f e l e l ő i e g y m á s n a k ; a z e l t é r ő j e l e n t é s e k b e n a z o n b a n n e m . A hibát azzal követjük el, hogy a szlovák szót pusztán a szerkesztettségi megfelelés alapján akkor is ezzel a magyar szóval fordítjuk le, ha ez utóbbinak nincs meg az a jelentése, amelyben a szlovák elem az adott szövegben előfordul. Ilyenkor más, a szlováknak megfelelő jelentésű magyar szót kell keresnünk. Nézzünk meg erre az esetre részletesebben is egy példát!

A szlovák *rozobrat* igének is, a szerkesztettsége alapján neki megfelelő *szétszed*-nek is több jelentése van. Ebben a közös jelentésben: 'valamit alkotórészeire, darabjaira bont' — valóban megfelelője egymásnak a két ige, sőt 'az alkotórészekre, darabokra bontás' jelentésben a *rozbor* és a *szétszedés* főnév is. Az 'analizál' jelentésben azonban a *rozobrat* nem fordítható a *szétszed*-del, sem az 'analízis' jelentésű *rozbor* a *szétszedés*-sel (noha szóban fordítják így olykor őket), mert e magyar szavaknak nincs ilyen jelentésük. Ebben a jelentésben a *rozobrat*-nak az *elemez*, *boncolgat* stb., a *rozbor*-nak az *elemzés*, *boncolgatás* stb. felel meg. A *problémy rozobrat* kifejezés megfelelője tehát nem a *problémákat szétszed*, hanem a *problémákat elemez*, *problémákat boncolgat*, a *rozbor problémov*-é sem a *problémák szétszedése*, hanem a *problémák elemzése* vagy *problémaelemzés* és a *problémák boncolgatása* vagy *problémaponcolgatás*.

A szavak jelentéstartalma és szókapcsolatba (nyelvtani szerkezetbe) állíthatósága között igen szoros összefüggés van. A kapcsolatba állítás révén alakul ki egy-egy szó mellék- vagy átvitt jelentése, tehát a szójelentés egyben azt is meghatározza számunkra, mely szavak kerülhetnek egymással nyelvtani szerkezetbe. Pl. a *szétszed* nem veheti fel tárgyként akármelyik névszót, csak azokat a szavakat, amelyeknek fogalmára vonatkozhat az ige jelentése, vagyis csak az olyan dolgoknak a nevét, amelyeket „szét lehet szedni”. A szlovákban sokkal több ezeknek a száma: nemcsak konkrét, hanem elvont fogalmak neve is szerkezetbe állítható a *rozborat* igével (probléma, helyzet stb.), mert jelentései ezt lehetővé teszik.

Még a jelentésmegfelelésen belül és ennek ellenére is lehet kisebb-nagyobb, néha csak stilisztikai, máskor azonban hibás szóválasztásnak is beillő különbség a szavak szerkezetbe állíthatóságában a két nyelvben; a jó fordítónak erre is tekintettel kell lennie. A *rozbor* főnévnek — mint láttuk — megfelelője lehet az *elemzés* is, a *boncolgatás* is, amikor a *probléma* szóval állítottuk birtokos jelzős szerkezetbe, vagyis a *rozbor problémov* fordítható így is: a *problémák elemzése*, s így is: a *problémák boncolgatása*, sőt így is: *problémaelemzés*, *problémaboncolgatás*. De már pl. a *rozbor pôdy* szlovák kifejezésnek még talán a *talajelemzés*-nél is gyakoribb vagy legalább ugyanolyan gyakoriságú megfelelője a *talajvizsgálat*, a *talajboncolgatás* azonban szóba sem jöhet, mert ez teljesen szokatlan a magyarban. Szokatlan, mert a *boncolgat* igehez nem szoktuk tárgyként a *talaj* szót tenni („talajt boncolgat”), így a *talajnak a boncolgatása* szókapcsolat sem él, amelyből ez az összetett szó keletkezhetett volna. Tehát egy magyar szó nem minden azonosfajta nyelvtani szerkezetben lehet megfelelője egy idegen, ez esetben szlovák szónak akkor sem, ha néhány ugyanolyanfajta nyelvtani szerkezetben az lehet is. Ennek a ténynek pedig arra kell ösztönöznie a fordítót, hogy még a megfelelőkként számon tartott szavakat se mechanikusan építse be mondatában az egyes szerkezetekbe, hanem válassza ki közülük a szerkezetbe illőt, vagyis ne szavakat, hanem szerkezeteket fordítson. Tehát mivel a *rozbor pôdy* szlovák kifejezés fordításában nemcsak akkor követhetnénk el hibát, ha szerkesztettségét tükröztetve *talajszétszedés*-nek fordítanánk le, hanem akkor is, ha a *rozbor*-nak más magyar szerkezetben helyes, de ide nem illő megfelelőjét használnánk fel („talajboncolgatás”), azt kell szem előtt tartanunk, melyik szerkezet vagy összetett szó felel meg neki nyelvünkben. Elsősorban a *talaj vizsgálata*, a *talaj* (vegyi) *elemzése*, illetve a *talajvizsgálat*, *talajelemzés* jöhet számításba.

Mindezeket a szempontokat figyelembe véve vizsgáljuk meg a többi olyan szlovák szót és kifejezést is, amelynek a fordításában hasonló hibát követünk el.

Csak a teljes szókapcsolat megértése és értékelése után fordíthatjuk helyesen magyarra a *prejst niečo volakoho*, *prejst niečo volakomu* kifejezést. A *prejst* igeének huszonkét jelentését tartja nyilván a szlovák nyelv értelmező szótára. Elemei ezt az értelmet sugallják: 'átmegy'. Ezzel magyarázható, hogy némelyek ilyen mondatokat szerkesztenek szóbeli közlésükben: „Már átment rajtam az idegesség”; „Átment nekem a fejfájás”. Szlovákul ugyanis így hallják: „Nervozita ma už prešla”; „Bolest' hlavy mi už prešla”. Azt még esetleg érzik, hogy a *ma* tárgyat nem fordíthatjuk az *engem*-mel, ezért határozói vonzatot (*rajtam*) használnak a tárgy helyett, egyéb körülmény azonban nem zavarja őket.

E szókapcsolat lefordításához tudnunk kell, hogy a *prejst* igeének tárgyas vagy részeshatározós esettel, ha az alany állapotot, érzelmet kifejező szó, ez a jelentése: 'elhagy valakit, elvész, eltűnik'. A magyarban azonban — ha álla-

potot, különösen betegséget kifejező szót állítunk vele szerkezetbe alanyként — az *elmúlik*, *megszűnik* igék lehetnek a megfelelői, s a tárgyi vagy részeshatározói vonzatokat nem fordíthatjuk; helyettük az alanyt látjuk el birtokos személyraggal: „Már *elmúlt* az idegességem”; „Már *megszűnt* a fejfájásom”. Tehát ez esetben a *prejst niečo volakoho*, *prejst niečo volakomu* szerkezeteknek nem a szó szerinti *átmegy valami valakit*, *átmegy valami valakinek*, hanem az *elmúlik valamim*, *megszűnik valamim* szerkezetek felelnek meg.

A *doplniť* igének a szerkesztettségi megfelelője a *betölt*, de mivel e két igének alig van közös jelentése (*doplniť vek* = életkort betölt stb.), s a szlovák ige legtöbbször olyan jelentésben áll, amelyben inkább a *feltölt* alak felel meg neki (*doplniť stav* = állományt feltölt, *doplniť nádobu* = edényt feltölt stb.), főként ez utóbbit használják helytelenül megfelelőjeként akkor is, amikor a jelentésük eltérő: „feltöltik” a határozati javaslatot, a költségvetést stb. A *doplniť* magyar megfelelői ezekben az esetekben a *kiegészít*, *kibővíti*, sok más esetben a *pótol* (hiányt), *kikerekit* (összeget), *kitold* (ruhaanyagot) stb.

A *pristúpiť* — hét jelentése ellenére — még egyben sem fordítható mindenkor a *hozzálép* igével, csak akkor, ha a szlovák ige 'a szóban forgó személyhez egészen közel lép' jelentésben fordul elő. Ugyanis ennek a magyar igének csak ez az egy „szűk” jelentése van. Már a dolgokhoz, tárgyakhoz való közellépést sem a *hozzálép*, hanem az *odamegy* (hozzá) igével fejezzük ki (ez még a szlovák igének az első jelentéséhez tartozik). Még kevésbé fordíthatjuk — noha olykor fordítjuk — a szlovák igét a következő nagyobb szerkezetekben a *hozzálép*-pel: *pristúpiť ďalšieho bodu programu našej porady* (*hozzálép az értekezlet programjának további [következő] pontjához*), *pristúpiť k riešeniu ďalšieho problému* (*hozzálép a további probléma megoldásához*), *pristúpiť k splneniu ďalších úloh* (*hozzálép a további feladatok teljesítéséhez*) stb. A *pristúpiť* magyar megfelelői ezekben a *rátér*, *áttér*, *hozzáfog*, *nekikezd* stb. igék lehetnek: *rátér* (*áttér*) *az értekezlet programjának következő pontjára*; *hozzáfog* (*hozzálát*, *nekifog*, *nekilát*) *a másik probléma megoldásához (megoldásának)*; *hozzáfog* (*nekifog* stb.) *az újabb (következő) feladatok teljesítéséhez vagy elvégzéséhez (teljesítésének vagy végzésének)*.

A *školenie* szót szinte automatikusan az *iskolázás*-sal fordítjuk magyarra beszédben és írásban egyaránt. Ez a szlovákban általában 'tanfolyam' jelentésben fordul elő, s ezt a jelentést mi is hozzákapcsoljuk az *iskolázás* szóhoz. Márpedig ha az *iskoláz* ige alapján meghatározzuk az *iskolázás* jelentéseit, megállapíthatjuk, hogy ilyen jelentése nincs is a magyarban. Az *iskolázás* szón általában ezt értjük: 1. 'ügyességi sportban alapismeretekre, fogásokra oktatás'; 2. 'fegyelmelés, fenyítés'; 3. 'iskolába járatás, művelődés' (tájnyelvi jelentés; ebben a jelentésben olykor a *školenie* is előfordul); 4. 'csemetét erősítés végett tömegesen átültet, szőlővesszőt hajtat'; 5. 'bort pincei műveléssel kezel' 6. 'sportjáték neve'. A 'tanfolyam' jelentésű *školenie* tehát nem fordítható le az *iskolázás*, hanem elsősorban a *tanfolyam*, továbbá a 'tanfolyam' jelentésű *iskola* és *oktatás* szavakkal (*politické školenie* = *politikai tanfolyam*, *politikai oktatás*; *stranícke školenie* = *pártoktatás*, *poslať niekoho na polročné školenie* = *féléves iskolára* vagy *tanfolyamra küld valakit*). Megjegyezzük, hogy az *iskola* szóval általában a hosszabb ideig tartó tanfolyamot jelöljük, s különviszonyragot kap *hol?*, *honnan?*, *hová?* kérdésre.

Hasonlóképpen egyetlen szóval, a *tanító*-val szoktuk fordítani az *učiteľ*-t is. Az *učiteľ* a szlovákban mindenkit jelölhet, aki foglalkozásánál fogva tanít, nevel, esetleg képesítése van erre, tehát elsősorban a tanerők teljes csoportját

jelöli. Ezen belül külön jelöli az alapiskolák 1—8. osztályainak tanerőit (beosztásjelölésként és megszólításként ez használatos itt). Jelöli továbbá az olyan személyiséget, aki beszédeivel, írásaival, egyszóval munkájával nagyobb közösségre hat. Ez utóbbi jelentés a *tanító* szóhoz is hozzákapcsolódik („Comenius, a népek nagy tanítója”), az első azonban nem. A magyarban *pedagógus* névvel jelölnek általánosságban mindenkit, aki foglalkozásánál fogva tanít, nevel, illetve akinek erre képesítése van, s ezen belül csak az általános iskolák 1—4. osztálya pedagógusainak beosztásmegjelölőjük és megszólításuk a *tanító* szó. A beosztásmegjelölésben található szóhasználati különbség nem nagy, s emellett nem is nyelvi, hanem elvi (jogi-közigazgatási) kérdés. Azt viszont határozottan helytelenítjük, hogy az *úчител*-t mint általános megnevezést *tanító*-nak fordítsuk. A magyarban nemcsak szokatlanok, hanem idegenek, sőt zavaróak az alábbi helyes szlovák kifejezéseknek ezek az erőszakolt megfelelői: *úчител škól všetkých typov — minden iskolatípus tanítója* (helyesen: *pedagógusa*); *účitelia základných a stredných škól — az alap- és középiskolák tanítói* (h.: *pedagógusai*); *účelia gymnázií — a gimnáziumok tanítói* (h.: *pedagógusai* vagy *tanárai*), *účelia vysokých škól — a főiskolák tanítói* (h.: *a főiskolák és az egyetemek* vagy *a felsőoktatási intézmények oktatói*; ezekben ugyanis az *oktató* szó használatos külön általános megnevezésként); *deň učiteľov — tanítók napja* vagy *tanítónap* (h.: *pedagógusok napja* vagy *pedagógusnap*); *okresná porada učiteľov — járási tanítói gyűlés* (h.: *járási pedagógusértekezlet*) stb.

β) Találunk példát arra a jelenségre is, hogy a szlovák kifejezésnek és vélt magyar megfelelőjének egyetlen jelentés megfelelése sincs, noha maga a magyar elem élő és használatos szó.

A *záujmový krúžok* megfelelőjének az *érdekkör*-t tartották még az oktatásügyi szervek is, hiszen a kétnyelvű iskolai bizonyítványokon egymás egyenértékűjeként fordulnak elő, de a sajtó is sokszor kezeli így őket. A szlovák kifejezés jelentése ez: 'olyan személyekből álló csoport, akik a közös szakmai érdeklődés vagy kedvtelés alapján esetleg bizonyos tantárgyak szakmai kérdéseinek megvitatására, elmélyítésére tömörültek egybe'. Az *érdekkör* jelentése nyelvünkben ellenben ez: 'valamely személy, csoport vagy vállalat — főleg anyagi — érdekeinek kiterjedési köre'. Tehát a *záujmový krúžok* és az *érdekkör* — eltérő jelentésénél fogva — nem lehet megfelelője egymásnak.

A fordítási hibát természetesen itt is a szlovák szó szerkesztettségéhez való ragaszkodás okozta. A *záujmový* melléknév a *záujem* főnév származéka. A *záujem* jelentései ezek: 'érdeklődés'; 'érdek'; 'kedvtelés' vagy 'szemvedély'. A *záujmový krúžok* szerkezetnek szó szerint az *érdeklődési kör* legalább annyira, sőt ez esetben jobban megfelelt volna, mint az *érdekkör*, csak hogy ezt sem lehetett megfelelőjéül választani, mert a kifejezés már foglalt ebben a jelentésben: 'valamely személy vagy személyek érdeklődésének a kiterjedési köre'. Ezt a tényt — úgy látszik — hamarabb felismerték a fordítók, mint az *érdekkör* foglaltságát; más jelentésű mivoltának fel nem ismerése talán a szó ritkább előfordulásával magyarázható.

A *záujmový krúžok*-nak jelentés tekintetében a *szakkör* felel meg a magyarban (*fényképészeti szakkör*, *irodalmi szakkör* stb.).

γ) A következő csoportban azokkal a szlovák szavakkal, kifejezésekkel foglalkozunk, amelyek jelentésükben szintén nem egyeznek azokkal a magyar elemekkel, amelyeket szerkesztettségük szerint megfelelő-

jüknek vélünk, s e vélt magyar megfelelők rendszerint a magyarban szokatlan (nem használatos) szavak, kifejezések.

A *nahrávat* szlovák igét a *feljátszik* igével fordítják legtöbbször ebben a jelentésben: 'hangszalagra vagy lemeze vesz'. Másik jelentésében: 'valakire játszik', 'gyakran átadja a labdát valakinek' — esetleg az utóbbi időben használatos *rájátszik* felel meg neki.

A na igekötőnek sok megfelelője van a magyarban (leggyakoribb a *meg*, noha eredeti jelentéséhez inkább a *rá* áll közelebb), de ha az ige jelentésének konkrét vagy elvont felfelé irányulását fejezi ki, akkor nyelvünkben általában a *fel* a megfelelője (*nástúpít na električku — felszáll a villamosra* stb.). Tehát a *nahrávat* igét is a *feljátszik* igével fordítják le a 'hangszalagra vagy hanglemezre vesz' jelentésében. Kétely még csak fel sem merül, hiszen az ellenkező műveletet a *lejátszik* igével jelöljük, vagyis a *játszik* igenek az ellentétes jelentésű igekötővel ellátott alakjával. Csakhogy a magyar nyelvben a filmműveletek szavait vittük át a hangszalaggal végzett műveletek jelölésére, sőt a lemezzel végzett műveletek megnevezésére is rendszerint ugyanezeket a szavakat használjuk. Azzal általában mindenki tisztában van nálunk is, hogy a film anyagát *lejátszzák* ugyan, de nem *feljátszzák*, hanem *felveszik* (rögzítik stb.), azonban azt kevesen tudják, hogy a hangszalag és hanglemez anyagának rögzítését sem a *feljátszik*, hanem a *felvesz* (*rögzít* stb.) igével jelöljük, noha az ellentétes műveletet a *lejátszik* igével is megnevezhetjük. Helyes tehát mindháromfajta művelettel kapcsolatban a *lejátszik*, sőt az *átjátszik* igeinek (és származékaiknak: *lejátszás*, *lejátszani*, *átjátszás*, *átjátszani*), de egyik-fajtaival kapcsolatban sem helyes a *feljátszik* igeinek vagy származékaiknak (*feljátszás*, *feljátszani*) a használata.

Szokatlan, a magyarban nem használatos szóval fordítják némelyek a *bezohladný* melléknevet és a *bezohladnost* főnevet is. A *bezohladný* tükörszava: a *tekintetnélküli*, a *bezohladnost*-é: a *tekintetnélküliség*. A *nincs tekintettel valakire vagy valamire* szerkezeteket ismerjük, de az említett szavak idegen elemek nyelvünkben. Megfelelőjüket aszerint választhatjuk meg, hogy milyen mértékben nincs tekintettel valaki valakire vagy valamire; ez a helyzetből vagy e szavak szerkezettagjainak jelentéséből rendszerint ki is derül. Például: a *bezohladný* megfelelője a kifejezendő tulajdonság fokától függően lehet a *tapintatlan*, *érzéketlen*, *kíméletlen*, *könnyörtelen*, *kegyetlen* stb., a *bezohladnost*-nak ugyanezeknek a mellékneveknek a főnévi származékai felelnek meg a már említett szempont alapján (pl. a fiúk *tapintatlansága* a lányokkal szemben; a munkatársak *érzéketlensége* a kolléga gondolataival kapcsolatban; az erősek *kíméletlensége* a gyengékkel szemben; a háború *kegyetlensége* vagy *könnyörtelensége* stb.).

A *nadstarbová škola* olyan iskolatípust jelöl, amely a gimnáziumban végzeteknek kétévi szakképzés után valamilyen, a megfelelő szakközépiskoláéval egyenlő értékű végzettséget ad. Szó szerinti fordítása: *felépítményi iskola*. Mivel ez a típus nincs Magyarországon (a felsőfokú technikumok látták el ezt a feladatot, de azok a felsőoktatási intézmények sorába tartoztak), magunknak kell megkeresnünk az intézmény számára megfelelő nevet. Úgy véljük, a néhány évvel ezelőtt megalkotott *szakosító iskola* név megfelel e célra, csak az elterjesztéséért kellene többet tennie a sajtónak is, a pedagógustársadalomnak is. Ha valamelyik szakközépiskolához tagozatként tartoznak ezek az osztályok, akkor az illető szakközépiszkola *szakosító tagozatá*-ról, *szakosító osztályai*-ról beszélhetünk.

C) Idegen szavak és utónevek szlovákos alakban.

a) Sajnos, a csehszlovákiai magyarok nyelvhasználatában nem fogytak, hanem szaporodtak az idegen szavak. A szlovákban ugyanis még sok az idegen elem, s a szlovák nyelv révén ismerik meg e szavakat a csehszlovákiai magyarok is. Mivel a magyarban szintén találkoznak idegen szavakkal, gátlás nélkül veszik át amazokat a szlovákból, sőt némelyek a műveltség jelének tartják használatukat. De nemcsak a felesleges idegen szavak szaporításával okoznak kárt nyelvhasználatunknak és gondot nyelvművelésünknek, hanem azzal is, hogy általában szlovákos alakban veszik át őket. Néhányan megpróbálják ugyan az eredeti alakhoz való közelítéssel, visszalatinosítással „megmagyarosítani” e szavakat, de nem mindig sikerrel. Nézzük meg, hogyan történik ez, s milyen buktatókkal megy végbe!

A szlovákban *-ia* végződéssel használt latin eredetű szavak nagy része *-ió* végződésű a magyarban: *ratifikácia* — *ratifikáció*, *rehabilitácia* — *rehabilitáció*, *televízia* — *televízió*, *transfúzia* — *transzfúzió* stb. Csakhogy ezek közül néhányat már nem az *-ió*, hanem magyarosabb végződéssel (ige- + névszóképzővel) ellátva használunk a magyarban: *ratifikálás*, *rehabilitálás* stb. Erre sokan nem is gondolnak.

Az *-ia* nemcsak a latin eredetű szavak szlovákos végződése lehet, hanem eredeti latin szavaké is. E magyarban használatos szavaké is az: *konferencia*, *evidencia*, *tendencia*, *szentencia*, *restancia* stb. Nagyon visszatetsző, amikor ezek közül néhányat így „latinositanak vissza”, illetve „magyarosítanak meg”: *evidenció*, *tendenció*, *szentenció* stb.

A szlovák elhagyja az *-us*, *-ius*, *-um* végződést, a magyar használja. Csakhogy aki nem ismeri az idegen szavak eredeti vagy a magyarban használt alakját, a szlovákos alakból nehezen tudja kikövetkeztetni, melyik végződés maradt el mellőle; pl. a *delegát*-tól az *-us* (*delegátus*), a *funkcionár*-tól az *-ius* (*funkcionárius*), a *dokument*-tól az *-um* (*dokumentum*). Mivel ez utóbbi *-um* végűek a szlovákban *-nt*-re végződnek, némelyek tévesen a következő csoportba tartozók szerint módosítják végződésüket („*argumens*”).

Egy másik típushoz tartozó, a szlovákban *-nt* végű szavak ugyanis a magyarban *-ns* végűek: *ágent* — *ágens*, *docent* — *docens*, *transparent* — *transzparens*.

A szlovákban *-a*-ra végződők *-ás* végződéssel ismeretesek a magyarban: *univerzita* — *univerzitás*, *fakulta* — *fakultás*, *mentalita* — *mentalitás* stb.

A szlovák rövidíti a hosszú mássalhangzókat, a magyar szívesen használja; így ahol a latin eredetiben kettős mássalhangzó volt, általában meghagyja: *aparát* — *apparátus*, *aplikácia* — *aplikáció* vagy *aplikálás*, *kolektívizácia* — *kollektívizáció* vagy *kollektívizálás*, *profesor* — *professzor* stb.

A példaanyaggal természetesen csak a főbb típusokat szemléltetjük, de még e kevés példa között is akad olyan, amelynek már inkább a magyar megfelelője használatos (*evidencia* — *nyilvántartás*, *univerzitás* — *egyetem* stb.) de még nem ismeretlenek az idegen megfelelők sem. Akadnak viszont olyan idegen szavak is a visszaszivárgottak között, amelyeket ma már csak a régebbi irodalmi művekből ismerünk (*redakció* — *szerkesztőség*, *rekreáció* — *üdülés*, *exkurzió* — *kirándulás* (ez utóbbi főleg ’tanulmányi kirándulás’ jelentéssel) stb.

Külön említést érdemelnek a *spartakiáda* és *olympiáda* görög eredetű szlovákos szavak, mert sokan nem tudják, mi a helyes megfelelőjük a magyarban. Az első *spartakiád* és *szaprtakiád* alakban is él, de a *spartakiád* terjedt el

jobban; ez a magyarosodottabb forma. Az *olympiáda* megfelelője az *olimpia*, nem az *olimpiász*, mint többen gondolják (ez utóbbi a két olimpiai játék között eltelő négyéves időszaknak a neve). Tehát nem a *matematikai*, *kémiai* stb. *olympiáda*, nem is a *matematikai*, *kémiai* stb. *olimpiász*, hanem a *matematikai*, *kémiai* stb. *olimpia* a helyes szókapcsolat.

Mivel a szlovák nyelv az idegen szavakat általában betű szerint, nem pedig a szóban forgó nyelv kiejtéséhez igazodva ejti, a szlovák ejtés alapján több idegen, rendszerint angol és francia eredetű szó a magyar nyelv számára idegen alakban fordul elő főként a beszélt nyelv alacsonyabb szintjén: *trolej-busz* (h.: *trolibusz*), *bufet* (h.: *büfé*) stb.

b) Széles körben elterjedtek az idegen eredetű utónevek is szlovákos alakban. A szülők általában a szlovákos névformát ismerik, s nem tudják, hogy a magyarban milyen alakban használják a szóban forgó nevet.

A francia eredetű szlovákos *Adriena* női név is vagy ugyanebben, vagy a magyarosnak vélt *Adrienna*, illetve *Adrianna* alakban használatos. A helyes magyar megfelelője az *Adrienn*. (Az *Adrien* férfinév.) A latinos párja, az *Adriána* is előfordul a magyarban. (Az *Adrián* férfinév; magyarosabb változata az *Adorján*.)

Közkedvelt név az *Alica* is. A magyarban — a francia *Alice* (e. *Alisz*) alapján szintén *Alice* volt (így is ejtették), majd a francia kiejtéshez igazodva *Aliz* lett.

Az *Iveta*, *Henrieta* típusú franciásnak és latinosnak is beillő szlovák neveknek tetszés szerint két megfelelőjük is lehet: vagy a francia eredeti (*Yvette*, *Henriette*) alapján az *Ivett*, *Henriett*, vagy a latinos formájú *Ivetta*, *Henrietta*. Más azonos típusú nevek esetében is igazodhatunk ehhez az analógiához (pl. *Aneta* = *Anett* vagy *Anetta* stb.)

3. Mondatszerkesztési hibák

Két kérdést vizsgálunk meg: a szlovákos vonzatok használatát és a magyar szavaknak az előljárós szlovák szóalakok viszonyjelentése szerinti ragozását.

a) Szlovákos vonzatok. Az erősebb szlovák nyelvi hatású közegben élő vagy dolgozó személyek nyelvhasználatában figyelhető meg ez a jelenség; némely magyar ige mellett a szó szerint lefordított szlovák vonzat jelenik meg: „vakbélre operálták” — operovali ho *na* slepé črevo (h.: vakbéllel); „a májára kezelték (gyógyították)” — lečili ho *na* pečēň (h.: a májával vagy a máját); „hívok neked telefonon” — zavolám *ti* telefonicky (h. felhívlak [téged] telefonon); „Jancsi megnősül (megházasodik) Margittal” — Janko sa ožení s Margitou (h.: Jancsi *elveszi Margitot* vagy *egybekel Margittal*), ugyanis az *ožení sa* ige szó szerinti megfelelője, a *megnősül*, nem vesz fel vonzatot [sem a *megházasodik*], ha tehát a szlovák ige mellett a nő neve is szerepel, akkor rendszerint vagy az *elvesz* igét használjuk tárgyias vonzattal, vagy az *egybekel* igét társhatározós vonzattal); „Jancsi és Margit elvették egymást” — Janko a Margita *sa* vzali (vagy *sa* zobrali; h.: Jancsi és Margit *egybekeltek* vagy *összeházasodtak*; az *elvesz* csak akkor használható, ha az alany a férfi, s cselekvése a nőre mint nyelvtani tárgyra irányul (*Jancsi elveszi Margitot*);

két alany esetén az ige nem állhat az *egymást* kölcsönös névmási tárgygal); „a tanár erre a témára adott elő” — profesor prednášal na túto tému (h.-erről a témáról); *írni* vagy *zenét szerezni* stb. lehet témára, de az *előad* ige partitivusi értelmű határozó esetén *-ról, -ről* ragos vonzattal áll; ha az *előad* jelentése a tárgy egészére vonatkozik, akkor tárgyas vonzattal: ezt a témát adta elő).

b) Szlovákos ragozásmód. A helyhatározói kül- és belviszonyragok használata a magyarban sem választható élesen külön, nemcsak a helységnevek, hanem a köznevek ragozásakor sem („a sapka a fejében v. fején van”; „orrba v. orron vágja” stb.); néha területi használati különbség van a két alak között: a csslőközi ember a *temetőbe* megy a sírokhoz, az északkeleti nyelvjáróterületi a *temetőre* (a *temetőbe* már nem a saját lábán megy). De előfordul, hogy bár nem külviszony kifejezéséről van szó, mégis külviszonyragot használunk, mert a bel- és külviszonyragos alak között árnyalatni különbséget érzünk: az *iskolába* jár (a gyermek), de *iskolára* (tanfolyamra) küldik a tisztségviselőt; az *erdőben* sétál, de az *erdőn* (mint munkahelyen) dolgozik; az *irodában* ül, de az *irodán* (mint munkahelyen) dolgozik stb. A szállodával kapcsolatban nemcsak a *szobában*, hanem a *szobán* alak is használatos. A szlovák is használja ilyenkor a *v izbe* ('szobában') mellett a *na izbe* ('szobán') szerkezetet; ezt a diákokthoz, kollégiumok szobáira is átvitte, sőt magukra a diákokthoz, kollégiumokra is. Így nálunk a magyarban is gyakori, sőt általános a diákok között ezeknek a tükörfordítása: „a 328-as szobán fogunk tanulni” (budeme sa učít na izbe číslo 328); „az internátumon lakik” — býva na internáte (h.: diákokthoz, kollégiumban, esetleg internátusban). Sőt a szlovák a *do školy* ('iskolába'), *v škole* ('iskolában') mellett a *na školu* ('iskolára'), *na škole* ('iskolán') szerkezetet a tanulók iskolába járásával, valamilyen iskolában való tanulásával kapcsolatban is gyakran használja, s ezeknek is gyakori a magyar fordításuk: „középiszkolára jár” (h.: középiszkolába); „gimnáziumon tanul” (h.: gimnáziumban).

De nemcsak a tanulókkal, hanem a pedagógusokkal kapcsolatban is gyakran használatos a *na škole, na školu* szerkezet *iskolán, iskolára* megfelelője, amikor a munkahelyüket jelölik vele: „alapiskolán, középiszkolán vagy gimnáziumon tanít”; „alapiskolára, középiszkolára vagy gimnáziumra megy tanítani”. Sokszor védik is ezt a ragozásmódot, rámutatva arra, hogy a magyar nyelv is használja a külviszonyragos alakokat a belviszonyragosak helyett, ha ezek a munkahelyet jelölik (l. *konyhában*—*konyhán*, *irodában*—*irodán*). Valóban így van, de az *iskola* szó ragozásában nem alakult ki ez a különbségtétel, illetve egy másfajta alakult ki (*iskolán* = 'tanfolyamon'). Csak a *főiskola* összetett szót látjuk el külviszonyragokkal hasonló viszonyok kifejezésére az *egyetem* ragozásának analógiájára. A megszokott ragozásmód tehát a belviszonyragozás ezekben az esetekben is (alapiskolában, középiszkolában, gimnáziumban tanít; alapiskolába, középiszkolába, gimnáziumba megy tanítani).

Még kevésbé menthető az oktatásügyi szervek felügyeleti vagy ellenőrző látogatásával kapcsolatban a külviszonyragos alakok használata: „ma egy középiszkolán végez ellenőrzést” — dnes robí inšpekciu na niektorej strednej škole (h.: középiszkolában); „a tanfelügyelő holnap alapiskolára megy” — inšpektor pojde zajtra na základnú školu (h.: alapiskolába).

Megjegyezzük, hogy ezek a ragozási hatások általában az oktatás területéhez tartozó szavakkal (*iskola, internátus* stb.) kapcsolatban fordulnak elő. Amennyire örülünk annak, hogy másutt nemigen észlelhetők, annyira elszó-

morfító, hogy éppen ezen a területen vernek gyökeret — ha hagyjuk —, amelyen a csehszlovákiai magyaroknak nemcsak egy szűkebb köre veheti át őket, hanem a jelen és a jövő ifjú nemzedékének minden tagja, hiszen az iskolával mindenki kapcsolatba kerül rövidebb-hosszabb időre. Egyébként a szlovákban is a belviszonyt kifejező elöljárós alakokat tartják választékosabbnak.

4. Helyesírási hibák

Abból a tényből indulunk ki, hogy iskoláinkban intenzíven folyik a szlovák nyelv keretében a szlovák helyesírás tanítása, de a magyar nemzeti-ségű felnőttek is olvasnak szlovák sajtótermékeket, hivatalos iratokat, s így — főként a fiatalabbak és a középkorúak — kétségtelenül kapcsolatba kerülnek a szlovák helyesírással, s ez gyakran hat is a maga sajátos szabályaival az illetők magyar helyesírására. Elsősorban a tanulók írásbeli munkáiban fordulnak elő az ilyen hatásra keletkezett hibák, de a szerkesztőségekhez beküldött kéziratokban sem ritkák.

E hatások főként három területen észlelhetők: 1. az ún. intézmény-és több elemű országnevek, valamint a lapcímek, 2. a köznévi betűszók helyesírásában s 3. az idézés formájában.

a) Az intézmény- és több elemű országnevek, valamint a lapcímek helyesírási hibái. Az *intézménynév*-en általában az intézmények, hivatalok, vállalatok, szervezetek stb. hivatalos nevét értjük. Mivel a szlovák helyesírás csak a tulajdonnevek első szavának kezdőbetűjét írja nagybetűvel, ezzel a helyesírásmóddal találkozunk olykor a tulajdonnevek magyar formájában vagy a magyar tulajdonnevekben is, noha a magyar helyesírás szerint minden lényeges szót nagy kezdőbetűvel kell bennük írni: „Szlovák tudományos akadémia” — *Slovenská akadémia vied* (h.: *Szlovák Tudományos Akadémia*); „Magyar államvasutak” (h.: *Magyar Államvasutak*); „Nyugat-szlovákiai kerületi nemzeti bizottság” — *Západoslovenský krajský narodný výbor* (h.: *Nyugat-szlovákiai Kerületi Nemzeti Bizottság*); „Szlovák statisztikai hivatal” — *Slovenský štatistický úrad* (h.: *Szlovák Statisztikai Hivatal*); „Forradalmi szakszervezeti mozgalom” — *Revolučné odborové hnutie* (h.: *Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom*); „Csehszlovák szocialista köztársaság” — *Československá socialistická republika* (h.: *Csehszlovák Szocialista Köztársaság*); „Irodalmi szemle” (h.: *Irodalmi Szemle*) stb.

b) A köznévi betűszók helyesírási hibái. A szlovákban nemcsak a tulajdonnévi, hanem a köznévi betűszókat is csupa nagybetűvel írják. Ezzel a gyakorlatlaltal magyarázható a sajátos fogalmakat jelölő magyar köznévi betűszóinknak a csupa nagybetűvel írása: HNB—MNV (h.: hnb); JNB—ONV (h.: jnb); KNB—KNV (h.: knb); EFSZ—JRD (h.: efsz); stb. Ezeknek tulajdonnévi alakulatban is csak a kezdőbetűjük írandó nagybetűvel (Csilízközi *Efsz*; Nagyráskai *Hnb*; stb.), mint bármelyik köznévnévként, mivel a betűszókat is egyetlen önálló szónak minősítjük. Csupa nagybetűvel csak a tulajdonnevek (fontosabb) szavainak kezdőbetűiből létrehozott betűszókat írjuk: *SZTA* (*Szlovák Tudományos Akadémia*); *CSSZSZK* (*Csehszlovák Szocialista Köztársaság*); stb.

c) Az idézés helyesírási hibái. A magyar helyesírási szabályok szerint idézhetünk idézőjel között is, gondolatjel után (ha lezárjuk vele a sort) vagy között is (ha folytatjuk a sort). A szlovák rendszerint idézőjel között idéz, a gondolatjelet — mint olykor a magyar is — csak a különböző személyek egy sorba írt párbeszédének különválasztására használja (vö.: A magyar helyesírás szabályai, 10. kiadás, 68–9 és 70–2, valamint Pravidlá slovenského pravopisu [A szlovák helyesírás szabályai] 111–3). Az eltérés tehát jelentős. Szokatlan — különösen regényekben — a gondolatjeles idézéshez szokott magyar szemnek, hogy az egyes személyek külön sorokba kerülő párbeszédei is idézőjelek között jelennek meg a magyar fordításokban, még szokatlanabb, sőt zavaró, hogy az idézőjel közé tett idézetbe nem gondolatjelekkel ékelik be az idéző mondatot, hanem vesszőkkel, miközben az idézetet a megszakítás után idézőjellel lezárják, illetve a folytatás előtt idézőjellel nyitják: „*Úgy nézett rám,*” *panaszkodott a fiú,* „*mint a véres ingre.*” Magyarosan: „*Úgy nézett rám — panaszkodott a fiú —, mint a véresingre.*” Vagy idézőjel helyett gondolatjelet használva: — *Úgy nézett rám — panaszkodott a fiú —, mint a véres ingre.* Tehát a megszakított idézetbe csupán két gondolatjellel ékeljük be az idézőmondatot (idézőjeles idézet esetén sem zárjuk idézőjellel az idézetet a megszakítás végén, illetve nem nyitjuk a folytatás elején). Vesszőt csak akkor teszünk az idéző mondatot követő gondolatjel után, ha az idézet első és második része közé a megszakítás (idéző mondat) nélkül tennünk kellene, azaz ha az idézetet az idéző mondat vesszőnél vágja ketté.

II. A csehszlovákiai magyar nyelvműlés eredményei

Tudjuk, lehetetlen a nyelvművelő munka hatását teljesen felmérni, értékelni, de vannak olyan megnyilvánulások nyelvhasználatunkban, amelyekre mint objektív tényekre nyugodtan támaszkodhatunk munkánk értékelésében.

Már szóltunk arról, hogy huszonöt-harminc évvel ezelőtt nagyon sok szlovák szót kevertünk az élőbeszédbe. Nyelvművelésünk abban az időben úgyszólván csak a „keveréknyelv” bírálatával foglalkozott, s igyekezett elterjeszteni a szlovák szavak helyes magyar megfelelőit. Nem állítjuk, hogy ma már nem keverünk beszédünkbe szlovák szavakat. Néhány „kölcsonszó” még makacsul tartja magát nyelvhasználatunkban (mint pl. a *chripka*, *horčica*, *párky*, *malinovka* stb.), de ezek sem egyeduralkodók már, mert váltakoznak a magyar megfelelőjükkal. Észre kell azonban vennünk azt is, hogy a *JRD*, *predseda*, *tajomník*, *účtovník* stb. szavakat már általában felváltotta a *szövetkezet*, *elnök*, *titkár*, *könyvelő* stb. S ha a *növénytermesztő*, *állattenyésztő* szavak nem terjedtek is el szövetkezeti tagjaink szóhasználatában, az addig használt *agronóm*, *zootechnik* ma már általában *agronómus*-nak, *zootechnikus*-nak hangzik. S található-nánk több példát is, amely azt bizonyítja, hogy ha lassan is, de tisztult, javult a nyelvünk.

Sokkal jobban felmérhetőek nyelvművelésünk eredményei a sajtó nyelvhasználatában. Itt amellet, hogy minden nyelvi hiba ellen harcolunk, néha „összpontosított támadást” is indítottunk egy-egy veszélyesebb nyelvhasználati jelenség ellen. Gondoljunk csak arra, hogy 10–15 évvel ezelőtt még a szlovák betűszók helyesírása szerint csupa nagybetűvel írták lapjaink a sajátos magyar betűszókat is: *HNB*, *JNB*, *KNB*, *EF SZ* stb. Egy, összes lapunkban egyidejűleg végrehajtott „támadás” után sikerült elérnünk, hogy legalább

a sajtóban a magyar helyesírásnak megfelelő kisbetűs formát kapjanak: *hnb, jnb, knb, efsz* stb. Ma is találkozunk a helytelen, csupa nagybetűs írásmóddal, de a lapok írásmódjára már nem az a jellemző.

A második „összpontosított támadást” a *brigád* szónak a magyartól eltérő használata ellen indítottuk. Nem állítjuk, hogy tanulóink — és sajnos, pedagógusaink — nem „brigádoznak” már, vagy az élőbeszédben nem fordul elő a *brigád* szó akkor is, amikor a *társadalmi munka, idénymunka, alkalmi munka, szerződéses munkaviszony* vagy éppen az *építőtábor* volna a helyénvaló, de a sajtó nyelvéből sikerült e jelentésekben kiszorítanunk, illetve saját jelentéskörébe (‘munkabrigád’, ‘dandár’, ‘partizánbrigád’) visszaszorítanunk a *brigád* szót.

S 1979-ben újabb eredmény született: március 28-án már nem a *tanítók napját*, hanem a *pedagógusnapot* ünnepeltük. Sajnos, ezzel kapcsolatban is azt kell mondanunk, hogy még csak a sajtóban, nem pedig az iskolákban, vagy legalábbis nem minden iskolában. Sok pedagógus és tanuló talán fel sem figyelt még erre a változásra, s ha felfigyelt is, időbe telik, amíg elhagyják a megszokott kifejezést, illetve felcserélik a szokatlanabbal. Nem arról van szó, hogy a *tanító* most már fölösleges volna nyelvünkben, mert kiszorítja a *pedagógus*. Hanem éppen arról, hogy mindkét szóra szükségünk van, s mi csak az egyiket használtuk.

Az elért eredmények tehát — bár kimutathatók — még nem teljesek, nem általánosak. Egyelőre úgyszólván csak a sajtó nyelvére korlátozódnak, az általános nyelvhasználatban még meg kell küzdeni értük. Az újságok könnyebben váltják fel egyik szót a másikkal, mint maguk a beszélők, akiket köt a több évtizedes nyelvszokás. De azt is tudjuk, hogy a sajtónak igen nagy szerepe van a nyelvhasználat formálásában, sőt átformálásában is. Ezért merjük azt állítani, hogy az ott elért eredmény már fél siker. Csak idő és türelem kérdése, hogy az ott használt formák és jelentések közismertté, közhasználatúvá váljanak. A sajtó mellett sokat tehetnek a pedagógusok is, ha kellő figyelemmel követik nyelvművelésünk törekvéseit, s a fiatal nemzedék nyelvhasználatát már az iskolában helyes mederbe terelik.

Jakab István

A közigazgatási irat mint szövegmű

Több oldalú megközelítésünk mindig tartalom és forma egységének jegyében állt; csak épp más-más nagyságrendben mozogva, s hol az egyik, hol a másik oldalra vetve a hangsúlyt. Most a legmagasabb formát, a szöveg-egészt kell szemügyre vennünk még; korántsem függetlenül persze a funkciójától, amelyet be kell(ene) töltenie.

Induljunk onnan, ahová a korábbiakban (Nyr. 105: 406) elérkeztünk: a (belülről-alulról nézve) megszerkesztett, és (kívülről-felülről nézve) beszerkesztett *m o n d a t* szintjéről itt is. — Láttuk már: a mondat csak része a szövegnek, — de része. Ez észlelhető a felépítésén is: mind formájában, mind elrendezésében a szövegbe kell illeszkednie. S ebből az következik, hogy — épp mert rész — nemcsak *m e g s z e r k e s z t e t t*, hanem *e g y s z e r s m i n d b e s z e r k e s z t e t t* is. Beszerkesztett a szövegbe, amelynek része. S mit jelent ez a szövegre vonatkoztatva? Ha részei — a mondatok — beszerkesztettek, akkor a belőlük kikerekedő egész — a szöveg — e részek összeszerkesztettsége révén

maga is megszerkesztett; új nagyságrend, s ebben a minőségében — ha jól formált — maga is kerek egész. S persze ami egész, annak nemcsak (beilleszkedő) részei vannak, hanem saját felépítettsége, szerkezete is. (Aki most azt kérdezné; jellemző-e a szövegre a beszerkesztettség is, amellet, hogy megszerkesztett, az gondoljon arra, hogy minden szöveg egyfajta közlemény, lánc, amely beszélőt és hallgatót — vagy író és olvasót — hivatott összekötni; s akkor nyilvánvalóvá lesz számára: a szöveg is beszerkesztett, hiszen a közlés-helyzet, a kommunikációs kapcsolat függvényében áll. Elvben még a hivatali szöveg is.)

De nézzük most a szöveg megszerkesztettségét, felépítését!

I. A közleményrészek sorrendbe állítása

Egy szabályszerzési tárgyú iratból:

„Helyszíni megtekintés során megállapítottam, hogy Kovács Ferencné Borsos-szállás, Tanya 536. sz. alatti lakos Erdőmellék, Fény utca 17. szám alatti telkének udvari lakásában lakó Kiss János építési engedély nélküli garázs melléképületet épített, lakóépületétől 6,00 m távolságon belül, szabálytalan helyre.”

Aki a kezébe veszi az iratot, természetesen az elsőnek megnevezett Kovács Ferencnének gondolja elmarasztaltnak. E tévedésében megerősíti a ragtalanul álló *lakos* szó; s nem ébreszt benne gyanút még a következő sor sem: azt hiszi, Kovácsné csinált valamint „...udvari lakásában”. Csak a harmadik sorban zavarodik bele a szövegbe, s kezdi olvasni újból. — Utána ismét megzavarja, hogy az „engedély nélküli garázs melléképület”-ről nem tudni: természeténél fogva „engedély nélküli”, azaz engedély nélkül építhető (s csak az elhelyezése szabálytalan), vagy pedig engedély nélkül építették, pedig kellett volna hozzá. S azt sem látja világosan: a „6 méteren belül” meg a „szabálytalan helyre” egyazon dolog-e vagy kettő; s ha kettő, a „6 méteren belül” hiba-e vagy sem. — Mindezt világosabbá tenné ez a felépítés:

„Helyszíni szemlén megállapítottam, hogy Kiss János engedély nélkül épített garázsépületet. (Kiss János Erdőmelléken, Fény utca 17. szám alatt lakik, udvari lakásban; a telek Kovács Ferencné tulajdona. A tulajdonos állandó lakása: Borsoszállás, Tanya 536.) A garáznak az elhelyezése is szabálytalan, mert a lakóépülettől 6 m-nél kisebb távolságra esik.”

A felépítés így alakult: *a*) a tett elkövetője és a legfőbb hiba; *b*) közbevetve — zárójelben — az azonosításhoz szükséges adatok; *c*) a további hiba, s a hibáztatás megokolása. Esetleg a *b*) alatti, közbevetett, azonosító rész kerülhetne hátrább, a mostani *c*) közléselemmel megcserélve. (Arról ne szövjünk most, hogy az eredeti egyetlen mondat, 2 tagmondatból áll, s az elsőben 4, a másodikban 33 tartalmas szó van; az átirat forma 4 mondat, összesen 7 tagmondatból, melyeket egyenként 3–11 tartalmas szó alkot!)

Egy fogolyörző intézmény ki akarta vágatni kertjében a fákat, hogy a kerítést jobban figyelhessék. Ezt a választ kapta:

„Kérelmét Erdőkert megyei városi Tanács V. B. I. ker. Hivatala Műszaki Osztálya a 21/1970. (VI. 21.) Korm. sz. rendelet 3. § (1) bekezdés c) pontja és 4. § (1) bekezdés a) pontja, valamint a hivatkozott rendelet végrehajtására kiadott 28/1970. (XII. 3.)

MÉM sz. rendelet, továbbá azon megállapítás alapján, hogy a kérelem teljesítése a város faállományát 61 db fával csökkentené, elutasítja, az Intézetnek a falakon belüli őrzés hatékony biztosítása érdekében megfelelő mód keresésére való egyidejű felhívása mellett.”

Hivatkozás és további indokolás előzi meg a döntés közlését, s a hozzá kapcsolt — eléggé zavaros — figyelmeztetés csökkenti tovább a súlyát. -- Világosabb felépítésben:

„Kérelmét a Műszaki Osztály elutasítja, mert teljesítése folytán a város faállománya 61 db fával csökkenne. Javasolja az Intézetnek, hogy igyekezzen a falakon belüli őrzést más módon biztosítani. — Az elutasítás a 21/1970. (VI. 21.) Korm. sz. rendelet 3. § (1) bekezdésének c) pontjában, 4. § (1) bekezdésének a) pontjában, és az e kormányrendelet végrehajtására kiadott 28/1970. (XII. 30.) MÉM sz. rendelkezésben foglaltakra alapul.”

Felépítése ez lett: a határozat és megokolása; egy további figyelmeztetés; hivatkozások. (Itt is csak zárójelben mondva: közben egy mondatból 3 lett, s bennük 2 tagmondatból 5; bár a tartalmas szavak száma megfogyatkozott a hivatal fölösleges megnevezésének elhagyásával.)

A közleményrészek megfelelő kapcsolódását — sorrendezésük mellett — jelzi és segíti megfelelő belső felépítésük is. A részek sorrendje helyes az itt következő értesítésben; ám hiányzik az egymásra — és egymásból — következtetésük érzetése.

„Értesítem, hogy Kőszegi János építési ügyében 1973. május 16-án de. 10 órakor, Sánc u. 4. szám alatt levő épületben, illetőleg építési telken helyszíni szemlét tartok. Amennyiben azt — jogainak érvényesítése végett — szükségesnek tartja, a helyszíni szemlén személyesen vagy képviselője útján részt vehet.

Esetleges távolmaradása a helyszíni szemle megtartását nem akadályozza.”

Válasszuk el most a három mozzanatot: az értesítést, a felhívást és a záradékot; de a részek belső fogalmazásával kapcsoljuk is össze őket:

„Értesítem, hogy Kőszegi János építési ügyében 1973. május 16-án de. 10 órakor, a Sánc u. 4. számú épületben, illetőleg építési telken *helyszíni szemlét* tartok.

A *helyszíni szemlén* módja van személyesen vagy képviselője útján *részt venni*, ha ezt jogainak érvényesítése érdekében szükségesnek tartja.

Ha nem jelenik meg, s nem is képviselteti magát, ez a helyszíni szemle megtartásának nem akadályozza.”

A dőlőbetűs rész új közlemény, a ritkított ennek — továbbindulás céljából való — megismétlése. A szöveg így „teraszos” felépítést kapott: az új részben onnan indulunk, ahová az előzőben elértünk; a szerző tehát az olvasót folyamatosan magával tudja vinni, együtt halad vele a már ismertről a most újonnan megismerendőre.

2. A közleményrészek összekapcsolása

Már a „teraszos” felépítés is eszközül szolgál ahhoz, hogy a közlemény részei, elemei — amellet, hogy „közlésszerű” elrendezésben követik egymást, azaz tekintettel az olvasóra — a szöveg egészében valóban beépített tényezőként álljanak. Van azonban a részletek egybeszerkesztésének — s persze viszonyuk jelölésének — még más, pontosabb eszköze is: a kötőszókkal és hasonló segédelemekkel való explicit, azaz kifejtett — sőt: kifejtő — összekapcsolás. — Igaz: van olyan babona, hogy kötőszóval nem kezdhetünk mondatot.

Ez nem sarkigazság; de aki ragaszkodik hozzá, még mindig találhat megoldást. A kötőszónak ugyanis nem kell föltétlenül a mondat élén állnia. Figyeljük meg: minden olyan kötőszónak, amely önálló mondatokat (is) kapcsolhat, kétféle típusa van.

Egy kis szójátékkal — hogy emlékezetesebb legyen — így mondhatnánk: az egyes kapcsolásfajtákra nemcsak „mondatéli”, hanem „mondatbéli” kötőszók is vannak. A „mondatéli” legelől áll (az összetett mondatok tagmondatai között ez nem zavaró); a „mondatbéli” pedig az első tartalmasabb szó vagy szerkezet után, tehát valóban beljebb a mondatban. Nézzünk ilyen párhuzamokat:

... a rám bízott feladatot teljesítettem.
És most arra kérem a vezetőséget, hogy ...

... küldeményük, ha késve is, megérkezett. De meg kell jegyezni, hogy ...

... s ez a mulasztás elsősorban a vezetőséget terheli. Mert nem elég kiadni a munkát a tagoknak ...

... a tüzeset gondatlanságból eredt: Így azokat, akik felelősek érte ...

... a rám bízott feladatot teljesítettem.
Most *pedig* arra kérem a vezetőséget, hogy ...

... küldeményük, ha késve is, megérkezett. Meg kell *azonban* jegyezni, hogy ...

... s ez a mulasztás elsősorban a vezetőséget terheli. Nem elég *ugyanis* kiadni a munkát a tagoknak ...

... a tüzeset gondatlanságból eredt. Azokat *tehát*, akik felelősek érte ...

Ne folytassuk! Talán ennyi is mutatja, hogy az önálló, de a környezetükbe mégiscsak beszerkesztett mondatok kötőszós kapcsolása megoldható úgy is, hogy a kötőszós kezdést elkerüljük. Ám érdemes e példákon azt megpróbálni: mennyire szétlazulna a szöveg, ha teljesen elhagynánk ezeket a fontos összetartó és eligazító elemeket. — Ezt is, és egyéb szövegszerkesztési eljárások figyelembevételének a fontosságát is, jól szemléltethetjük a következő beadványon. Az eredeti szöveg ez (ügyintézési mintaként készítették):

„Tisztelt Titkár Elvtárs!

F. hó 5-én kérelemmel fordultam Önökhöz, és egy olyan tartalmú hatósági bizonyítvány kiadását kértem, amely — a Veszprémi Járásbíróságnál folyamatban levő peremben — alkalmas annak bizonyítására, hogy a KL-42-58 forgalmi rendszámú motorkerékpár 1973. május 4-től augusztus 20-ig ténylegesen birtokomban volt.

Mint hogy a kérdéses időszak nagy részét az alsósórsi hétvégi házamban töltöttem, úgy vélem, hogy az igazolni kért tényeket könnyebben tudnám bizonyítani ideiglenes lakóhelyemen. Kérem, hogy ügyemet ideiglenes lakóhelyemre, az Alsósórsi Községi Tanács szakigazgatási szervéhez áttenni szíveskedjék.”

Ez a beadvány valójában még a jobbak közül való. De az első mondat (illetőleg: tagmondat) teljesen fölösleges cikornya, majdhogynem „öngerjesztés”. Akad a továbbiakban is néhány üresjáratú vagy túlcifrázott részlet. Ha szövegszerkezeti szempontból nézzük, elsősorban az önálló mondatok egymáshoz való viszonyának tisztázását kell hiányolnunk. Nem világos a két bekezdés kapcsolata sem. A szövegbeli közlés menetét vizsgálva meg az tűnik fel: három súlypont van benne (mit kértem — miért kértem — mit kérek most), s az utolsóhoz egy indokolás tartozik. Az első súlypont azonban a bekezdés végére csúszott; a második előtte áll, mellékmondatba sikkasztva. A harmadik súlypont is a bekezdés végén lappang (a másodikén), indokolása eléje vetve áll, de mellékmondati helyzetben.

Mi volna a célszerű felépítése? Az eddigiekből is gondolhatjuk: előre helyezni az első súlypontot (mit kértem), utána elkülönítve a másodikat (miért kértem). Új bekezdés élén elmondani azt, ami új gondolatként fordulatot teremt az ügyben; majd mintegy záradékként elhelyezni az utolsó súlypontot (mit kérek most). S minthogy az első bekezdésben van tétel és megokolás, a másodikban megokolás és következtetés, a két bekezdés között pedig ellentét: tanácsos e tartalmi-logikai kapcsolódások megfelelő hordozóit (a kötőszókat és a visszautaló névmásokat) is kitenni. A szöveg tehát (az adott stílusnemben maradvá) így alakulhatna:

„Tisztelt Titkár elvtárs!

F. hó 5-i keltezéssel hatósági bizonyítványt kértem Önöktől annak igazolására, hogy a KI-42-58 forgalmi rendszámú motorkerékpár ténylegesen birtokomban volt 1973. május 4-étől augusztus 20-áig. *Ennek bizonyítása a Veszprémi Járásbíróságnál folyamatban levő peremben fontos.*

A megjelölt időszak nagy részét *azonban* alsóörsi hétvégi házamban töltöttem. *Ezért* úgy vélem: könnyebben tudnám ezt a tényt ideiglenes lakóhelyemen igazoltatni. Kérem *tehát*: szíveskedjék ügyemet az ideiglenes lakásom szerint illetékes Alsóörsi Községi Tanács szakigazgatási szervéhez áttenni.”

Az összekapcsolásban — főleg, ha kötőszókat használunk hozzá — vigyázni kell természetesen arra, hogy ne kövessünk el „nyelvtani” hibákat, mert azok bizony nemegyszer tartalmi horderejűek. — Egy határozat indoklási részét vehetjük erre példának. Az eredeti így szól:

„A fellebbező azon állítása, hogy az építést a vevője végezte, nem fogadható el, mert az adásvételi szerződés augusztus 25-én kelt, *a telekkönyvi átírás nem történt meg.* Néhány nap alatt *pedig* nem lehet ilyen hétvégi házat felépíteni. A fellebbező *ugyanis* azt állítja, hogy a szerszámkamra hétvégi házzá történt átépítése a szerződés megkötése után történt.”

A szövegből az hámozható ki: azért nem (vagy egyik okként: azért sem) fogadható el a fellebbező állítása, mert a telekkönyvi átírás nem történt meg. Logikailag ez az érvelés sántítana: az önmagát új tulajdonosnak hívó személy akár jóhiszeműen is elvégezhetette az építkezést, illetőleg átépítést. Henye kapcsolásat eredményez a *pedig* kötőszó; *a márpedig* pontosabb volna, de még köznapibb ízfű. Teljesen téves az *ugyanis* használata a rákövetkező mondatban; ha komolyan vennénk, azt jelentené: azt, hogy „nem lehet ilyen hétvégi házat felépíteni”, az *magyarázza*, hogy a fellebbező azt állítja, hogy lehet !!

Próbáljuk meg most együtt érvényesíteni eddigi mondat- és szövegszerkesztési résztanácsainkat. A szöveg akkor így alakul:

„Nem lehet elfogadni a fellebbezőnek (de jobb volna a nevét írni ide!) azt az állítást, hogy az építést a vevő végezte el. Az adásvételi szerződés *ugyanis* augusztus 25-én kelt, a telekkönyvi átírás még meg sem történt. *S* ilyen hétvégi házat néhány nap alatt nem lehet felépíteni. *Hiába* állítja *tehát* a fellebbező, hogy a szerszámkamrát a szerződés megkötése után építették át hétvégi házzá.”

3. A közleménynek mint egésznek felépítése

Az írásmű szerkezetére ezt a sémát ismerjük: bevezetés—tárgyalás—befejezés. Nem az a legfontosabb persze, hogy ez a három rész formailag meglegyen és elkülönüljön. Csak az, hogy az írásműnek valóban legyen egy olyan része, amely megteremti a kapcsolatot az olvasóval, s tájékoztatja: miről lesz

szó (= bevezetés); ez után következzenek a kifejtés, részletezés, mégpedig az ismertről az ismeretlenre haladva (= tárgyalás); s végül legyen, ami lezárja a kettőjük kapcsolatát, vagy összefoglalóan visszamutatva, vagy a teendőket kijelölve, előre mutatva (= befejezés).

Ennek a hármasságnak a jegyében tagolódott három (bár egyenként csak egy-egy mondatos) bekezdésre egyik korábbi példánk szövege: a helyszíni szemléről szóló értesítésé. Egy másik azonban — a motorkerékpár tulajdonjogának igazolásával kapcsolatos beadvány — két bekezdés maradt. Ám ebben is megvan az imént szükségesnek jelzett hármasság: mit kértem (= bevezetés), miért kértem akkor azt, s miért gondolok most más megoldásra (= tárgyalás), és végül: mit kérek most (= befejezés).

A hivatalos iratokban elég gyakori az is, hogy két — egymástól jellegükben is, de szerkezetükben is — elkülönülő részre oszlanak. Legjobb példájuk a „Határozat” és „Indokolás” fejezetekre oszló irattípus; amelyben — viszonylagos önállóságuk folytán — mind a két résznek külön-külön is fellelhető a maga belső szerkezete. Illetőleg jó, ha fellelhető; hiszen a „Határozat” rész is, az „Indokolás” rész is indul, kifejti, majd lezár.

Nézzünk példának egy eredetit:

„Határozat.

Csorba Péter balatonalmádi (Dülő sor 10) lakost 200,— Ft, azaz Kettőszáz forint pénzbírsággal sújtom.

Határozatom ellen a kézbesítés napját követő naptól számított 15 napon belül a veszprémi járási hivatal igazgatási osztályának címzett és nálam benyújtott — 50,— Ft illetékbélyeggel ellátott — fellebbezésnek van helye.

Felhívom, hogy — amennyiben a határozat ellen fellebbezéssel nem él — a bírságot a mellékelt befizetési lapon, a fellebbezési határidő lejártát követő 8 napon belül fizesse be.

Indokolás.

Csorba Péter balatonalmádi lakost — a kiskorú Bálint Zsuzsa láthatási ügyében — 1973. szeptember 3-ára, valamint szeptember 10-ére szóló — szabályszerűen kibocsátott — idézéssel tanúként megidéztem. Mivel Csorba Péter az ismételt idézésre sem jelent meg és távolmaradását sem igazolta, ezért őt az 1957. évi IV. törvény 20. § (2) bekezdése alapján 200,— Ft bírsággal sújtottam.”

Mindkét rész belső felépítésében megtalálhatjuk a korábban jelzett hibákat: fontos közleményrészeknek alárendelt szerkezetekbe (azaz „emlékeztető helyzetbe”) zsúfolását, megokolások fölösleges előrevetését, s mindezzel a legfontosabb közleményrészek elsúlytalanítását. — Az eddigi tanulságokat figyelembe véve, a szöveg felépítése így alakítható:

„Határozat.

Csorba Péter balatonalmádi lakost (Dülő sor 10) 200,— Ft, azaz kettőszáz forint pénzbírsággal sújtom.

Határozatom ellen a kézbesítést követő naptól számított 15 napon belül lehet fellebbezni. A fellebbezést 50,— Ft-os illetékbélyeggel kell ellátni. Az iratot a veszprémi járási hivatal igazgatási osztályának kell címezni, de nálam kell benyújtani. Ha határozatom ellen nem kíván fellebbezni, a bírság összegét a fellebbezési határidő lejártát követő 8 napon belül be kell fizetnie a mellékelt befizetési lapon.

Indokolás.

Csorba Pétert a kiskorú Bálint Zsuzsa láthatási ügyében szabályszerűen kibocsátott idézéssel megidéztem tanúként 1973. szeptember 3-ára, majd szeptember 10-ére. Csorba Péter azonban egyik idézésre sem jelent meg, és távolmaradását sem igazolta. Ezért sújtottam 200,— Ft pénzbírsággal, az 1957. évi IV. törvény 20. § (2) bekezdésében foglaltak szerint.”

Ebben a formában — a teraszos felépítés megvalósítása és a szükséges kapcsoló elemek (kötőszók) beiktatása révén — a szöveg mindkét önálló részegysége lépésről lépésre viszi magával az olvasót, a közlemény megkezdésétől kifejtésén át a lezárásig.

A bonyolultabb ügyek szövegbe öntésekor még az sem elég, hogy az írásmű menete meglegyen, s a részletek kellően összeépüljenek. Ezekben a meg szerkesztettséget támogatni kell a hosszabb szövegek másik kellékének: a tagoltságnak is. — Bármennyire hosszadalmas hát, érdemes még áttekintelnünk azt az iratot, amelyet „Az ügyfél fellebbezési beadványa” címen mintaként közölt az egyik gyűjtemény.

Az eredeti szöveg:

„Járási Hivatal Pénzügyi Osztálya

Veszprém

Alulírott Bagi István raktáros nemesvámosi (Ady u. 16.) lakos a nemesvámosi községi tanács vb-titkára 832/1973. szám alatt 1973. szeptember 16-án kelt határozatát, amellyel terhemre 1973/74. évre házadó címén 200,— Ft községfejlesztési hozzájárulás címén 100,— Ft és házadóbírság fejében 20,— Ft összesen 320,— Ft fizetési kötelezettséget állapított meg, sérelmesnek tartom, miért is ellene törvényes időben *fellebbezést* terjeszték elő az alábbi indokok alapján:

A tulajdonomat képezett nemesvámosi 2692 tkvi betétben 5225/1. hrsz. alatt felvett, Nemesvámos, Szél út 64. sz. alatti házhely ingatlanomat eladtam Tusa Mihály és neje szül. Lénárt Eszternek 1973. augusztus 25-én kelt szerződéssel 40 000,— Ft, azaz Negyvenezer forint vételárért.

Az ingatlanon az eladás napjáig csupán egy szerszámkamra volt felépítve $2 \times 2,5$ m² alapterülettel, hidegpadlóval, bádogtetővel és vasablakkal, valamint ajtóval. Ez a felépítmény kizárólag szerszám tárolására szolgált, lakás céljára soha sem használtam, de nem is használhattam, mert arra alkalmatlan volt.

Hallomásból értesültem, hogy fent nevezett vevők az adásvételi szerződés megkötése után a szerszámkamrát átalakították, és ahhoz hozzáépítettek. Minthogy a szerszámkamra adómentes, és amíg az ingatlan a tulajdonomat képezte, azon más felépítmény nem volt, az házadó kivétel alapján nem szolgálhatott, miért is kérem a sérelmes határozat megváltoztatását, s mivel a terhemre sérelmesen előírt 320,— Ft-ot az ingatlan tulajdonjogának telekkönyvi bejegyezhetősége érdekében jogaim fenntartásával befizettem, kérem a határozat megváltoztatásával egyidejűleg a jogfenntartással befizetett házadó és a jelen fellebbezésem lerótt illeték összegének visszatérítését.”

Bizony nem a legjobb „minta”. A „bevezetés” hosszadalmas, zavarosan felsorakoztatott adatoktól terhes. Az ellenvetéseket tartalmazó „Tárgyalás” elég kusza, érvelése zavaros. A „befejezés” nem tudni, hol kezdődik, s pontosan miféle igényeket tartalmaz. — A szöveg felépítés hármasságának figyelembe vételével — s az egyes részletek belső szerkezetének pontosabb és szemléletesebb felépítésével — ezt a formát ajánlhatnánk:

„A Járási Hivatal pénzügyi osztályának

Veszprém

Alulírott, Bagi István nemesvámosi lakos (Ady u. 16.), fellebbezek a nemesvámosi községi tanács vb-titkárának 832/1973. számú határozata ellen. (Kelt: 1973. szeptember 16.)

E határozat a következő fizetési kötelezettséget állapítja meg a terhemre:

a) 1973/74. évi házadó címén	200,— Ft
b) községfejlesztési hozzájárulásként	100,— Ft
c) házadóbírság fejében	20,— Ft
összesen tehát	<u>320,— Ft</u>

A határozatot sérelmesnek tartom; s fellebbezésemet a következőkkel indokolom:

1. Valóban tulajdonomban volt a nemesvámosi 2692 tkvi betétben 5225/1. hrsz. alatt felvett, Nemesvámos, Szél út 64. sz. alatt fekvő házhely ingatlan. Ezt azonban eladtam Tusa Mihály és neje (szül. Lénárt, Eszter) nemesvámosi lakosoknak. Az adásvételi szerződés kelte: 1973. augusztus 25; vételár: 40 000,— Ft.

2. Az ingatlanon az eladás napjáig lakóépület nem állt. Egy szerszámkamra volt rajta, $2 \times 2,5$ m (= 5,0 m²) alapterülettel, hidegpadlóval, bádógtetővel, vasajtóval, vasablakkal. Ezt lakásra nem használtam, alkalmatlan is volt rá; kizárólag szerszámokat tároltam benne.

3. Hallomásból tudom, hogy a vevők a szerszámkamrát az adásvételi szerződés megkötése után átalakították, és hozzá is építettek. Ez azonban engem már nem terhelhet. Amíg az ingatlan az én tulajdonomban volt, csak a szerszámkamra állt rajta, az pedig adómentes. Így a házadó kivetése rám nézve sérelmes, a szerszámkamra erre nem szolgálhat alapul.

Meg kell jegyezmem: a terhemre — szerintem tévesen — előírt 320,— Ft-ot befizettem; de jogaim fenntartásával, s csak annak érdekében, hogy az ingatlan tulajdonjogának telekkönyvi átírását ezzel lehetővé tegyem.

Kérem azonban a következőket:

1. a sérelmes határozat megváltoztatását;
2. az annak alapján általam befizetett 320,— Ft visszatérítését;
3. az e fellebbezésre lerótt 50,— Ft illeték visszatérítését."

Az irat alig néhány sorral hosszabb így; de a javasolt változtatásokkal olyan szöveggé lett, amely valóban lánc: egészként alkalmas az író és az olvasó összekapcsolására, részleteiben pedig önmagukban is megszerkesztett s a szomszédosakkal is összekapcsolt részegészekből — láncszemekből, azaz mondatokból — áll.

4. Vissza- és előretékinítés

Röviden summázva eredményeinket, közigazgatásunk nyelvi arculata a következő vonásokkal jellemezhető:

1. Az iratok nyelvezete a gondolat kifejezés szempontjából sem tekinthető mindig pontosnak. Mint írásművek, felépítésükben, szerkezetükben, s még inkább megfogalmazásukban, sok nehézkességet, pontatlanságot, olykor kétértelműséget mutatnak. Általában — enyhén szólva — pongyolák.

2. Az iratok korántsem töltik be gondolat közvetítő szerepüket. Felépítésük, szerkezetük — s még inkább megfogalmazásuk — tekintetében a megfogalmazó szemszögét tükrözik, s nincsenek tekintettel a „címzetre”, az ügyfélre, akihez szólniuk kellene. Hatásukban — enyhén szólva — „anti-kommunikatívak”.

3. A „határozat” részek — amelyeknek feladata az ügyfél tájékoztatása volna — az általános képhez mérve is tagolatlanabbak, feszíttebbek, zsúfoltabbak; de a — magyarázatul szolgáló — „indokolás” részek sem közelítik meg eléggé a „címzett” nyelvi-nyelvhasználati kapacitását. Kitapintható a kisebb-nagyobb fokú eltérés az egyes osztályok szövegszerkezeti mutatói között.

4. Az ügyiratok szerkesztését és fogalmazásformáját egy általános, tartalomtól, helyzettől és címzettől függetlenül „hivatali” stílus jellemzi. Nyelvezetük tekintetében szinte teljesen egyformák a (gyakran

hivatalokhoz és jogértőkhöz címzett) városi tanácsi, meg az (elsősorban magánfelekhez szóló) városi-kerületi, sőt a (még egyszerűbb polgároknak kiküldött) nagyközségi iratok is.

5. Ennek az „általános hivatali” nyelvhasználatnak szöveg- és mondat szerkezeti paraméterei túrhetetlen mértékben meghaladják az érettségizett vagy középfokú szakképesítéssel bíró dolgozók (címzettek) szövegeiből származó mutatókat. Az összehasonlítások azt mutatják: távolabb állnak az átlagos állampolgár nyelvhasználati szintjétől, mint a politikai tájékoztatásnak, a hírközlésnek vagy a tudományos fejtegetésnek — önmagában is még javításra szoruló — fogalmazásmódja.

6. Ez a stílus a „földről lefelé” közlő, önmaga „fensőbbiségét” éreztető, majdhogynem „kinyilatkoztató” magatartás érzetét kelti az olvasójában, akárha szándéktalanul is. Valami olyan elidegenedés pszichózisát tükrözi — és terjeszti —, amelynek folytán a személyiségét veszített ügyfél egy személyekre bonthatatlan „hatalommal” kerül szembe, egyértelműen alája rendelve és kiszolgáltatva neki.

Nyilvánvaló: mindez örökség; de nagyon terhes. Ellene mond és ellene hat a termelési, közéleti és igazgatási demokratizmus felé törekvésnek: elkövetni és szembeállítja az „igazgatókat” és az „igazgatottakat”, s növeli közöttük azt a szakadékot, amelyet pedig fokozatosan szűkíteni, majd megszüntetni kellene.

Munkálatunk azonban arra is rámutat: van kiút is! Az a két iratminta-gyűjtemény, amelyet a témán dolgozó munkaközösség nyelvileg átdolgozott — s amelyek egyikének anyagát ebben a vizsgálatban is bemutattam —, ad némi biztatást a továbbiakra. Ennek nyelvi képlete a mennyiségi jellemzők tekintetében azt jelezte: elég jól sikerült megközelíteni benne az „átlagpolgár” nyelvhasználati jellemzőinek kb. másfélszeresét (szemben a hivatali stílus kétszeres-háromszoros mutatószintjével); a minőségi jellemzők vizsgálata közben pedig kiderült: nyelvi átdolgozásunk (melyből az „inkább ajánlott” formákat vettük) sem tartalmában nem torzította az eredetét, sem igény szintjében nem szállította lejjebb. A mintagyűjteményeket szerkesztő intézmények ezt az új nyelvi formát el tudták fogadni megfelelő mértékben „hivatalosnak”; — s akkor nyilván elfogadható a „közigazgatási közhasználat” is.

Az előzőekben vázolt helyzet megváltoztatására, az imént említett — talán nem is csak vizsgáló, inkább biztató — előjelek figyelembevételével, a következő teendőket gondolhatjuk célravezetőnek.

1. Első lépésként ezt a tanulmányt (s talán, ha megszerzhető, vele együtt kiküldve a Tanácsakadémia szervezési intézetének — átirásunkban — megjelent „Iratminta-gyűjteményét” is, mintegy gyakorlati mintaként) szakértői — persze nem nyelvi, hanem közigazgatási szakértői — körben megvitatásra kellene kibocsátani. Ez eldönthetné: helyes-e a diagnózis, és kidolgozhatóak majd megvalósíthatóak látszanak-e a terápiái javaslatok.

2. Ha a jelentést (s a célszerűen vele küldendő mintát) a szakértői testület hasznosnak látja, s a benne foglalt törekvésekkel és javaslatokkal egyetért, ezt a tanulmányt oktatási segédanyagként szélesebb kör számára is hozzáférhetővé lehetne tenni. Elsősorban az igazgatási káderek kiképzésében (az új államigazgatási főiskolán), de a szakmai továbbképzés kereteiben is, minél többeket érdemes volna a felvetődött kérdésekről elgondolkoztatni, s a velük való megbirkózás ügyébe bevonni. A nemzetnyi méretű

rossz beidegzések megváltoztatását elrendelni ugyanis lehet felülről, de megvalósítani csak a legszélesebb tanácsi dolgozórétegek aktivitása révén sikerülhet.

3. Ennek segítésére, az e tanulmányban elért eredmények, az itt közölt és az ehhez feldolgozott iratanyag tanulságai alapján, ki kellene dolgozni egy olyan kézikönyvet — „Közigazgatási fogalmazási tanácsadó” címen, illetőleg jelleggel — amelyik nem iratmintákat ad csupán (ezek persze továbbra is fontosak), hanem önálló iratkészítésre tanít, illetőleg erre segít nevelődni. A nyelvi elemek-eszközök felhasználására lexikonszerű tanácsadó született már (a Közigazgatási Szervezési Intézet kiadásában); de az iratok tartalmi és nyelvi megszerkesztésének a válogatáson túlmutató — nem kevésbé fontos — problémáira nincs még megfelelő eligazító. Ez a tanácsadó segíthetné a tapasztaltakat a beidegzett rossz sablonok elkerülésében, a kezdőket meg abban, hogy magukat a nemkívánatos sablonokat ne engedjék beidegzéssé válni.

4. Az alsóbb szintnek, a közigazgatásban dolgozók széles tömegeinek azonban a felsőbb szint mutatja a példát; vagy a rosszat, vagy a jót. Fontos volna tehát az igazgatási vonatkozású jogszabályalkotás nyelvi arculatát is hasonló módon megvizsgálni, s minden erővel arra törekedni, hogy nyelvén-stílusában (de azon át persze az „igazgatottakhoz” való viszonyában, a velük való érintkezés hangjában és szemléletmódjában) pozitív példává váljék a terepen dolgozók számára.

5. Áttekintően és összefoglalóan: mélyen meg kellene értenünk, hogy közigazgatás és közönség érintkezésének hangja — e hang kulturáltsága, de még inkább: hivatalosan is közvetlen, embertől emberhez szóló jellege — politikai kérdés: a szocialista demokratizmus szélesedésének terméke és mutatója, — de tényezője is. Ezért társadalmi fontosságú, s a legszélesebb társadalmi megmozdulást érdemlő feladat az, hogy a közigazgatásnak az ügyfél világtól való elidegenedése feloldódjék, s a feudális és császári-királyi és mindenféle egyéb bürokratikus hagyományok helyébe a — más-más beosztású, de egyformán állampolgár rangú — szocialista emberek együttműködése teremtsen új hagyományt; aminek az újfajta nyelvi érintkezési forma a terméke, a hordozója, de egyben a segítője is.

Deme László

AKADÉMIAI HATÁROZAT HELYESÍRÁSI SZABÁLYZATUNK 11. KIADÁSÁRÓL

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége 1980. október 28-i ülésén foglalkozott A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásának ügyével. Az elnökségi határozatot, valamint a Helyesírási Bizottságnak a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályától elfogadott helyzetelemzését — mint nevezetes tudománytörténeti dokumentumokat — az alábbiak szerint tesszük közzé.

* * *

I.

A Magyar Tudományos Akadémia elnökségének 38/1980. számú határozata

(1980. október 28.)

Előterjesztés

A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásáról

Az elnökség több ízben foglalkozott nyelvünk mai állapotával, anyanyelvi műveltségünk kérdéseivel, legutóbb 1979. december 18-i ülésén. Mint korábban, az ekkor lefolyt vitában is több olyan javaslat hangzott el, amely közvetlenül ad feladatot a nyelvtudománynak és az oktatásnak a nyelvi készség jobb megalapozása, az írás- és beszédkultúra fejlesztése érdekében. E célok megvalósításának egyik legfontosabb eszköze a korszerű helyesírási szabályzat.

A helyesírás csak akkor tudja jól betölteni társadalmi szerepét, ha folyamatosan gondozzák, ha bizonyos időközökben hozzáigazítják a változó nyelvhez, a tudomány eredményeihez, a közönség elvárásaihoz. A magyar helyesírás szabályai 10. kiadásának kibocsátása (1954) óta eltelt negyedszázadban végbement minden irányú fejlődés miatt elérkezett az ideje annak, hogy írásunk szabályainak rendszere a jelenleg érvényben levőnél célszerűbb elrendezésben, közérthetőbb formában, nyelvünk állapotához és közönségünk mai igényeihez szabva, modern tudományos felfogásban és egy-két ponton kissé módosítva tétessék közzé.

A helyesírási szabályzat korszerűsített kiadásának előkészítő munkálatait a Helyesírási Bizottság 1973-ban indította meg, és 1979-ben fejezte be. Tevékenységét a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya állandó figyelemmel kísérte, és a Társadalomtudományi Főosztállyal együtt anyagilag is támogatta.

Magának a szabályzatnak a kibocsátása azonban nem osztály- (még kevésbé bizottsági) feladat, hanem — a kiadványnak rendkívül nagy jelentősége miatt, másfél évszázados hagyomány szerint — a Magyar Tudományos Akadémia egészére tartozó ügy. Ezért szükséges, hogy (a bizottsági előterjesztést figyelembe véve) az elnökség döntsön A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásának megjelentetéséről.

Az elnökség tagjai a vitában általában egyetértettek az előterjesztés főbb megállapításaival, a helyesírási szabályzat 11. kiadása előkészítésének elveivel. Felhívták azonban a figyelmet több fontos kérdés további vizsgálataira, árnyaltabb kezelésére. Így például javasolták, hogy az új kiadású szabályzat olyan legyen, amelynek az alapkérdésekben megkötő és szabályozó szerepe van, ugyanakkor követi a bekövetkezett nyelvi változásokat és elvégzi a szükséges módosításokat. Ennek érdekében gondosan meg kell vizsgálni az irodalmi, a köznyelv és a szaknyelvek területén végbement változásokat. Törekedni kell a bizonytalanságok és a következetlenségek kiküszöbölésére. Példának hozták föl az „egybeírás-különírás” és a „kötőjeles megoldás” kérdését. A nyelvvelővel, stilsztákkal való természetes munkamegosztás mellett a helyesírás szakembereinek a szabályozást itt és általában úgy kell megoldaniuk, hogy a jelentésárnyalatok megkülönböztethetősége által nyelvünk gazdagodjék, fejlődjék. Az „elválasztás” körül érezhető zavar kiküszöbölése szintén a megoldandó feladatok sorába tartozik.

A nyelvünkbe kerülő idegen szavak példaanyaga körül kibontakozott vita nyomán kialakult az az egységes álláspont, hogy a Helyesírási Bizottság nagy körültekintéssel járjon el a szabályzatban alkalmazott, ill. a szabályzat-hoz csatlakozó példaanyag kiválasztását illetően.

Az elnökség 38/1980. számú határozata

1. Az elnökség elfogadja a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya és a Helyesírási Bizottság előterjesztését A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról.

2. Felhívja az osztály és a bizottság figyelmét arra, hogy — a helyesírás stabilitásának helyes elve mellett — továbbra is vegye figyelembe az irodalmi nyelvnek, a köznyelvnek és a szaknyelveknek az utóbbi negyedszázadban beállott változásait, a nyelv objektív fejlődésének tényeit, valamint a szakemberek javaslatait és a nagyközönség részéről írásban érkezett kívánságokat is.

3. Munkája során és állásfoglalásainak kialakításában a Helyesírási Bizottság folyamatosan működjék együtt a tudományos osztályokkal, különösen a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya keretében működő Nyelv-tudományi Bizottsággal.

4. A Helyesírási Bizottság még munka közben tartson kapcsolatot mindazokkal, akik a szaknyelv kérdéseiben érdekeltek, különösen az Akadémiai Kiadónál készülõben levõ nagylexikon szerkesztõségével.

5. Az elnökség felhívja a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályát és a Helyesírási Bizottságot, hogy a kész kézirat elkészültével olyan jelentést adjon át az elnökségnek, amely tartalmilag megfelelő alapot és tájékoztatást nyújt az új kiadás konkrét kiadói munkálatainak megindításához.

II.

A Helyesírási Bizottság helyzetelemzése

I. A 11. kiadás megjelentetésének szükségessége

Amikor egy helyesírási szabályzat megjelenik, híven tükröződik benne a kiadás idejének nyelvállapota, összhangban van a nyelvtudomány általánosan elfogadott nézeteivel, és megfelel a társadalmi követelményeknek is. Idő haladtával azonban változik a nyelv, fejlődik a nyelvtudomány és módosulnak a társadalmi igények is; egyre nagyobb feszültség támad tehát a korábbi állapotot őrző helyesírási szabályzat és az új helyzet között, amelyben használják. Ez történt helyesírási szabályzatunknak 1954-ben kibocsátott 10. kiadásával is. Néhány példa elég ennek bizonyítására.

a) Nyelvünk (különösen a szókincs) napjainkban érthető gyorsasággal, egyetlen nemzedék életében is jól érzékelhetően változik, fogy és bővül egyszersmind. Ennek következtében az a példaanyag, amely az 1954-es szabályokban, illetőleg a szabályzathoz csatlakozó szójegyzékben van, több okból nem felel már meg mai igényeinknek. A példaanyagban egyrészt sok az időszerűségét veszített szó; ezek helyett hasznosabbakra van szükség. Másrészt több szókategóriának nyelvünkbeli helyzete az elmúlt negyedszázad alatt jelentősen megváltozott, s ennek tükröződnie kell a szabályzatban is. Jogos igény például, hogy a köznyelvi szóállományon túl a szakszócsoportok is jelentőségüknek megfelelően szerepeljenek a szabályzatban és a szójegyzékben. Nyilvánvaló az is, hogy az idegen szavak magyaros írására napjainkban már nem az azóta teljesen meghonosult *aszfalt, beton, elektromos, kultúra, tenis�, molekula, nátrium* stb. szót kell felhozni, hanem olyan újabb keletű, de már magyarosan írható szavakat, mint a *kemping, komputer, lézer, tinédzser* stb.

b) Új szabályzat kibocsátásának második oka gyanánt a nyelvtudomány haladását, a nyelvről és a helyesírásról való felfogásunk módosulását jelöltük meg.

Az újabb helyesírás-elméleti munkák meggyőzően igazolták, hogy az egyszerűsítés elvének vissza kell kerülnie (negyedikként) a helyesírási alapelvek közé, az új szabályzat tehát nem három, hanem négy alapelvről fog szólni. — Egy másik példa: Bár az úgynevezett jelentésszűrő összetételek (*vámvizsgálat, nyúlógát, teakonyha, testvérváros* stb.) régóta és egyre növekvő számban élnek nyelvünkben, nyelvtudományunk csak nemrég tisztázta mibenlétüket. Az 1954-i szabályzatban tehát nem szerepelhetett rájuk vonatkozó szabály; kötelező egybeírásukat most kell majd kimondani.

Nyelvünk és helyesírásunk módosult szemlélete azonban nem elsősorban szabálmódosításokra vagy új szabályok alkotására késztet. Sokkal inkább arra, hogy eddigi helyesírási szabályainkat másképpen, a tényeknek megfelelőbben rendszerezzük, egymáshoz kapcsolódásukat, belső logikájukat erőteljesebben kidomborítsuk. Ilyen tekintetben várható a 11. kiadástól a legtöbb újdonság. Így pl. hangsúlyozni kell helyesírásunk két fő elvének, a kiejtés szerinti írásnak meg a szóelemző írásnak egymást kiegészítő voltát, dialektikus egységét, küzdve ezzel ama régebbi, igen elterjedt szemlélet ellen, amely szerint ezek egymással szögesen ellentétesek.

c) A régi helyesírási szabályzatok, az emlékezetes kis szürke könyvecskék afféle „mindenes szabályzatok” voltak. Ezen az értendő, hogy iskoláknak és nyomdáknak, szerény műveltségűeknek és tudósoknak egyaránt szoltak. Ilyen jellegű még az 1954-i szabályzat is. Azóta közönségünk a helyesírási igények tekintetében is rétegeződött.

Jelenlegi szabályzatunk, bár minden elődjénél bővebb, teljesebb, nem elégitette ki a nyomdai és a kiadói igényeket. Ezért kellett kiadni a Helyesírási tanácsadó szótárt (1961), majd a nyomdák belső használatára a Helyesírási és tipográfiai tanácsadót (1971). A szaktudományok művelői és a nyelvészek közös erőfeszítéseként szakmai helyesírási szabályzatok és szójegyzékek is napvilágot láttak, illetőleg készülöben vannak. Ami azonban kevésnek bizonyult egyfelől, túlzásnak látszott másfelől: sokan és sokszor hibáztatták szabályzatunkat legfőbb erénye, részletessége miatt, amire — úgymond — a „közembernek” nincs szüksége. Ennek az ellentmondásnak a feloldását célozta a Helyesírási Bizottság című iskolai szabályzat és szójegyzék (1978), mely tömören, egyszerű fogalmazásban tartalmazza a helyesírási alpműveltség anyagát.

Bizonyos, hogy az új szabályzat egymagában ugyanúgy képtelen lesz egyszerre kielégíteni az összes igényt, mint ahogy a jelenlegi sem tudja. Azt azonban joggal várja közönségünk, hogy a leendő szabályzat ne essen se a fölösleges „túlszabályozás”, se az igénytelen „alulszabályozás” hibájába. A két szélsőség közül inkább az előbbitől lehet tartani: a szabályzatnak nem szabad apró részletekbe bonyolódnia, mert ezek elfödik helyesírásunk belső logikáját, rendszerének összefüggéseit. A felhalmozódott tapasztalatok birtokában bizvást remélhetjük, hogy akadémiai szabályzatunknak, helyesírásunk „alkotmányának” kibocsátása után hamarosan sor fog kerülni a fentebb körvonalazott igényeket kielégítő helyesírási kézikönyvek kiadására is. Az előzmények ugyanis rendelkezésre állanak.

Itt említendőek meg a helyesírás egyéb társadalmi összefüggései is. A változó körülmények, a nyelv mozgása közben létrejött új helyesírási problémák egy korábbi állapotot tükröző szabályzat alapján már nem oldhatók meg, márpedig a közönség — joggal — ebben is igényt tart az útmutatásra. Különösen élesen vetődnek fel ezek a kérdések a szerkesztőségekben és a nyomdaiparban, ahol a bizonytalanság, a megfelelő ajánlások hiánya gazdasági síkon, jelentős többletkiadások formájában jelentkezik. Ezek csak egy korszerű helyesírási szabályozással csökkenthetők.

2. A 11. kiadás előkészítéséről

A Helyesírási Bizottság, amelynek kötelessége, hogy helyesírási közállapotainkat figyelemmel kísérje, már évekkel ezelőtt levonta a szükséges következtetéseket: 1973-ban elhatározta helyesírásunk állapotának és társadalmi helyzetének fölmérését és időszerű kérdéseinek tudományos feldolgozását, azzal a távlati céllal, hogy előkészítse a helyesírási szabályzat 11. kiadását. A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának, valamint a Társadalomtudományi Főosztálynak helyeslésével és anyagi támogatásával végzett munka 1979 tavaszán fejeződött be. A bizottság 21 tanulmányt vitatott meg, sorra véve helyesírásunknak mindegyik kérdéskörét, némelyiket többször. Voltak olyan témák is, amelyeket több részre bontva elemzett a bizottság. A tanulmányok írói mind a vonatkozó helyesírási szakirodalmat, mind pedig

a közönség köréből érkezett véleményeket feldolgozták. A bizottsági ülések vitáit magnetofonszalagra rögzítettük, s a felvételek alapján tüzetes jegyzőkönyv készült róluk. A tanulmányokat a bizottsági állásfoglalások után — átdolgozott formában — túlnyomórészt a Magyar Nyelv, egy-két esetben a Magyar Nyelvőr közölte, ill. közli, megadva a módot a bizottság elképzeléseinek megismerésére és róluk vélemények nyilvánítására.

Az I. osztály 1979. évi közgyűlési tudományos ülését a helyesírás ügyének szentelte. (Vö. Magyar Tudomány 1979: 638–45.)

Az Akadémia elnökének és az osztálynak az előkészítő munka befejezését 1979 júliusában jelentettük, s a bizottság ez után megkapta a felhatalmazást arra, hogy megkezdje a 11. kiadás kidolgozását.

3. A nagyközönség és helyesírásunk

A helyesírásról éppúgy mindenkinek van véleménye, mint ahogyan a nyelvhelyességi kérdésekről is, és ez természetes. Írás közben a „hogyan helyes?” kérdése előbb-utóbb mindenkiben felötlik, s az egyéni válasz, a megoldás nem mindig egyezik a helyesírási szabályzatával. Az ellentét tudatosodása többféle reakciót vált ki az emberekből.

Legtöbbször levélben vagy telefonon megkérdezik a Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatától, a bizottságtól, az egyetemi tanszékektől, a nyelvészeti folyóiratoktól stb. a szabályzatban ajánlott írásmód okát, s a válaszban megnyugszanak.

Gyakori azonban az is, hogy a más véleményt kifejtők rögtön javaslatot is közölnek a jelenlegi írásmód megreformálására. Az ilyen írásokat (magánleveleket, újság- és folyóiratcikkeket) az egyes problémakörök elemzői lelkiismeretesen feldolgozták, s javaslatukat a változtatásra vagy a jelenlegi írásmód megtartására ezeknek figyelembevételével tették a bizottságnak, amely tehát az összes felmerült vélemény tudatában foglalt állást. Beszámolóinknak azokban a pontjaiban, amelyben ismertetjük az egyes fontosabb problémákat és a kialakított bizottsági felfogást, lényegében bennfoglaltatnak a javaslatok is, ezért itt most fölösleges külön szólni róluk. Érdeemes viszont röviden kitérnünk a közönség hangulatának hullámlására, a fölvetett problémák gyakorisági arányaira; figyelembe véve természetesen nemcsak az írásos megnyilatkozásokat, hanem a szóban (pl. TIT-előadásokon) elhangzott véleményeket is, melyekkel éppúgy számolni kell, mint a leírtakkal.

Visszatekintve az utóbbi tíz-tizenöt évre, az figyelhető meg, hogy a közönség reformhajlandósága csökkent. Jellemző pl. az *ly* ügye. Míg korábban azt lehetett tapasztalni, hogy a helyesírási TIT-előadások közönsége, egyetemi hallgatók stb. nagy százalékban hajlottak az *ly*-nak *j*-vel való felváltására, addig ma ez az arány teljesen megfordult: a megkérdezetteknek túlnyomó többsége az *ly* megtartása mellett van. S érdekes, hogy kivált a fiatalság! (Vö. Pásztor Emil: Egy kis közvélemény-kutatás... Magyar Nyelvőr 1977: 423–36.) Nincs társadalmi háttérük a betűrendszerünk gyökeres megváltoztatására irányuló más javaslatoknak sem, bár ezeknek a száma elég nagy.

Gyakori újítói kívánság, hogy „egyszerűsítsük” helyesírásunkat. A jelző természetesen népszerű, az ún. egyszerűsítési javaslatok azonban a valóságban gyakran keresztülvihetetlenek, vagy új, más bonyodalmakhoz vezetnének. — Ilyen pl. a szóelemző írás elvét alapjaiban megrendítő „takarékosági”

ötlet, amely szerint írjunk így: *könyvel* (= mit dem Buch), *kardal* (= mit dem Schwert); *javall*, *javallom*, de: *javalta*, *javalná*; *jobb*, *jobbat*, de: *jobra*, *jobnál*, *jobb*; stb. — Többen megpróbálkoztak a földrajzinév-írás rendszerének módosításával is, ám csak a kritikáig jutottak; senki sem tudott jobb, kifejezőbb, egyszerűbb és mindemellett teljes rendszert szembeállítani a jelenlegivel. — A különírás-egybeírás problémaköre állandó támadások kereszttüzeiben áll, a csöndes zsörtölődéstől kezdve a dühös támadásig (vö. Cs. Zs.: Cigányhelyesírás a magyar helyesírásban. Kritika 1980. 1: 9). Ezen a területen sem sikerült azonban senkinek olyan átfogó és egyszerű rendszert kidolgoznia, amely a nehézségeket megoldhatta volna. (Egyes példákban persze változtatnunk kell.)

Tüzes „reformer” egyébként kevés van, ám ez a néhány személy kitarótán levelez főhatóságokkal, szerkesztőségekkel, ötleteit újra meg újra megírja kisebb-nagyobb cikkek formájában, felszólal minden lehető alkalommal. (Jellemző ilyen eset a zárt *ë* hang távlati jelölésének bevezetésére irányuló igyekezet egyetlen személy és egy-két támogatója részéről.) Így aztán olyan látszat keletkezik, hogy „a széles tömegek” elégedetlenkednek, holott ilyenmiről nincs szó: társadalmunk nem kívánja helyesírásunk felforgatását.

Bár illő tisztelettel kell fogadnunk a különféle helyesírási reformgondolatokat, hiszen mindenki jót akar, mégis nyilvánvaló, hogy nem lehet mindenkinek a kedvére tenni, s az Akadémiának — az írásbeliség zavartalan funkcionálása, azaz a társadalom érdekében — nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy a mérleg nyelvének szerepét betöltse, vagyis: a teljes rendszert átlátva kinyilvánítsa, mi az, amit írásgyakorlatunkban célszerűnek, üdvösnek ítél, mi az, amit nem tanácsol, vagy éppenséggel helytelenít.

Ez a felfogás természetesen semmi esetre sem jelenti a jogos kívánások elutasítását! Mindazok a módosítások, csiszolások, amelyeket a bizottság tervbe vett, kivétel nélkül a nagyközönség vagy a szakmai körök ésszerű óhajainak kielégítését célozzák.

4. Mi várható az új szabályzattól?

a) Hangjelölési rendszerünk gyökeres megreformálását többen kívánatosnak tartanák. Vannak, akik minden kétjegyű betűnkét egyjegyű mellékjeles betűkkel váltanák fel, ahogy pl. a *cseh* helyesírásban van. (Persze a javaslatok véletlenül sem egyformák!) Egyesek szemében nagy szállka *s* betűnk, mert a más latin betűs helyesírásoktól eltérőleg nem az *sz* hang jele. — Ilyen reformra nincs szükség. Hangjelölésünk hagyományos rendszere olyan mélyen gyökerezik társadalmunk s a határainkon túl élő magyarság tudatában, hogy megváltoztatása súlyos megrázkódtatást okozna. Ezért látszik szükségesnek még az *ly*-nak *j*-vel való felcsereléséről is lemondanunk.

b) A kiejtés szerinti írás eseteinek körében közismerten sok gondot okoz a hosszú *i*, *ú*, *ü*. Ezt szüntetné meg egyesek szerint, ha e három betűnkét kihagynánk az ábécéből, s mindig csak *i*, *u*, *ü*-t íránk. — A javasolt „egyszerűsítés” azonban (más okokat most nem is említve!) súlyos kárt okozna irodalmi nyelvi kiejtésünknek, ezért el kell vetnünk. Sőt: végre megjelent az új írógépszabvány, mely 1980-tól az írógépeken is előírja az *i*, *ú*, *ü* elhelyezését:

Mivel irodalmi nyelvünk több nyelvjárás összeötvöződésének az eredménye, még ma is meglehetősen sok benne az alakváltozat. Bár voltaképpen nem helyesírási kérdésről van szó, a közönség joggal várja a mindenkor szabályzatokhoz csatlakozó szójegyzéktől, hogy ezek használhatósága tekintetében utat mutasson. Az 1954-i szabályzat ezért nem tartalmazott számos elavulóknak mutakozó variánst (*mindíg, ákác, nehány, pósta* stb.). Most újra kellett mérlegelni, mely kettős alakok élnek valóban irodalmi nyelvünkben. A vizsgálatok azt mutatták, hogy az 1954-ben elfogadott kettősségek túlnyomórészt ma is megvannak; ezek tehát továbbra is fenntartandók. Az is igazolódott, hogy a szabályzat helyesen tekintett el számos alakváltozat felvételétől, és az esetek nagy többségében helyesen választotta ki a terjedő formákat. (Ezek az elmúlt negyedszázad alatt jelentősen meg is szilárdultak.) Néhány esetben mégis szükségesnek látszik a jelenlegi szabályzatbeli egyetlen forma mellett egyenrangú variáns létezésének elismerése. Ilyen a *levő, mienk, tied* (és még néhány) mellett a *lévő, miénk, tiéd* stb.; ezek ugyanis nemhogy visszaszorulóban, hanem inkább terjedőben vannak.

c) A különírás és az egybeírás talán legnehezebb területe a magyar írás-gyakorlatnak, s közönségünk jogaal kérdezi, mit lehet tenni (s lehet-e egyáltalán tenni valamit) annak érdekében, hogy gondjaink kevesbedjenek.

Mivel az eddig született „rendezési” javaslatokról bebizonyosodott, hogy legalább annyi problémát vetnek fel, mint jelenlegi szabályaink, továbbra is a történetileg kialakult és mélyen meggyökerezett különírási-egybeírás rendszer mellett kell maradnunk.

Mód van azonban arra, hogy a szabályok áttekinthetőbb rendszerezésével lényegesen csökkentjük a bizonytalanság érzetét, fölfedjük a rejtett összefüggéseket, megtaníthatóbbá és megtanulhatóbbá tegyük, mit írjunk külön, és mit egybe. Különösen az alárendelő szókapcsolatok és összetételek körében van szükség a szabályok erős átrendezésére, összevonására, s ez meg is fog történni.

d) A tulajdonnevek körében a legtöbb problémát az intézménynevek írása okozza, elsősorban azért, hogy sokszor eldönthetetlen egy alakulatról, intézménynévnek tekintendő-e vagy sem. Így például egy életrajzban említve a *tihanyi általános iskolá-t*, nincs szükség a nagy kezdőbetűkre. Ám az iskola bélyegzőjén vagy az iskolától mint intézménytől kiadott iratokban joggal szerepelhet a név így: *Tihanyi Általános Iskola*. Az efféle ingadozásokat tudomásul kell vennünk, de a szabályzatnak az lesz a tanácsa, hogy ha választhatunk, ne erőltessük a nagy kezdőbetűket.

e) A mozaikszók (a betűszók és a szóösszevonások) viszonylag új fejleményei nyelvünknek: érthető, hogy írásmódjuk még nem kristályosodott ki teljesen.

Jelenleg az a szokás, hogy minden típusukat nagybetűvel írjuk: *SZOT, KISZ, KGST; KERVILL, RÖLTEX* stb. — Ezzel szemben két fontosabb módosítási javaslat vetődött fel.

Az egyik szerint a kétjegyű betűk második jegyét kisbetűvel kellene írni (pl. *SzU, CsKP* stb.), hogy egyértelműbb legyen az íráskép. — Bár az indítványnak van alapja, kérdés, megéri-e, szabad-e a mintegy félévszázados hagyományt (vö. *BSZKRT, IBUSZ* stb.), továbbá a kiterjedt, szilárd és következetes mai gyakorlatot (vö. *MSZMP, CSKP, SZTK* stb.) megbolygatni néhány, esetleg zavaró eset miatt. Úgy hisszük, nem: az esetek túlnyomó többségében nem szokott félreértés támadni.

Valószínűleg helyesléssel fog viszont találkozni, ha a hosszabb szóösszevonásokat csupa nagybetű helyett csak egy nagy kezdőbetűvel, de kisbetűs testtel írjuk. Ennek az eljárásnak megvannak már az előzményei (vö. *Komintern*, *Komszomol* stb.), és terjedésének több példáját látni írásgyakorlatunkban: *Elektroimpex*, *Hungarofruct*, *Interker* stb., úgyhogy az új írásmódra való áttérés (ha az Akadémia így dönt) nem lesz nehéz. (A betűszók alakja természetesen nem változik: *MÁV*, *MTA*, *IBUSZ* stb.)

f) A nyelvtudomány már régen tisztázta, hogy a *dz* és a *dzs* számos nyelvben, így a magyarban is élő, oszthatatlan, önálló hang, a zöngétlen *c* és *cs* zöngés párja. Abécénkbe mindkettő századunk elején került be véglegesen, de (itt most nem részletezhető okokból) kettőzésük módját csak a 1954-i szabályzat igazította hozzá a többi kétjegyű betűéhez (pl. *eddzük*, *briddzsel* stb., mint *másznak*, *lőccsel* stb.). Sor végi elválasztásuk azonban mind a mai napig következetlen: mássalhangzó után a *dz* meg a *dzs* együtt marad: *brin-dza*, *lán-dzsa*; magánhangzóközi helyzetben viszont *d* és *z*, illetőleg *d* és *zs* jegyekre bomlik: *bod-za*, *hod-zsa*. Új szabályzatunkban tovább kell lépni e két hányatott sorsú betűnk ügyében azzal, hogy az elválasztást is következetessé tesszük: *bo-dza*, *lopó-dzik*, *mahara-dzsa*, *brin-dza*, *lán-dzsa* stb.; mint *e-gyütt*, *ku-tya*, *an-gyal*, *len-cse* stb.

Voltaképpen ez az egyetlen jelentős módosítás (reform) az 1954-i szabályzathoz képest, amelyet a bizottság óhajt. A jelzett újítás várható fogadtatására irányuló felmérés ugyan azt mutatja, hogy közönségünk egy része a *dz*, *dzs* szétválaszthatatlanságának kiterjesztését értetlenül fogadja majd; ám ez esetben inkább vállalni kell a meggyőzés munkáját, mint a tudományos igazságnak meg nem felelő hagyomány előtti meghátrálást. Egyébként: a *dz*, *dzs* sor végi elválasztására csak elvétele kerül sor; és azt is tapasztaltuk hogy megfelelő magyarázat után az eljárás logikáját könnyű belátni.

Amint a fentiekből kitűnhetett, senkinek sem kell tartania attól, hogy a 11. kiadás megjelenése után egyszerre csak nem tud helyesen írni. Átfogó reformról nincs szó, csupán írásrendszerünk csiszolásáról, tökéletesítéséről. Ezért nem is egészen helyes „új” szabályzatról beszélni: a jelző félrevezető lehet, talán kerülni is kellene.

5. A szabályzat kidolgozásának módszere

a) A már említett tanulmányok és a bizottsági jegyzőkönyvek alapján meg lehet kezdeni a szabályzat kidolgozását. Az első megfogalmazás munkáját egy személynek (Fábián Pál bizottsági titkárnak) kell végeznie; a végleges szöveg elfogadása azonban csak testületi döntés alapján, a következőképpen történhet.

Mihelyt egy-egy fejezet fogalmazványa elkészül, kb. 200 példányban sokszorosítottjuk, s a Helyesírási Bizottság tagjain túl véleménynyilvánításra megküldjük az elnökség és az I. osztály minden tagjának, a Nyelvtudományi Bizottságnak, könyvkiadóknak, hírlap- és folyóiratszerkesztőségeknek, nagyobb nyomdákknak stb., továbbá a kolozsvári, az újvidéki, a pozsonyi és az ungvári egyetem magyar tanszékének, a nyugat-európai és az amerikai magyarság néhány fontosabb központjának, s végül olyan magánszemélyeknek (íróknak, pedagógusoknak stb.), akikről tudjuk, hogy érdeklődnek a helyesírás iránt.

A beérkező válaszokat a titkár feldolgozza; a javaslatokat, ellenvetéseket a bizottság elé terjeszti. A végleges szöveget a bizottság alakítja ki. Az átdolgozott és összeszerkesztett szabályrendszer nyomdába adás előtt újra sokszorosítatjuk (kb. 50 példányban), hogy a bizottság tagjai és más szakértők még egyszer, most már az egészről nyilatkozhassanak. — A javított kézirat megy a nyomdába.

A nyomda minden korrektúrafordulóból legalább 10–15 példányt készít, hogy minél többen láthassák a szedést. Ebben a kiadványban ugyanis hiba nem lehet!

b) A szójegyzéket szintén egy személy (Szemere Gyula bizottsági tag) állítja össze; elfogadása ugyanolyan módon történik, mint a szabályzati részé.

6. A remélt határidők

a) Az első szabályzati fejezetek fogalmazványa 1980 szeptemberére készülhet el. A technikai munkálatokhoz, a sokszorosított szöveg tanulmányozásához, a hozzászólások feldolgozásához szükséges időt figyelembe véve, kb. november végén kezdheti meg a bizottság a végleges szöveg kialakítását.

Mivel közben az újabb fejezetek fogalmazása is folyni fog, a bizottság 1981 júniusának végére valószínűleg be tudja fejezni a fejezetenként való megtárgyalást a fentebb vázolt eljárással.

A részfejezetek szükséges átdolgozása, a kéziratnak nyomdakész állapotba hozása 1981 nyarán történhet meg: ennek a változatnak bizottsági vitájára, ill. a végleges jóváhagyásra pedig szeptemberben kerülhet sor.

b) A szabályzathoz csatlakozó (az 1954-inél jóval kisebb terjedelműnek gondolt) szójegyzék mintabetűjének bizottsági vitájára 1980 júniusában fog sor kerülni; a teljes szójegyzék 1981 tavaszára elkészülhet, és végbemehet első bizottsági megvitatása is.

1981 nyarán kell megtörténnie a szabályzat és a szójegyzék összehangolásának, a szójegyzékbe a hivatkozott szabályzati pontok bevezetésének. A végleges jóváhagyásra szeptemberben, a szabályzati résszel együtt kerülhet sor.

c) Ha a nyomda a 12–14 ívnyi kéziratot 1981 októberében munkába veszi, a 11. kiadás 1982 őszére (iskolakezdeésre) megjelenhet.

Szép lenne, ha az 1982-es dátumot tartani lehetne:* ez az év ugyanis az első akadémiai helyesírási szabályzat megjelenésének (1832) 150. évfordulója. Csak ezért az évszámért azonban nem szabad a munkálatokat a kiérlelttség, a pontosság rovására erőltetni. Inkább jelenjen meg „A magyar helyesírási szabályai”-nak 11. kiadása valamivel később, de sikerét, kedvező fogadtatását semmiképp sem szabad kockáztatni.

7. A szabályzat akadémiai elfogadtatása

Az Akadémián mint helyesírási-szabályozó testületen hosszú ideig a minden osztály akadémikusait magába foglaló közgyűlés volt értendő. A javaslatok az akadémikusok grémiuma elé hosszadalmas procedúra után jutottak, ami egyre inkább akadályává lett annak, hogy ésszerű reformok idejében bevezethetők legyenek.

* A fentebb részletezett ütemezés eltolódása ellenére is remélhető az 1982 végi, ill. 1983 eleji megjelenés. *F. P.*

A felszabadulás után az Akadémia a helyesírás gondozására először egy nagyobb létszámú albizottságot, majd (1954-től) önálló bizottságot szervezett. Ezekben a testületekben már részt vettek a pedagógusok, az írók, a közoktatás, az irodalom, az újságírás, a nyomdászat képviselői is; az 1954-i szabályzat előkészítésének idején az I. osztály elnöke és titkára (Németh Gyula és Bóka László), továbbá az MTA alelnöke (Ligeti Lajos) is tagja volt a bizottságnak. Így a szabályzat gyorsan elfogadható volt.

A jelenlegi Helyesírási Bizottság már több ciklus óta komplex személyi összetételű testület: nyelvész szakértőkből, az akadémiai osztályok képviselőiből és a helyesírás ügyében érdekelt főhivatalok és más testületek kiküldötteiből áll. Ez az összetétel egyrészt biztosítja a helyesírás szabályozásának nyelvtudományi megalapozottságát, másrészt kifejezi azt, hogy a helyesírás ilyen módon nemcsak akadémiai belügy, hanem az egész magyar társadalomé. Ezt a hármasságot a most kezdődő ciklusban is fenntartva, s az I. osztályt és az elnökséget megfelelő szinten a bizottságban képviseltetve (mint 1954-ben is), megvan a biztosíték arra, hogy a szabályzat nemcsak formailag, hanem valóságosan is az Akadémiának a társadalom véleményét is figyelembe vevő állásfoglalása legyen.

8. A szabályzat bevezetése a közgyakorlatba

Az Akadémia helyesírási szabályzata nem törvény, soha nem volt az, és nem is kívánatos, hogy azzá legyen. Mindazonáltal az Akadémiának meg kell tennie a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy a 11. kiadás megjelenése után azonnal a közgyakorlat iránytűjévé váljon. Ennek érdekében célszerű lesz, ha az elnökség a kellő időben azzal a megkereséssel fordul az oktatásügyi, a kiadói, a sajtóügyi, a nyomdaipari főhatóságokhoz (valamennyinek van képviselője a bizottságban!), hogy a maguk területén gondoskodjanak a szabályzat és szójegyzéke szerinti írásmód követéséről.

A közönség lehető legszélesebb körének tájékoztatása végett a szabályzat megjelenésével egy időben meg kell jelentetni a 11. kiadásról egy nagy példányszámú tájékoztatót, továbbá a cirillbetűs szláv nyelvek átírásának kézikönyvét; majd a különféle igények kielégítése céljából haladéktalanul el kell kezdeni a Helyesírási tanácsadó szótár és a Helyesírásunk (az iskolai szabályzat és szójegyzék) korszerűsítését. — Mivel „új helyesírásról” távolról sincs szó, ezek a munkák viszonylag gyorsan (kb. 1985-ig) elvégezhetőek.

Budapest, 1980. május 20-án

A Helyesírási Bizottság nevében

Keresztury Dezső
elnök

* * *

Az MTA elnökének engedélyével publikált fenti dokumentumokat sajtó alá rendezte:

Fábán Pál
a Helyesírási Bizottság
társelnöke

A teljes magyar karakterkészlet szükségességéről*

A tudati és technikai kérdések közül a tudati kérdéseket tartom alapvetőnek, meghatározónak, mivel a teljes magyar karakterkészlettel¹ rendelkező eszközök megvalósítása nem okozhat különösebb technikai nehézséget — ennél bonyolultabb műszaki problémákat is megoldottunk már. Érdemes azt is hangsúlyoznunk — különösen a jelenlegi gazdasági helyzetben —, hogy a kérdés rendezésének pénzügyi vonzata elenyésző az eszközök árához viszonyítva.

Öt gondolattal szeretnék röviden foglalkozni.

1. **Nyelvrombolás.** Véleményem szerint alábecsüljük a hiányos karakterkészletű eszközök (írógépek, irodagépek, számítástechnikai eszközök) nyelvromboló, torzító hatását. Látnunk kell, hogy megváltozott a helyzet: korábban az emberek zöme alig találkozott ilyen eszközökkel előállított szövegekkel, ma már viszont szinte mindenki és egyre gyakrabban kénytelen olvasni — esetenként írni is — a hiányos betűkészletű szövegeket. (Amíg valaki magában vagy szűkebb körben használ ilyen eszközöket, addig ez szinte magánügynek tekinthető, ha azonban eláraszt másokat ékezet nélküli betűkkel írt dokumentumokkal, akkor ez már társadalmi kérdés.) Tudatosítanunk kellene magunkban, de a környezetünkkel is, hogy épp a tömegszerűség és a gyakoriság miatt lényegesen nagyobb a nyelvrombolás veszélye, mint gondoljuk, és a torzító hatás — radikális intézkedések nélkül — egyre inkább fokozódik. Régebben „csak” a hiányos karakterkészletű írógépek okoztak problémát, most már, ezek mellett, a számítógépes dokumentumok is „besegítenek” és a közeljövőben megjelennek — ha nem vigyázunk, ugyancsak hiányos karakterkészlettel — a szöveges TV-rendszerek és az oktatógépek (iskolai számítógépek) is . . .

2. **Gazdátlanság.** A nyelvromboló szövegek beletörődő tudomásul vétele, az ezeket eredményező körülmények szótlán elfogadása, különösen pedig a helyzet rendezésére irányuló törekvések során tapasztalható

* A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága 1981. május 12-én, az előző évekhez hasonlóan, egész napos ülést rendezett az írás interdiszciplináris kutatásáról. Az ez évi ülés — a nagy érdeklődésre való tekintettel — teljes egészében a magyarországi magyar és egyéb nyelvű latinbetűs szövegek számítógépes ábrázolásának egységesítési feladataival foglalkozott. A programban a következő előadások, hozzászólások hangzottak el: Barát János: Helyzetkép a nyomdaipar szemszögéből; Ferenczy Pál: A magyarországi teletext és viewdata szolgáltatások bevezetésével kapcsolatos problémák; Sipos Márta: A Magyar Nemzeti Bibliográfia jelkészlete és a könyvtári betűrendezés problémái; Takács György: Szövegminták számítógépes előállítása vizsgálati célokra; Straub Elek—Tolnai György: A magyar és a kiterjesztett karakterkészlet számítógépes kezelése. Hazai helyzet; Füredi Mihály: A magyar ABC-be rendezés egyik számítógépes megoldása; Sipka László: A teljes magyar karakterkészlet szükségességéről; Győri János: Betűkészletek (kód-táblázatok) magyar szövegek számítógépes feldolgozásához. Érdekes előadást hallottunk az újvidéki Hungarológiai Intézet számítógépes szótárszerkesztési munkájáról is. Most részletesebben ismertetjük az egyik hozzászólást.

¹ Karakterkészlet: egy adott eszközzel megjeleníthető (kiírható, kijelezhető) jelek — betűk, számok, egyéb szimbólumok — összessége. A teljes magyar karakterkészlet az összes magyar betűt tartalmazza.

tehetetlenkedés, közömbösség valamennyiünkre (hiszen valamennyien érdekeltek vagyunk) rossz fényt vet. Példaként említhetem a teljes magyar karakterkészletű írógépek ügyében közel 15 éve folyó munkálkodást, amelynek hatása csak mostanában kezd jelentkezni.

Azért is különösen furcsa ez az eredménytelenség, mert más területeken a nyelvművelés, nyelvvédelem örvendetes fellendülésének lehettünk és lehettünk tanúi.

3. A felhasználók igényességének fontossága. Úgy vélem, hogy nekünk, mint felhasználóknak, „fogyasztók”-nek sokkal igényesebbeknek kellene lennünk!

Például a Neumann János Számítógéptudományi Társaság évente szétküldi a tagnyilvántartását aktualizáló számítógépes nyomtatványt, amelyben egyetlen ékezetes betű sem található. Küldjük vissza azzal, hogy a t. vezetőség vagy húzogassa be kézzel a hiányzó ékezeteket, vagy gondoskodják a normális kiíratásról (ami egyébként nyilvánvalóan kötelessége). De ugyanígy meg kellene követelnünk a teljes magyar karakterkészlet használatát az átutalási betétszámláknál, a közüzemi számláknál, a könyvtári témafigyelő szolgáltatásoknál és általában minden olyan területen, ahol tömegesen születnek magyar nyelvű írásos dokumentumok vagy egyéb szövegközlések.

Figyelembe kellene vennünk azt is, hogy az új, korszerű technikai eszközökkel szemben természetes és indokolt ellenérzés ébred azokban, akik a betűhiányos, értelmetlen vagy félreérthető gépi szövegekkel kénytelenek foglalkozni.

4. A nyelvművelők szerepe. Világosan kell látnunk, hogy a teljes magyar karakterkészlettel rendelkező eszközök és az ezek felhasználásával nyújtott szolgáltatások létrehozása a műszakiak számára kisebb-nagyobb nehézséget, többletmunkát, kényelmetlenséget okozhat, tehát aligha várható, hogy éppen ők kezdeményezzék és tartsák napirenden (mindaddig, amíg szükséges) az ilyen ügyek elintézését. Ez — éppen úgy, mint az adott problémakör megoldatlanságában rejlő reális veszélyek kellő időben történő felismerése — véleményem szerint, anyanyelvünk hivatásos művelőinek a kötelessége, feladata.

Az írógépekkel kapcsolatos huzavona a példa arra, hogy itt egy sok összetevős, különböző területeket érintő folyamatot kell megindítani és kézben tartani. Évtizedes halogatás után született meg a billentyűzet szabványa. Az ennek megfelelő írógépek széles körű hazai alkalmazásához azonban szükség volt még arra is, hogy a külkereskedelmi vállalat (METRIMPEX) gondoskodják arról, hogy az évente importált kb. 50 ezer darab írógép a szabvány szerint készüljön, és így kerüljön az országba, a hazai forgalmazók (MIGÉRT, ÁPISZ) a szabvány szerint rendeljenek, a hazai gyártó (IGV) eszerint gyártson, a szervizzel foglalkozó cég (ITV) vállalkozzon a meglévő írógépek szabvány szerinti módosítására, stb.

A számítástechnikai eszközök esetében is épp így szükséges, de messze nem elégséges a szabványosítás a problémák megoldásához. Itt is elő kell készíteni, meg kell szervezni és szervezett formában végig kell vinni az — írógépek eseténél összetettebb — hazai és nemzetközi együttműködési, szabványosítási, műszaki és kereskedelemtechnikai, pénzügyi, jogi stb. folyamatokat.

A hazai gyártók szerepe, szállítókészsége kulcsfontosságú. E tekintetben reménykeltő egyrészt az, hogy a VIDEOTON — az OMF B anyagi támoga-

tásával — létrehozott egy teljes magyar karakterkészlettel dolgozó k i s é r l e t i szövegfeldolgozó rendszert, másrészt az, hogy az 1981—85. évre várható számítástechnikai tervekben valószínűleg szerepelni fog az az előírás, hogy meg kell oldani a teljes magyar karakterkészlettel rendelkező sornyomtatók, kijelzők és billentyűzetek kidolgozását, sorozatgyártását és széles körű értékesítését. Sajnos azonban már most látható, hogy ezen célkitűzés maradéktalan megvalósítása a gyártók részéről problematikus.

5. T o v á b b i t e e n d ő k. Megítélésem szerint ez a találkozó akkor lesz eredményes, ha az összefogétel nyomán, a közeljövőben i n t é z k e d é s i p r o g r a m születik. Célszerű lenne, ha ennek bevezetése, első pontja elvi állásfoglalást tartalmazna arra vonatkozóan, hogy — mivel a magyar nyelvben nincsenek fakultatív, tetszés szerint használható vagy elhagyható betűk — széles körű hazai felhasználásra csak a teljes magyar karakterkészlettel rendelkező (akár hazai gyártású, akár importált) számítástechnikai eszközök és szöveges szolgáltatások kerülhetnek.

A továbbiakban az intézkedési programnak tartalmaznia kellene (megfelelő részletességgel) azt, hogy

- az elvi döntésben foglaltak megvalósítása érdekében kiknek, mit kell tenniük és mikorra,
- ki és milyen módon fogja össze a különböző tevékenységeket,
- mikor és milyen fórumon kell legközelebb beszámolni az előrehaladásról.

Sipka László

Polifon regényszerkezet, eseményesség és impresszionista jegyek mai prózáinkban

1. Általánosan elfogadott ma már, hogy a századforduló táján a magyar széppróza fejlődésében stiláris, nyelvi forradalom megy végbe; megtörténik a második magyar nyelvújítás, mondja Király István.¹ Ebben jelen van az impresszionista-esztetizáló vonulat mellett egy mélyebb, előremutató stiláris-nyelvi ág is, amelynek ihletője a gondolatiság, a gondolati igényesség. Lukács Györggyel vitázik itt Király István; Lukács szerint „a két nagy nyelvújítás (reformkorszak, Nyugat) (...), főleg a második, szinte érintetlenül hagyta a gondolati élet szavakba öntését. (...) Az igazi, a komoly, az objektív valóságot felkutató és általánosító gondolat számára (...) a Nyugat nyelvújítása nem jelentett semmit.”²

Lukácssal szemben Király István kiemeli a nyelvi-stilisztikai megújulásban a gondolatiság szerepét: „egy aszenzualitásra, avizualitásra és alinearításra hajló nyelvi alakítás váltotta fel a *sicut pictura* elvére támaszkodó korábbi érzékletes líraformálást; a költészet elindult a hagyományos leíró és élménylírától egy új típusú líra: a hangulat-, látás-, illetve a tudat-líra felé.”³

Hasonló úton haladt a próza is; formai síkon itt a gondolatiságot, a gondolati igényességet a *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d* segítségével lehetett megvalósítani. A *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d* alkalmazása módot adott a századelőn a polifon regényszerkezet kialakítására, a több szálon futó, több szereplős reflexiósor, ill. esetleg eseménysor egybeolvasztására.

Miről is van szó?

A szereplő gondolatai általában *f ü g g ő b e s z é d* b e n fejeződnek ki, ha nem túlságosan hosszú a gondolatsor; az író *o r a t i o o b l i q u á b a* foglaltan közli valaki gondolatát, hősei elmefuttatását; megjelenítheti hőseinek beszédét *o r a t i o o b l i q u á b a n* viszonylag szabályosan körülhatárolt nyelvi keretek közt. Ezek lazulnak fel a *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d* alkalmazása esetén; formailag sokfajta változat lehetséges; ezek bemutatására itt nem térhetünk ki.⁴ Annyi bizonyos: az *o r a t i o o b l i q u á t ó l* nehezen elszakadó, többé-kevésbé hagyományos szerkesztés is jelen van XX. századi prózáinkban, míg pl. Móricznál a szerkezetileg leghatékonyabb megoldások találhatók: félbehagyott mondatok, elszigetelt szavak, felkiáltó és kérdő mondatok.

¹ Bírálói jelentés Herczeg Gyula „A modern magyar próza stílusformái” című doktori disszertációjáról. Kézirat 12–13.

² Lukács György: Magyar irodalom — magyar kultúra. Bp., 1970. 471. Idézzve Király István után.

³ Bírálói jelentés 11.

⁴ L. bővebben: Herczeg Gyula: Móricz Zsigmond stílusa. In: Stilisztikai tanulmányok. Gondolat, 1961. 240–329.

A szabad függő beszéd megjelenése a színezés, élnkítés követelményének tett eleget; végtére is a kérdést stílustörténeti, mondat-történeti szempontból is lehet vizsgálni, s akkor a belső nyelvi fejlődés szempontjai nem mellőzhetők. A sok *hogy*, a velejáró alárendelt mondati hálózat s azzal összefüggésben a szerkezeti kötöttségek merevsége és hagyományos volta oldódik ilyenkor, hiszen a prózastílus felépítése a fejlődés során hajlékonyabbá és kifejezőbbé válik. Ezzel a szerkezeti újítással az írók kezébe a mű felépítését alapvetően megváltoztató nyelvi lehetőség került. Míg az oratio obliqua a gondolatok nem hosszú sorának ábrázolását engedi csak meg, a szabad függő beszéd révén a gondolataiba elmerülő hős több sínpáron futtathatja az átélt eseményeket, és mindegyikhez fűzhet reflexiót. Egymást kergeti ilyenkor a sok szereplő, és mindegyik cselekszik; minden cselekedet értékelve merülhet fel az elmélkedő tudatában, sőt a gondolati sorba beágyazottan a másodsorban, harmadsorban felvonultatott szereplők is töprenghetnek, értékelhetik tetteiket, emlékeiket.

Ennek a polifon szerkesztésnek a magyar prózában kevés képviselője van. Időnként felhasználja Móricz, főként az Erdélyben, pl. olyankor, amikor Bethlen Gábor a múltba réved, s politikai elmélkedését fűzi össze személyes reflexióival. Bethlen számos szereplőt vonultat fel gondolataiban; szereplői cselekszenek is, elmélkednek is, és írói beavatkozás nélkül mosódik egymásba a sok szálon futtatott előadás.

Kortársaink közül Jókai Anna kedveli, s bizonyos helyzetekben szívesen alkalmazza a polifon eljárást. Az 1977-ben megjelent *A feladat* című regényében az egyik főszereplő, Pásztor Panni külpolitikai tájékoztatón vesz részt az esti műszak kezdetekor.

Beszélhetnek akármit, arra nincs parancs, hogy oda is figyeljen – intonálja az író a szabad függő beszédet; a bevezető mondat még az író szava, de érződik, hogy közléssíkváltás készül. A következő négy és fél nyomtatott lapon az előadásra alig figyelő munkásnő csapongó gondolatai követik egymást szabad függő beszédben; ezt csak nagyon ritkán szakítja meg egy-egy tényközlő, az olvasót tájékoztató mondat. A csapongó gondolatokból általában eltűnik az eredeti hős; újabb és újabb szereplők bukkannak fel cselekményeikkel, gondolataikkal, reflexióikkal, s szorítják hátterbe az emlékezőt, a tulajdonképpeni főszereplőt.

Igen, odakünn is serked már a fű, már valódi tavasz, húsvét hete. Amikor Ottilia kislány volt, ilyenkor már festették a piros tojásokat, javában . . .

A rövid szakasz folytatódik; leányáról, Ottiliáról van szó, aki csak bírálja anyját, mert az befogadta lakásába külön élő férjét újdonsült élet-társával.

A rákövetkező szakaszban váratlanul szóba kerül Flóra, a régész barátnő. Panni segítségére volt Flórának, időnként kosztot vitt fel neki, összemelegedtek. Szerkezeti törés, írói beavatkozás vagy közléssíkváltással együttjáró bevezető mondat nélkül a Flórára vonatkozó szakasz belesimul az Ottiliára vonatkozó szakaszba.

Örökké nem lakhat Flórikánál. A kempingágyon, az előszobában. Flóra tegnap úgyis elvitte magával a kempingágyat; az egyik beosztottja érte jött kocsival. Legalább nem a pusztai földön töreti azt a vékony kis testét. (. . .) Tíz nap Lapos-bereken. Beleszik az ünnep. De Flóra lent marad. (. . .) Ez aztán a kemény asszony, még nem látott könnyet senki a szemében (. . .).

Ismét váltás következik, s ugyancsak szerkezeti törés nélkül, vagyis nincs a közlésre vonatkozó bevezetés; a két új szereplőt, a férjet és újdonsült élettársát felvonultató szakasz átmenet nélkül simul bele az előző, egészen másról tájékoztató, most idézett szakaszba.

De most már Panni is kemény lett. Kétszer-háromszor ellenőrizte: nem mozdít-e el valamint az a teremts a helyéről (...) Feri kölcsönzött tegnap egy húszast, pedig még harminccal a múlt hétről tartozik. A koldusnak is ad az ember (...).

A szakasz folytatódik; amikor a férjjel s az élettárssal foglalkozó témakör lezárul, újra átmenet nélkül változás következik. A hősnő gondolatai visszatérnek Flórikához, mégpedig annak kapcsán, hogy Flóra segíthet neki új lakás szerzésében.

Minőségi csere, a pénzben is segítenek (...) hipp-hopp, meglesz a kiutalás, garzon, elég az, ketten pedig, azok leülhetnek az üres kockakőre (...).

A polifon szerkesztés sodrában az emlékezés szálán Panni egy alkalommal felidéz egy párbeszédet; a férjével vitázott, amikor a férj megjelent az új asszonnyal. A párbeszéd természetesen az emlékezés része, az az ismert jelenség, amikor a szabad függő beszéd átváltozik oratio rectává; ám a közlési síkban nem történik módosulás, az üzenet feladója a szereplő, Panni és nem az író. Bizonyítja a folytatás, amely ugyan téma-váltással, de magától értetődően jelenik meg a Panni gondolatait tartalmazó szabad függő beszédben.

Tanulni kellett volna. Az előadó, lám, milyen gördülékenyen, olajozottan fűzi a szót. (...)

A gondolatsor ezután saját emlékeivel folytatódik; megismerkedünk anyja tragédiájával, aki házi dajka volt; a gazda elcsábította, otthagya érte feleségét is, anyja mégis öngyilkos lett. Az anya története után apjáról és főként saját házasságáról elmélkedik.

Az első két év szép volt. Feri akkor még dolgozott, havonta egy-két hetet, a gyerek körül is szívesen elbabrált. Akkor kellett volna nekirugaszkodni az iskolának. (...) — Ki tanuljon, ha maga nem? — kérdezte a munkaügyiis. (...)

A csapongás lassan lezáródik. Házassága története után gondolatai visszatérnek az előadóhoz, majd újra az apjához.

Apa kedves költője volt Petőfi, különösen a forradalmi verseit szerette (...) Szabadság, nagy eszme.

A befejező mondat lakonikus felkiáltás; a hosszú, polifon, sok szereplős eszmélkedésből s a hős megoldatlan, de megoldást áhító helyzetéből ez a mondat logikusan nő ki.

A sarkára kell állnia, igen. (Jókai Anna: A feladat. Szépirodalmi, 1977. 17–5.)

A bemutatott példában a központi hős bizonyos értelemben háttérbe vonul, jöllehet az világos, hogy az események vele történnek, a felvonultatott szereplők vele állnak kapcsolatban, s a reflexiók is megoszlanak a hős és az őt körülvevő szereplők között. A különböző témaköröket és a cselekményeket, szereplőket, reflexiókat felölelő szakaszok horizontálisan helyezkednek el,

átmenet nélkül egymásba mosódnak. Az író nem „veszi vissza” a fonalat, vagyis nem vezeti be a megváltozott közléstartalmakat valamilyen írói fogással, mondjuk egy testhelyzet megadásával, pl.: *Panni felvetette a fejét; most megfordult; felsőhajtott* stb. A szabad függő beszéd jelzésére ugyanis mozgásigék stb. igen alkalmasak; ezzel is egyszerűsödés következik be a mondat szerkesztésben, mert nem szerepel mondatst jelentő ige s utána a mellékmondatot bevezető *hoggy* (vagy hasonló értelmű) kötőszó. Egyetlen indítás van, ahogy mondtuk; az írónek egyetlen korábban idézett mondata jelzi a közléssíkváltást, vagyis hogy az auktorális előadás megszűnik, és a továbbiakban már a szereplő gondolkodik, az ő szövegét olvassuk.

Az újdonság lényege az, hogy a közléssíkok egymásbamosása villódzó, csapongó előadást eredményez; az a szerkezeti megoldás, amelyet szabad függő beszédnek nevezünk, lehetővé tette a polifon szövegszervezést. Ez lényegében véve Móriczra vezethető vissza, jöllehet a szabad függő beszédet nagyon kedvelő Móricz is csak alkalmanként élt ezzel a típussal; többnyire megelégedett néhány gondolatnak, vagyis néhány sornak az élénkítésével, s így a szabad függő beszéd viszonylag rövid sa fenti, Jókai Anna féle példához képest egysíkú volt. Természetesen az Erdélyben (de máshol is, pl. a Rab oroszlánban) akadnak példák a villódzó, sokrétegű szerkesztésre, azért elmondható, hogy a polifónia már Móriczzal kezdődik, mégpedig nem véletlenül. „A vívódó hősöket [Móricz] (...) hozta XX. századi irodalmunkba (...) Jókainál és Mikszáthnál is elképzelhetetlen Matolcsy-szerű hős (...)” (Czine Mihály: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Magvető, 1960. 494).

2. Egészen bizonyos, hogy a szabad függő beszéd sa hozzá kapcsolódó mondattani és szerkezeti, ill. lexikai jelenségek mögött a mélyben ható társadalmi, politikai mozgások fedezhetők fel; ezek nyomán megnőtt a gondolatiság jelentősége és nyelvi szinten az az igény, hogy a szereplő élethelyzetével kapcsolatban polifon emlékezések nyelvi, mondattani megformálása korszerű és élvezetes legyen. Ha a közlésformák megmaradtak volna az egyenes és függő beszéd sémái közt, ha nem következett volna be a Nyugat megjelenése körüli időkben a közlésrendszereket átalakító stilisztikai forradalom (tegyük hozzá, a „vívódó hősök” nyomán), akkor ma is az auktorális stílus segítségével volnánk csak képesek belső lelkitartalmakat, reflexiókat kifejezni. Tudományos értekezéseket írnánk; vagy ha a művészi intuíciónak alkotó tehetség figyelmeztetné az írókat az értekező modorból fakadó művészi unalomra, akkor lecsökkenne a belső gondolatiság részletező bemutatása, s az író a cselekményességre, a „sztori” előadására összpontosítaná képességeit.

Szemléltessük az elmondottat egy példával; ezt Kolozsvári Grandpierre Emil: A szerencse mostohafia című regényéből vesszük. A feszes, pontos, keménynek mondható stílus az írói előadáson alapszik; cselekmények sora áll előttünk; a reflexió, gondolati tartalom szükségszerűen korlátozott, s a hős esetleges észrevételeit is az író mondja el, vagyis az eseményekhez fűződő kommentár auktorálisán, írói közlés formájában jut az olvasóhoz.

Vezényszavak pattogtak, mint a jégeső, a hosszú szerelvény tunyán megmozdult, mozgása fokozatosan gyorsult, majd a szokott sebességnél megállapodott. Az ajtónál váltogatták egymást az emberek. A hangulat nyomott volt, bárhonnan indult a beszélgetés, előbb-utóbb szóba hozta valaki a gáztámadásokat, ilyenkor elhallgattak, és vala-

mennyien arra gondoltak, hogy talán megússzák élve, a szemük világát azonban elvesztik. Megfagyott szájukban a szó.

Akadtak a vagonban olyanok, akikkel Gyurka együtt szolgált az olaszországi hadjáratban, a többséggel azonban itt, a vagonban ismerkedett meg. Azt már tudta, hogy nem megy birka módjára a vágóhídra, de úgy érezte, nagyobb biztonságban van, ha nem egyedül szökik. (...)

Egyszer egyikkel, másszor másikkal beszélgetett, hogy kitapogassa, kiben mi lakozik. Ezenközben egyre közeledtek a fronthoz, az állomásokon, amelyeken megállottak vagy keresztülfutottak, mind örültebb zűrzavar, fejtelenség fogadta őket, a bomlás megannyi jele. A távol fenyegetően morajlott, percről percre közeledtek a rekedten ugató ágyúkhöz.

Egy június végi este, alighogy a vonat befutott az állomásra, légi veszélyt jeleztek. Kikapcsolták a villanyvilágítást, elhunytak a fények, az állomás eltűnt az éjszaka fekete vattájában. Odafönt már berregtek a támadó gépek, idelent már robbantak az első bombák, a riadt futkosásba narancsszín lobbanások hasítottak.

Gyurka szótlanul ereszkedett le a vagonból a földre és elindult a szinte ellenálló vaksötétben arrafelé, amerre jövet a tehervagonokat látta (...).

(...) elérte a kiszemelt tehervonatot. Vakító fény gyúlt, bomba robbant a közelben, egy másodpercre az egész környéket bevilágította. Embert nem látott, csak a szerelvény hosszú testét (...) Nyitott vagonba mászott, onnan könnyebb a menekülés. Felhúzódkodott (...) és óvatosan bebocsátkozott valami puha, onlatag anyagba, amely azon nyomban megindult alatta, mint az ingovány, s féig-meddig beborította. Páni félelmében alig tudta visszatartani a rémület kiáltását. Karját ösztönösen széttárta, tenyere megtelt száraz, szemcsés anyaggal. Ahogy morzsolgatta, ráeszmélt, hogy aligha nem búza.

(...) Néhány erőteljes rázkódás tudósította, hogy a szerelvény elindult.

(...)

Harmad- vagy negyednapra megállott a vonat. Német földön, mint kiderült a közelben járkálók beszédéből. (...)

Újra tolattak, a levegő megtelt éles meg fojtott jajgatással, a tagolatlan panaszba magyar szavak keveredtek, értelmes mondatok. Sebesültszállító vonat, magyar sebesültekkel! Ha van vonat, amin hazaérhet, hát ez az.

Föltérdelt a búzában (...) Rézsút marhavagon állt, ajtajában vak katona üldögélt, világtalan szemét a semmibe függesztve, mögötte fekvő betegek. Egyetlen lendülettel átvette magát a korlátot, és minden feltűnés nélkül helyet foglal a vak mellett. Amaz tudomásul vette jelenlétét, de fáradtabb, törődöttebb volt, semhogy megszólaljon. (Kolozsvári Grandpierre Emil: A szerencse mostohafia. Magvető, 1976. 111–5.)

A bemutatott szemelvény az első világháború egy eseményét tartalmazza. A hős „Gyurka bátyám”, az író rokona; szökése történetét olvassuk. Az író időrendi sorrendben rögzíti a cselekményeket: a szerelvény elindul, viszi a katonákat ismeretlen rendeltetéssel, minden bizonnyal egy távolabbi frontszakaszra. Az egyik állomáson tehervonat áll; Gyurka átszökik a sebesültszállító tehervonatra.

Ez a váz. Természetesen van kommentár is, gondolati tartalom: *a hangulat nyomott volt, szóba hozta valaki a gáztámadásokat; arra gondoltak (...), a szemük világát (...)* elvesztik; azt már tudta, hogy nem megy birka módjára a vágóhídra, de úgy érezte, nagyobb biztonságban van, ha nem egyedül szökik; beszélgetett, hogy *kitapogassa, kiben mi lakik*; magyar szavak keveredtek, értelmes mondatok. *Sebesültszállító vonat, magyar sebesültekkel! Ha van vonat, amin hazaérhet, hát ez az.*

Az utolsó kommentár az egyetlen a hosszú, kihagyásokkal idézett szemelvényben, amelyet s z a b a d f ü g g ő b e s z é d n e k lehet felfogni; a két mondat közül az első ige nélküli, névszói állítmányú mondat; a második ugyan összetett mondat, három tagmondat, de mindössze nyolc szóból áll. Mindez lehetne végeredményben az író szava is, de éppen a mondatszerkesztés némileg szubjektív volta, a felkiáltó jelleg,

a *hát* használata arra utal, itt a szereplő gondolata közvetlenül, közlési átváltással rögzítődött.

Egyértelműen kitűnik a mondottakból, hogy a kommentár, a gondolati tartalom erősen háttérbe szorult, és a cselekmény került előtérbe. Lehetett volna másként szerkeszteni? Természetesen! Ugyanúgy fel lehetett volna építeni a szakaszok sorát, ahogy Jókai Anna tette a tőle idézett szemelvényben. Lássuk erre a szövegátalakítást, amely a fenti szemelvény szövegvariánsaként tekinthető.

Kell egy bevezetés, amely intonálja a meginduló belső monológot, és az esetünkben nem más, mint Gyurka bácsi visszaemlékezése élményeire. A bevezetés igen sokféle lehet. A korábbi Jókai Anna-példában egy értekezlet szolgált ürügyül a feltolulól emlékekhez, most választhatunk egy baráti összejevetelt, ahol hősünk felidézi a világháborút, mondjuk így:

Elkomorult, s hosszan maga elé nézett.

Vezényszavak, a hosszú szerelvény tunyán megmozdul, mozgása fokozatosan gyorsul, majd a szokott egyenletes sebesség. Megússzák élve? csak gáztámadást ne kapjanak! szemeviláguknak akkor vége! Fagyos csend. Birka módjára nem megy a vágóhídra, szökni fog; nem egyedül, nagyobb biztonság . . . De előbb kitapogatja, kibem mi lakozik. Sietni kell: a zúrzavar nőttön nő, fejtelenség az állomásokon, az ágyúk rekedt ugatása, ahogy közelednek a fronthoz.

Légi veszély, kihunytt fények, az állomás fekete tömbje . . . a támadó gépek berregése, bombarobbanás, narancsszín lobbanások . . . Most a kedvező alkalom, le a földre a vagonból, futás a tehervagonok felé . . . a szerelvény hosszú teste . . . fel az egyik nyitott vagonba . . . puha, omlatag anyag, mint az ingovány . . . visszafojtja a rémület kiáltását, páni félelem . . . szemcsés anyag ösztönösen kitért tenyerében . . . alighanem búza . . .

A vagon rázkódása, indulás. Harmad-, negyednapra megállás; német szavak, járkálás, majd tolatás, éles, fojtott jajgatás, magyar szavak, értelmes mondatok; *sebesült-szállító vonat, magyar sebesültekkel! Ha van vonat, amin hazaeérhet, hát ez az.* Rézsút marhavagon, ajtajában vak katona üldögél. Egyetlen lendület, s máris a vak mellett ül. Az tudomásul veszi jelenlétét, de — fáradt, törődött ember — hallgat.

Az eredeti szövegből egyetlen rövid részt vehettünk át szó szerinti formában, azt a két mondatot, amely már az író szövegében is *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d b e n* állott. Az írói eseményelmondásból átélt *b e l s ő m o n o l ó g* lett; a történést rögzítő egyes mozzanatok megszabadulhattak a redundáns nyelvtani kötőanyagától (szóvégződésektől, igei szerkezetektől stb.) és az izolált főnevek, ill. szerkezetlen mondatok révén az előadás hajlékonyabbá és hatékonyabbá vált. Jobban kiemelődött a gondolatiság is; a szerkezetlenség csak jelzi a cselekményességet, míg a vázszerű struktúrában fokozottabb erővel jelentkezik a szereplő lelkiállapota. Érzései, gondolatai inkább kiemelődnek olyankor, amikor a cselekménysor nyelvi bemutatása rövid, tömör, kevésbé részletező.

Figyeljük meg az átalakítással élessé tett belső monológot; éles kontúrok, főmondati sorok, szerkezetlen főnevek.

Megússzák élve? csak gáztámadást ne kapjanak! szemeviláguknak akkor vége! (. . .) Birka módjára nem megy a vágóhídra, szökni fog; nem egyedül! nagyobb biztonság . . . De előbb kitapogatja, kibem mi lakozik.

Íme, milyen hatékony a gondolatiság, a belső vívódás ábrázolása ebben a kiemelő, főmondatos formában. A belső vívódást a legtermészetesebb módon lehetne bővíteni más zaklatott, főmondatokat, befejezetlen mondatokat, szerkezetlen mondattagokat, felkiáltásokat tartalmazó stílusban.

Az eredeti szövegben az átalakított szövegrész írói előadásként állt *hogy*-gyal bevezetett mellékmondatokban; *oratio obliqua*ként a belső vívódás ereje megtört. Lássuk csak:

(...) valamennyien arra *gondoltak*, *hogy* talán megússzák élve, a szemük világát azonban elvesztik.

Azt már *tudta*, *hogy* nem megy birka módjára a vágóhídra, de *úgy érezte*, nagyobb biztonságban van, *ha* nem egyedül szökik.

Az első *oratio obliqua*ban a *gondolta* vezérigéhez *hogy* kezdetű kettős tárgyi mellékmondat csatlakozik. A következő *oratio obliqua* voltaképp egy összetett mondaton belül érvényesül hagyományos szerkesztéssel: *tudta*, *hogy* illetve: *úgy érezte (hogy)*. Ez utóbbi esetben a *hogy* elmaradt, valószínűleg azért, mert az első fokú tárgyi mellékmondatához másodfokú, *ha* kezdetű feltételes mondat járul, s ez már az összetett mondat ötödik tagmondata. Az író legalább a bevezető kötőszók számát akarta csökkenteni.

A gondolatiság kifejezése, ahogy a bemutatott transzformációs eljárással bizonyítottuk, a század eleji stílusreform függvényeként kimunkált, *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d* változatos felhasználásával inkább lehetséges, mint az *a u k t o r á l i s* stílussal, amely kénytelen az *o r a t i o o b l i q u a*val élni, s ritkán igtat be az írói előadásba egy-egy oldottabb, *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d e t* tartalmazó mondatot.

Tudomásul kell vennünk mindazonáltal, hogy legjobb íróink egy része — s köztük Kolozsvári Grandpierre Emil — nem kíván eltávolodni az *e s e m é n y e s* prózától és az azt hordozó *a u k t o r á l i s* stílustól; inkább lemond a gondolatiságot könnyebben kifejező polifon szerkesztésről. Úgy véljük, az okát is meg tudjuk nevezni; Kolozsvári Grandpierre Emil esetében egészen bizonyosan a feszes, pontos, konkrét körvonalú, a XVIII. század intellektuális francia prózájára emlékeztető világosságról van szó. A polifon szerkesztés ugyanis kétségen kívül oldja a szövegépítkezést azzal, hogy a főnevet állítja előtérbe, és szakít a redundáns elemekkel; azonban — ahogy Jókai Annánál láttuk — éppen a közlési síkok váltásának hiányában összemossa a közléseket, s ez feltétlenül az áttekinthetőség s a világosság rovására megy. Az is nyilvánvaló, hogy az oldott, szerkezetileg azonban fellazult mondat sem rokonszenves mindenkinek; a kötés nélkül elhelyezkedő főnevek, a befejezetlen mondatok összekapcsolása, logikai sorrendbe állítása az olvasó feladata, aki sajátos feltételezett érzékenységgel magára vállalja az író szerkesztő tevékenységét, hogy a szöveget felfogja. Sok író azonban nem szívesen engedi át ezt a szerepet az olvasónak; maga akarja — egyértelműen és mintegy befejezetten — szövegét megkomponálni, s nem rokonszenvez a sejtetéssel, kiegészítésekkel vagy irracionális belemagyarázásokkal.

A századelő stílusváltása nagy lehetőségeket nyitott meg a gondolatiságot megvalósító, polifon felépítésű próza számára a már ismertetett mondat-tani eszközökkel. De jöllehet hatása, ill. alkalmazása napjainkig töretlen, nem az egyedüli nagy igényű prózastílus: legnagyobb íróink egy része folytatja a valószínűleg Kosztolányiig visszavezethető, feszes, világos struktúrájú eseményes prózát, amelyben a gondolatiság szerepe korlátozott, s következőképpen korlátozott a *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d* használata is, és jóformán nem fordul elő polifon szerkesztés.

3. Hogy kell — ezek után — értékelnünk a századforduló táján végbe ment stiláris nyelvi forradalom másik nagy mozgalmát, amelyet kissé leegyszerűsítve *i m p r e s s z i o n i z m u s - e x p r e s s z i o n i z m u s* címszó alatt szoktunk összefoglalni? Kétségtől az utóbbi időben többnyire ezzel a stílusiránnyal kapcsolatban mutatkozik meg a kutatók érdeklődése, míg a gondolkodásra, a gondolatok kifejezésére, intellektuális mondanivalók hordozására alkalmassá vált, hajlékony próza stilisztikai jegyeit kevésbé vizsgálják.⁵ Visszatérve Király István néhány megjegyzéséhez, hogy ti. a kutatók figyelmüket impresszionista és expresszionista sajátosságok feltárására összpontosítják, felvetődik a kérdés, nem teszik-e ki magukat annak a veszélynek, hogy esetleg mulékony, nem a leglényegesebb jelenségeket vizsgálják, s a dekorativitás aprólékos feltérképezésére figyelnek csupán.⁶ Ez a fajta túlméretezett kutatás önkénytelenül támogatná — Király István szerint — Lukács Györgynek már idézett megállapítását. Lukács a Nyugat stilisztikai nyelvújítását egyoldalúan, éppen az impresszionista jegyek szempontjából ítélte értékesnek és hatékonyak. Vagyis ha impresszionista, netán expresszionista stilisztikai formákat „vadászunk”, akkor a különöst, a specifikust, a dekoratívot, az ünnepit, a díszítő kultuszt túlságosan kiemeljük, jelentőségüket akaratlanul is nyomatékossítjuk, s úgy tűnhet, csak ezek határozták meg a századforduló korstílusát.

Dilemmának látszik, de nyelvészeti síkon feloldható. Lényeges, hogy ne a „szomorvymusok” felől közelítsünk a kérdéshez, hanem a nominális stílus felől. Miről van szó?

Úgy gondoljuk, a névszói használat felerősödése (az azzal járó mondatani következményekkel) a huszadik századhoz felnőtt magyar nyelvnek másik döntő korstílusát jelenti a gondolatiságot hordozó prózaformák mellett, s a felgyorsult életritmussal, az újságírói nyelvvel, esetleg a tárcanovellával stb. lehet kapcsolatba hozni. Lényege a redundáns suffixumok elhagyása; ez megnyitja az utat sajátos értelmezők szerepeltetése felé; a mondathoz jel nélküli kiegészülések járulhatnak, és ezek külső, formai összekötése az előzménnyel nem észlelhető, a contextusra vagyunk utalva.

Kezdve az ige nélküli névszói állítmányú, illetve állítmány nélküli hiányos mondatokkal vagy az egy-egy főnévből álló tagolatlan mondatokkal egészen az értelmezők sajátos felhasználásáig, ezek az eljárások a mondatfelépítés megújulását és hajlékonnyá tételét szolgálják. Az egyes mondatszakaszok szerkezetileg fellazulnak, de az információk halmozódnak, mert a kis értékű vagy zérus információt tartalmazó nyelvtani kötőanyag eltűnt. A hagyományos mondat szerkesztés helyébe vezérszavakhoz kapcsolódó vagy esetleg másként szerveződő főnevek sora lép, a főnevek mintegy lebegnek a szövegösszefüggésben; ily módon azonban szemantikailag nyomatékosabbá válnak.

⁵ Saját eredményeinkről nem beszélve, utalni kell a Szabó Zoltán szerkesztésében megjelent *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*. Kriterion, 1976; Dobos B. Magda: *A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista szépirodalomban*. Kriterion, 1979. című kötetekre, ill. Gáspári László: *Adalékok a nominális stílus természetéhez*. MNy. 73: 187–94 című cikkeire, ill. néhány nyelvtudományi dolgozatra, pl. Székér Endre: *A nominális stílus jelentkezése Gárdonyi műveiben*. 1975. vagy Bíró Ágnes: *Az értelmező szerepe Tóth Árpád költészetében*. 1977. Magyarlakiné Gregor Etelka Zita: *Kosztolányi Dezső lírájának mondat szerkezetei*. 1978. című munkákra.

⁶ Király István i. m. 12.

Mándy Iván sajátos használata, ahogy kimutattuk,⁷ természetesen véglet, amely mutatis mutandis rokon a szecesszió dekorativitásával, díszítő kultuszával. Ha azonban megvizsgáljuk pl. Cseres Tibor nagysikerű, dokumentum jellegű regényét, a Parázna szobrokat, ebben többször találkozunk azokkal a nominális szerkezetekkel, amelyeket semmiképp sem lehet a dekorativitás körébe utalni; ellenkezőleg: ez éppen arra szolgáltat bizonyítékot, hogy az impresszionizmussal népszerűsége emelkedett nominalitás egyes fajtái továbbéltek, s beépültek több kortárs író prózájába mint kifejező erejű stíléma.

Kezdjük egy ún. inszenáló főnévi sort tartalmazó példával.

Törekvő vidéki asszony lakása. Pára, csecsemőszag. Mosott pelenkák tiszta párája. Kétéves tipegő gyermek s egy csecsemő.

— Férje azt mondta, ön gyermekágyban.

— Ó, mikor volt már az! (Cseres Tibor: Parázna szobrok. Szépirodalmi² 1980. 116.)

A párbeszéd még hosszan folytatódik. Amint láttuk, az inszenáló főnevek után átmenet s bevezetés nélkül indul a párbeszéd; a szereplőkre nincs utalás; a korábbi szövegösszefüggésből lehet és kell rájuk következtetni. Az alábbi példában ígét helyettesíti az elvont főnév:

— Őrnagy úr! telefonja süket!

Petraček elhitte.

— Micsoda jogon!?

— Jogunk nem volt ahhoz sem, hogy álmából fölébresszük.

— Igaz, igaz, igaz. *Kartárás, legyintés. Mosoly, fintor.* Micsoda számár az ember (uo. 16).

Az író kifejező módon rövidített. A stílus hajlékonyságát, erejét bizonyára gyöngítette volna a négy szabályos ígés mondat:

— Igaz, igaz, igaz — mondta az őrnagy. *Széttárta karját, legyintett.* Aztán *elmosolyodott*, s megbocsátó *fintort vágott*: Micsoda számár is az ember.

Még hatékonyabb és sajátosabb az ígét helyettesítő főnevek szerepe az alábbi szakaszban. A jelenethez tudni kell: a szlovák őrnagy, Petraček, Tömössy százados és Thormay hadnagy beszélget. Elsőnek Petraček szólal meg:

— Hősiességüknek sem volna sok értelme, kegyetlenségüknek sem. Mit akarnak maguk a szlovákokkal?

(...)

— Saját véleményemet mondom: semmit. Ha lehet, hagyjuk a maguk országában a szlovákokat. Amennyi magyar marad odaát, annyit tartsunk meg mink is magunknak szlovákokat. Ha több van, máris vonuljunk vissza.

A hadnagy *mozgolódása*? Kezének *babráló indulásai* az asztal szeszélyes peremén? Csizmájának állhatatlan apró *súrlódásai* a szőnyeg hangnyelző bolyhai között? S a nyolcad és hatod *csavarások* fejével — nyakával? Az eltérő *vélemény* (uo. 17).

A párbeszédben a válaszokat Tömössy százados adta a szlovák őrnagynak; Thormay hadnagynak eltérő volt a véleménye; ezt nem szavakkal fejezte ki, hanem mozdulatokkal: kezével *babrált* az asztal szeszélyes peremén, csizmáját *súrolta* a szőnyeghez, *csavargatta* a fejét, s aztán a lezárás: eltérően *vélekedett*. Ám ha a fenti módon fogalmazott volna Cseres Tibor, kevésbé lett volna hatékony; a szövegösszefüggésből kitűnik, hogy izgatott, vitatkozó hangulatot kellett ábrázolnia. A szokatlanul ható, igékből képzett elvont főnevek sorával meggyőzően adja vissza a protestáló magatartást.

⁷ Herczeg Gyula: A modern magyar próza stílusformái. Tankönyvkiadó.² 1979.

A nominális sorok egyébként gyakran lehetnek segítségére a gondolatiságot hordozó *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d n e k* is. Más szóval: amikor a szereplők gondolatai egymást követik, nemegyszer kerülhetnek a többékevésbé szabályosan megformált mondatok közé szerkezetlen főnevek.

Az asztalfőn Borbás üdvözlő szavai. Hallgatni kell. Nagyon röviden be is fejezi. Asztalvégre int. — Megfigyelések a bevonulók magatartásáról. Thormayt szomszédja áll fel, s kezdi mondani a tavalyi és ideai újoncokat. Thormayt ez nem érdekli. Soha nem lesz újonckiképző. Otticsiba jár az eszébe. *Szőke-szőke rozstáblák*, a gyalogosok rettegésükben közéje feküdtek (...) rágcsálták, csemegézték a szemet, talán meg is nyugtatta őket. Meg is éhezettek közben, a félelem negyedóra alatt kiürítő a gyomrot. „Páncélosok előre.” Aznap már harmadszor üvöltöttek. *Attékinthetetlen terep, orrban az izzó gumi- és benzínbűzök között a folyó párája, egészen közel, a bokrok sűrűje, s a fák alatt hömpölyög hallgatva a víz* (uo. 63).

Néhány hasonló példában rövidebb-hosszabb nominális szerkezet áll *a s z a b a d f ü g g ő b e s z é d b e n*.

Feltárcsazza Annát. *Felismerhetetlenül szürke hang*. Mit szürke! Szavainak most halmazállapota van. Pikkelyes, szálkás, hámló (uo. 61); Verejtékben ébred (...). Még egy órai heverés. Már nem gondtalan. *Cipőszemle, cipőfényesítés, zubbonszemle*. Vajon azt kell-e felvenni ma, amelyiknek váll-lapján napszitta, bronzra fakult a jelzés aranya — vagy az üde, idei aransujtását. Nem, ma a régít! Lássák, jusson eszükbe, milyen régen viseli ezt az egyetlenegy csillagot, az órnagyit (uo. 188).

Az idézetekben a nominális sor része a *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d n e k*, amely nyilvánvalóan teljes mondatokat is tartalmaz; főként a második példában tűnik fel az intonáció közvetlensége, a kiegészítésre váró mondat (*Nem, ma a régít!*), ill. a kérdés, felkiáltás szubjektivitásával.

A nominalitás egyik fontos változata a *s z a b a d f ü g g ő b e s z é d e n* kívül is az olyan főnévi sor, amelyik folytatja az előző mondatot, jöllehet elszakad a predikatív viszonytól, tehát a főnevek szerkezetlenül kapcsolódnak az előzményhez, vagyis pl. nem alkotnak értelmezőt. A logikai összefüggéshez szükséges lenne egy teljesebb mondatot megszerkeszteni, mint pl. az alábbi példákban is.

Egy ajtó nyílt, s csukódott önműködően. A fiú üvegezett nagy tálcá két fülét markolva, óvatosan közelített. *Bolti sütemények s fakó aromájú, párolgó feketekávé*. Az alacsony asztalka szabad felületére. S árva szót sem ejtve, főhajtással, hátra arc után az ajtó felé. S az ajtó érintetlen nyílik előtte ismét (uo. 195); Érzés után tea helyett most párolgó, kakaóscsészék érkeznek, házi sütésű kaláccsal.

Stoom hallgatott. Thormay nem kezdhetett kérdéssel. Párhuzamosan futtatta gondolatát az öregúréval, s arca rándulásain figyelte, mennyire jutott. *Sóhajok s a gyorsuló légzés, meg az asztalon szétnyúló s összeránduló ujjak* (uo. 288).

Cseres Tibor regényében nem hiányzik a nominális portré sem.

Ház, valahol az Alagút fölött.

Ősz ember tolókokcsiban. *Sovány arc, fürkésző szem* (ua. 132); Az Alagút fölött, hegyre tekintő ablakok. Közbevetett napfény. Délelőtti. *Sovány arc, fürkésző szem*. Tolóközi a cserépkályha mellett, hajtókerekét tükrösre koptatta az ősz ember keze (uo. 133); Szolgálati öltözetben — *csizma, derék- és vállszíj, rendjelek, fehér kesztyű* — adta elő jelentenivalóját (uo. 47).

Az újságok rövid szépirodalmi rovatai kedvelik az ilyenfajta tömörítéseket. A népszerű Bende Ibolya az *Esti Hírlap* 1980. dec. 8-i számában Utca-

képek című írást tett közzé; ez inscenáló fővevekkel kezdődik, s nominális portréval folytatódik.

Hóhullás, fagy, szél. A HÉV kocsjai csikorogva járnak a síneken. Soroksáron vidám társaság száll fel, *hátizsák, turistabot, tiroli kalap.* Nevetgélnek, topognak, aztán leülnek. Ősz hajúk, barázdált arcúak, hetvenesek.

Egy másik újságpélda:

Aztán a lárma elültével megszólal a bal oldali ágyon a felpolcolt törött láb, az állig húzott paplan, a fejre burkolt törülköző:

– Nem undorodsz?

Kopaszra borotvált fej, a már-már serkenő haj sötét árnyékával. Halántéktól halántékig vastag, vörös varrat. Még így is gyönyörű fiatal női arc. Autóbaleset. Koponyaműtét. A másik lábán is széles sebek. – Hát meg kell itt örülni, majd meglátod, de meg is örülsz, ha nem mehetek haza! Ami itt van . . . (Beke Kata: Örökkön háborog a tenger. Élet és Irodalom. 1980. december 3.)

A portré egyébként azért is jelentős, mert a két értelmileg oda nem tartozó, de a sorba ékelt főnév: *Autóbaleset. Koponyaműtét.* jellegzetes szituációt ábrázol; a két főnévnek tkp. nincs köze a portréhoz, mert nem jelenít meg külső és belső személyi jegyeket. Ám mégsem lehet őket függetlenül szemlélni; Hadrovics László szavával élve, ki nem mondott tudati elemeknek van itt közlésformáló szerepe; a balesetet szenvedett nőbeteg nyilván megmagyarázta, azért került ilyen állapotba, s azért sérült az arca, mert *autóbaleset* (érte) és *koponyaműtét* (mentette meg az életnek).

Még az olyannyira tartózkodó és a nyelvi világosságot őrző Kolozsvári Grandpierre-nél is akadnak a fentivel rokon megoldások; ezeket nem nevezném tisztán nominális portrénak, inkább az ún. *n o m i n a t i v u s a b s o l u t u s* egyik változatáról van szó, ez azonban közel áll a nominális portréhoz.

A „talyigások” abban a reményben halmozták egyre magasabbra a terhet, s kötözték át innen-meg-amonnan kötéllel, hogy mindazt, amit a katonai raktárakból szereztek meg, meg amit a magánházakból raboltak, békésen hazaviszik. *Púposra rakott taliga, dagadozó hátizsák, kenyérsák, teli kulacs,* a katonák roskadozva tartottak a Piave völgye felé, miközben gondolatuk nem is a visszaúton kalandozott, hanem már odahaza (Kolozsvári Grandpierre Emil: A szerencse mostohafia, 103).

4. Úgy hisszük, hogy az impresszionizmussal kapcsolatba hozható nominális, tömörítő szerkezetek mai prózastílusunknak is részei, nem mindegyik típus természetesen. Sok kitűnő prózaírónk egyáltalán nem él velük, vagy ha használja is, ritkán s csak bizonyos alakzatokat. Az impresszionista prózának van több olyan mondattani és szemantikai eleme, amely erősen kötődik a századvéghez és az új század első két évtizedéhez. Nemcsak a „szomorzymus”-ra gondolunk, tehát a hasonlatokat sűrítő, igéből képzett fővevekre, ill. főnévi szerkezetekre, mint: *egy gázlámpa virrasztásával,* hanem pl. az előre tett értelmezőkre is. A végeredményben visszafogott izlésű, tartózkodó Kosztolányinál is találhatunk több, ma már divatjamúlt inverziót:

Reggeltől estig járt a szája. *Kedélyes bolond,* utánozta a kakaskukorékolást, kecskemekegést, kígyósziszegést (Nero, a véres költő. Szépirodalmi, 1972. 26 [1921]); A császár a hajtásban megerősödött. Arca lesült, bőrén nagy szeplők bújtak ki, és hasonlított társaihoz. *Vastag, zömök kis kocsis, ő is lovokról, díjakról beszélt,* és csak akkor érezte magát jól, mikor kocsján állott (uo. 192).

Elavultnak hat már mai prózánkban a s z í n h a s z n á l a t a sajátos, impresszionista színnévhalmozással, ill. a kecsességet, finomságot felidéző szóválasztás is. Kaffka Margit alkotó korszakának első felében kedvelte ezt a stílust; Kosztolányi sem mentes tőle verseiben s a Neróban:

Későre járt. Zöld holdfény imbolygott a tengeren, végigcsorgott a fákon s ráfolyt Poppaea arcára is, aki beszélt, hideg smaragdarcú. (. . .) A hold világított, meszes, lidérci lánggal. Fagyos fénye hűtötte a császár homlokát. (. . .) már jött a reggel. Szél kerekedett. A víz ólomfényűvé vált. Aztán az ég utánozni kezdte a vizet, áttetsző, üvegszerű fátyolokat aggasztott magára, fellegeket hömpölyögtetett (i. m. 149–151).

Ez a stílusváltozat valóban a múlté; ez már időhöz kötött korstílussá változott. A nominális stílus korábban említett néhány sajátossága (több más mellett) azonban integrálódott — jóllehet különböző mértékben s csak egyes íróknál — napjaink prózájába.

Herczeg Gyula

Röpszótár Móra Ferenc műveiből

Móra Ferenc születésének századik évrodulója alkalmából tanulmányt készítettem az író nyelvéről, stílusáról (vö. Nyr. 1979: 303–10). Ennek keretében igyekeztem áttekinteni Móra szókincsét. A reális képhez kellő mennyiségű és filológiai alapon megalapozott tényanyagra volt szükségem. Ezt csak megfelelő szótározással biztosíthattam. Teljes áttekintést, pontos felmérést az egész életmű szókincsének számbavétele, vagyis írói szótár készítése eredményezhet. Erre azonban terjedelmi, időbeli és egyéb korlátok miatt nem vállalkozhattam. Meg kellett elégednem egy sokkal szerényebb, mintavételen alapuló, „szemelgető” szótárral. Igen ám, de mi legyen a szemelgetés alapja? Egy meghatározott szempontok, kijelölt célok nélküli, ötletszerű gyűjtés értéktelen volna. Ezért először körül kellett határolnom a szógyűjtés alapjául szolgáló szöveget (korpuszt). Mintavételes eljárásról lévén szó, a korpuszt úgy kellett kijelölnöm, hogy különböző műfajokat képviselő írások szerepeljenek benne. Erre a célra „A világ így megyen” c., a legkülönbözőbb művekből összeállított válogatás látszott alkalmasnak (Szépirod. Kiadó, 1956.; a továbbiakban: Vál.). Hozzávettem Móra két jelentős művét: „Ének a búzamezőkről” (1929-i kiad. I–II; a továbbiakban: Én.) és „Aranykoporsó (1943-i kiad. I–II; a továbbiakban: Ar). Ezeket azonban csak kiegészítésül, mintegy ellenőrzésül használtam. Az így körülhatárolt anyag még mindig túlságosan terjedelmes volt egy mutatványjellegű szógyűjteménybe, félmilliót meghaladó szómennyiséggel. A további szűkítést szótározási módszerrel alkalmaztam. Nem vettem figyelembe a köznyelvi szó- és kifejezőkészletet, hanem csak a nyelvi, stilisztikai peremrétegekbe tartozó szokat. Sőt ezeknél sem törekedtem teljességre, csupán arra, hogy a lehető legtöbb típus képviselve legyen a szógyűjteményben. Az ilyen módon feljegyzett, több száz cédulás szócsoporthoz nyelvi, stilisztikai elrendezése után már egyszerű technikai módszerrel lehetett a szójegyzéket végleges méretre zsugorítani. Ehhez csupán a szótípusok egyenlő arányú csökkentése (azaz kb. minden második szó elhagyása) volt szükséges. (A kivitelezést csak a szógyűjtés során szövődött érzelmi szálak szétszakítása tette fájdalmasá.) Így alakult ki az alább következő kis röpszótár.

A szavak rendszerezéséről, az írói életműben elfoglalt szerepükről az említett Nyelvőr-cikkben tájékozódhat az érdeklődő; bár a röpszótárban közölt szöveggörnyezet a hozzácsatolt szótári értelmezésekkel — úgy hiszem — minden kommentárnál többet mond Móra Ferenc művészi alkotásmódjáról.

acat: „Hála érte annak a nagyon jó istennek, aki nemcsak magnóliát meg rózsát teremtett, hanem folyófüvet is, porcsint is, acatot is . . .” Vál. 194; ÉrtSz: (nép) 'aszat, bogáncshoz hasonló tuskés gyomnövény'; SzegSz: ua.*

acatóló: „. . . megállt egy-két percre a kezében az acatóló kés . . .” Vál. 295; SzegSz: 'kis nyélbe erősített elhasznált kasza hegye, amellyel kiszúrják a vetésből az aszatot'; ÉrtSz: vö. *aszatol*

acitofozán: „S így késtünk bele a köhögős őszbe az isteneimmel együtt, akiknek most muszáj ambrózia helyett acitofozánon élni, mert én is azt szűrösölök.” Vál. 288; 'meghüléses megbetegedések gyógyszere'

adresszál: „Tegnapelőtt megkaptam a memorandumot, amely a világ minden népeire van adresszálva.” Vál. 398, ÉrtSz: 2. [biz] 'szóbeli v. írásbeli közlést intéz vkihez'

almáriom: „A koponyás almáriom fölül Klaatschnak az ábrája került . . .” Vál. 424; SzegSz: 'edényes szekrény'; ÉrtSz: (nép) ua.

ammen: „. . . így az ammenre érkezünk.” Vál. 227; SzegSz: (imádságot befeljező szó) 'vége van, nincs tovább'

ángyó: „Ezzel elkattogott Mák ángyó . . .” Vál. 324; ÉrtSz: (nép, kedvesk) 'ángy (idősebb férfirokon felesége)'; SzegSz: 'ángy, sógorzó'

anziksáruzó: „Vettem az anziksáruzó rokkanttól egy ferdetornyos kártyát . . .” Vál. 387; 'képeslapot áruzó (személy)'

apelláta: „. . . végzése ellen nincs apelláta . . .” Vál. 145; ÉrtSz: (biz) 'tiltakozás, föllebbezés'; SzegSz: ua.

bataille de fleurs: „. . . aki csak moziban látta a *bataille de fleurs*-t . . .” Vál. 471; (fr) 'virágcsata'

bakcs: „És vakogtak a bakcsok, vijjogtak a kékvércsek, burrogtak a vadgalambok.” Vál. 287; ÉrtSz: *bakcsó* (táj) 'vízmadár'; SzegSz: ua.

batáta: „. . . pálmalevelekkel betakarva, szép pirosra sülték a batátával garnírozott embercombok.” Vál. 390; (sp.) 'forró égövi növény, gumói ehető'

bekallantyúz: „. . . nemcsak betette, hanem be is kallantyúzta az ablakot . . .” Vál. 485; ÉrtSz: *kallantyú* 'ajtóra, ablakra szerelt záró szerkezet'; SzegSz: ua.

bekeszegel: „. . . alig ismertem rá, mikor bekeszegelt hozzám.” Vál. 226; SzegSz: (tréf) 'bemegy, bekocog'

belegyőződik: „. . . nem mondok neked ellent, ha Önök elhiszik, hát én belegyőződök abba is.” Daru utcától 383; SzegSz: 'beletörődik'

beleinstruál: „. . . annak az árát is beleinstruálta a gazdaságba: vett rajta egy számarcsikót.” Vál. 245; 'befelkett'

beleparancsol: „. . . kétszer is beleparancsol döntő módon az életembe.” Vál. 97; 'ellentmondást nem tűrően beleszó'

belevegyeledik: „Egy öregasszony . . . is belevegyeledett a beszédbe.” Vál. 279; (vleg tréfás szövegyülés, ill. hangátvetés) *beleegyedik* 'bekapcsolódik vmibe'

birtokleformtörvény: „. . . törvény adta neki a földet, a nevét is tudja, *birtokleformtörvény* a neve . . .” Vál. 243; (vleg népetim) 'birtokreformtörvény'

borágókék: „Lábánál a búzavirágkék tenger, fölötte a borágókék ég . . .” Vál. 473; *borágó* 'kék színű virág'

börzészhet: „. . . lehetsz pártelnök, lehetsz követ, exportálhatsz és börzészhatsz . . .” Vál. 333; SzegSz: *börze* 'tőzsde'

budlibicska: „. . . összenyaklik, mint a budlibicska . . .” Vál. 144; SzegSz: 'fanyelű, olesó kis bicska'

* A szótári értelmezéseket rövidítve közlöm.

bukfenc: „...olyan birtok, hogy tíz bukfencel át lehet érní...” Vál. 40; ÉrtSz: 'fejen és háton való átfordulás'; SzegSz: ua.

bundás: „...vacsorázott már. Még pedig bundás gombócot. (Az meg a hajába főtt krumplinak az ünneplős neve...)” Vál. 22; [ÉrtSz: 'nyers tojásban megforgatott, majd zsírban sütött (kenyér, zsemle); SzegSz: ua.]

burrog: l. *bakcs*; 'ilyen hangot hallat' (hangut)

bürge: „...hova lőtt tavaly a büрге, akirül azt hiszi, hogy cigányok sinkófálták el.” Vál. 253; ÉrtSz: (táj) 'birka'; SzegSz: ua.

campanile: „...a világhírű pisai ferde torony minden varázsát elveszítené. Olyan campanile lenne belőle, mint a többi” Vál. 388; (ol) 'harangtorony a székesegyházak mellett'

celleculla: „...aki a cellecullát majd fölrakja a kocsira, a végrehajtó intézésére...” Vál. 249; ÉrtSz: *celecula* 'személyes holmi, főleg ruhaféle; cókómók'; SzegSz: *cele-cula* ua.

célszerű: „...elindult részt keresni, más célszerű szegény ember módjára.” (Tömörkénytől átvett kifejezés); vö. ÉrtSz: 'célnak megfelelő,alkalmas' (dolog, fogalom)]

centrifugál-regulátor: „Megvan a famasinádnak mindene. Lokomobilja, dobja, kosara, szalmarázója, törekrostája, centrifugál-regulátora, tengelye, csapágnya, fogaskereke, transzmissziós szíja.” Vál. 330; 'gőzzel hajtott cséplőgép alkatrésze'

cókómók: „...helyet keres a cókómók-jaiknak.” Vál. 249; vö. *celleculla*

colostok: „...nem volt colostokom, oszt csak úgy az ásonyélre jegyeztem rá a mélységet is, meg a hosszúságot is.” Vál. 380; ÉrtSz: (nép) 'mérő vessző'; SzegSz: *collstokk* ua.

cúgos: „Ugye, nincs ennél cúgosabb helyük?” Vál. 411; ÉrtSz: (biz) 'olyan (helyiség), ahol léghuzat van'; SzegSz: *cúg* 'léghuzat'

csentres: „...bevégezték a vacsorát és Mária összeszedte a csentrest...” Én.

II. 190; SzegSz: *csentrös* 'konyhában levő apróbb cserépedény' (Bálint S. megyzése: „hibás *csentres* alakban Móra, Én.”)

cserepár: „Világos után... Pált becsipték cserepárnak...” Vál. 176; ÉrtSz: (Tört) 'osztrák hadseregbe tartozó katona'; SzegSz: 'német ezredbeli katona 1848 előtt'

csérog: „...Matyika... Gagyarászva, csérogva, vijjogva, a maga madárhangjainak örülve... ült a talicskában” Vál. 293; (hangut) 'ilyen hangot hallat'; [Szegsz: 'pityeregve kér, nyafog']

csicsog: „...besodorja a szél a havat, máris csicsog a konyha földje az ember lába alatt.” Vál. 268; ÉrtSz: (nép) '(víztől átítatott föld) ránehezedő nyomásra cupogásszerű hangot ad'; SzegSz: *csicseg*, *csicsög* ua.

csikó: „...csikónak teremtette ezt az Isten. [Bek] A kubikos nemzet nyelvén azt a gyereket hívják csikónak, aki a talicska elé van fogva, és segít azt húzni az apjának, mikor a gödörből kitalicskázza a földet a partnak támasztott deszkafeljáróhoz.” Vál. 292; SzegSz: 2. ua.

csillám: „...alszik a lelkükben, mint a tejútban a fény. Ha néha csillámot vetne is, a Jánosok rászorítják a nehéz tenyerüket...” Vál. 240; ÉrtSz: (rég, irod) 'fel-felvilánló, rövid ideig tartó ragyogás, csillogás'

csörtögés: „A füzfa-sövény felől csörtögés hallatszott.” Én. I. 11; (hangut) 'csörtetésre emlékeztető zaj'

csumiszoló: „...csúfolódott Mihály egy cefre-csumiszoló dorongra támaszkodva.” Vál. 237; SzegSz: 'szüreteléskor használt szőlőzúzó dorong'

darvadoz: „...nem álmos vénségek darvadoztak itt az ereszt alatt, hanem kurucok káromkodtak...” Vál. 487; ÉrtSz: 3. (táj) (több személy) barátságosan beszélget; SzegSz: 'darvadozva tölti az időt'

deleatur: „...a neve mellé a végzet már odaírta a *deleatur-t*.” Vál. 303; (lat) 'töröltessék, pusztuljon'

delektál: „...foglaljak helyet... és delektáljam magam az újsággal.” Vál. 468; 'szórakozik' SzegSz: *delektálózás* 'szórakozás'

disputál: „Erről nem lehet disputálni, mert ez kétszerkettő.” Vál. 303; ÉrtSz: (biz) 'vitatkozik'; SzegSz: ua.

donációs: „befogta hízóba az első ludakat a donációs telken...” Vál. 496; ÉrtSz: *donáció* (Tört) 'adományba kapott birtok'

döföl: „Amit most méltóztatol döfölni.” Vál. 463; SzegSz: 'szurkál, bökdös'; ÉrtSz: (nép) 'bökdö'

dringend-sürgöny: „...ötvenöt milliő kilométer távolságról dringend-sürgönyt küldtek a Földnek...” Vál. 395; (ném) 'nagyon sürgős'

dukál: „...én vidéki író vagyok és vidéki műzeumigazgató, azoknak pedig ez a klasszis dukál.” Vál. 213; ÉrtSz: (biz) 'megillet vkit, jár neki'; [SegSz: 'illik]

durbincs: „...fogatik egy kétségbeesett tengeri durbincs is, amely öngyilkossági szándékkal a horogra akasztotta magát.” Vál. 459; ÉrtSz: 'közönséges apró hal'; SzegSz: 'halfajta'

duttyán: „...mind megmérgeződnek, akár a nemzetgyűlésben ülnek, akár a duttyánban. (A duttyán is igen komoly tanácskozhely, noha itt csak kecskelábú asztalok vannak...)” Vál. 69; ÉrtSz: (táj) 'vásárok, búcsúk alkalmával felállított tágas sátor, ahol hurkát, kolbászt árulnak, bort mérnek'; SzegSz: ua.

elbujdoskál: „A többiek mind elbujdoskáltak tizenöt esztendő alatt, ki a temető fekete ciprusai alá, ki a görög templom kriptájába.” Vál. 486; 'meghal'

eliminálás: „...Mars-adót kell szedni s abból nemzetközi pályázatot hirdetni a gravitációs törvény eliminálásának megoldására...” Vál. 398; ÉrtSz: *eliminál* (vál, sajtó) 'kiküszöböl, kirekeszt'

elkattyog: „Ezzel elkattyogott Mák ányó...” Vál. 324; [SzegSz: *kattog, battyog* 'lassan, nehézkesen megy, ballag']

elnyihároz: „Napszamba is azért szeretik mindenfelé, mert nem nyihározza el a napot, mint a többi nagylány...” Vál. 252; SzegSz: *nyihároz* 'ihog-vihog (lány)'

előget: „...a régi magyarok ebbe fogták bele a befonott hajuk homlokba hulló

tincset... hogy ne előgessen a szemüknek.” Vál. 380; (vleg) 'eltakar, elföd vmit'

előrikkant: „...a gyevi bíró mindjárt előrikkantotta a kisbíró...” Vál. 482; SzegSz: 'kurjant, egyet rikkan'

elősztokél: „Az ördög... belebújt a János malacába... és elősztokélta a zsadányi dülöbe...” Vál. 245; SzegSz: *ösztokél* 'serkent, ösztönöz'

elviridít: „Nagyon jó jelnek vette, mikor a gyerek először elviridította magát.” Vál. 292; 'ordít'

emberféreg: „Szegény, esendő emberféreg vagyok...” Vál. 395; 'gyarló ember, emberparány'

emberizink: „...a feleségem a lábát öltöztette a kis emberizinknek...” Vál. 312; 'emberke, emberparány'

éremfityegő: „Ürgeti-forgatja, éremfénnyel csillan a napsütésben, mégiscsak éremfityegő.” Vál. 473; SzegSz: *fityegő* 'mindenféle lecsüngő dísz'

eredés: „Mári tanyai eredés...” Vál. 312; 'származék, származás'

ereszet: l. *darvadoz*; SzegSz: 'parasztház tornáca'

esőcsináló intézet: „Ez olyan szabályos időhatározás, mintha az esőcsináló intézet adná...” Vál. 319; (tréf) 'meteorológiai intézet'

eszefejejt: „...amilyen az ember, olyan az őrzőangyala. Az enyém egy kicsit bambácska és eszefejejt.” Vál. 111; SzegSz: 'feledékeny, szórakozott'

excellencia: „Nemigen kellett attól félnem, hogy az excellencia meg fog hazudtolni.” Vál. 413; (lat *excellencia*) 'őkegyelmessége'

ex ungue leonem: „Ebből elég is lesz, tanár úr, *ex ungue leonem!*” Vál. 431; (lat) 'körmérről ismerni meg az oroszlánt'

fabulás: „...fabulás ember... és ha városi urak járnak idekint, elmulattatja őket a bolond beszédjeivel.” Vál. 151; SzegSz: 'aki sokat tud, sokat beszél, de hozzá is költ'

felhőzik: „Inkább még felhőztem is tőle, hogy mi lesz velem, a szégyenlős természetemmel...” Vál. 471; [ÉrtSz: (táj)

'felhőként sötétlik'] 'szégyenkezve félrehúzódik' (?)

fellobbaszt: „...akit fellobbasztott is a hazavágyakozás, erőt kellett azon venni...” Vál. 488; SzegSz: *fellobban* 'hirtelen felgyúl'

fényehagyott: „...hátha visszafiatalodna tőlük a fehér haj és fényehagyott szem.” Vál. 144; 'fátyolos, öreg emberre jellemző (szem)'

fenyér: „...a lengyel fenyéren hasrafekve várta a halált...” Vál. 240; ÉrtSz; (rég, ired) 'kopár, gyér fűvel benőtt sík terület'; [SzegSz: vékony szárú réti fű (elav)]

fenyőlevél-tobák: „...rajtakapják, hogy fenyőlevél-tobákkal veszejt meg a török muskotályt.” Vál. 485; ÉrtSz: *fenyőlevél* (ritk) 'tűlevél'; *tobák* (ritk, nép) 'tubák, burnót'

fidélis: „...ezzel a fidélis hanggal végképp megvettem a szívét.” Vál. 411; ÉrtSz: (rég, vál) 'meghitten bizalmaskodó, kedélyes, barátságos (személy)'

fittyfiritty: „Palkó abban az időben valamelyik újságosbolt fittyfirittyje volt, aki a mi utcánkban beadogatta az újságokat...” Vál. 309; ÉrtSz: (kedvesk, tréf) 'apró, élénk, fürge gyerek'; SzegSz: *fittyfiritty* ua.

forlana: „...járják a forlánát olyan széles csipejű toscanai menyecskekkel...” Vál. 386; (ol) 'élénk ütemű tánc'

formáz: „Formázza az ő katonafiát, Rókust, de az emberformább, mert barna.” Én. I. 21; ÉrtSz: 3. (nép) 'külsőjét tekintve hasonlít vkihez'; SzegSz: ua.

fölhányásképpen: „Nem fölhányásképpen mondom, hiszen ez is elmúlt már...” Vál. 532; 'szemrehányásképpen'

fölkátyúsodik: „...az aszfaltra, amely fölkátyúsodott és porzik, mint az országút...” Vál. 332; SzegSz: *kátyúsodik* 'kátyússá válik (út)'

fölmagzik: „Ezt a fölmagzott és kiművelt ember kettős göggyével mondta...” Vál. 310; [ÉrtSz: (Növ) '(növény) annyira felnő, hogy magot hoz']; 'hirtelen felnőtt, felkapaszkodott (ember)'

frugális: „A frugális kosztból... mind-

járt látja...” Vál. 385; (lat) 'mértékletes, szerény'

galvanizál: „Kis lelkében az apja kísérlete életre galvanizálja az eltemetett tudományt.” Vál. 325; ÉrtSz: 3. (rég, ired) 'feléleszt; mozgékonyra, cselekvővé tesz'

gamósbót: „Megállj, te gyerek, — akasztotta a gamósbótját a lábamszárába...” Vál. 175; SzegSz: 'bunkós, nagy bot'

gangos: „...gangosan járó javabeli menyecskek...” Vál. 303; ÉrtSz: (nép) 'büszke'; SzegSz: 'kényes, peckes'

gányó: „...azt se bírná mögемelni az olyan ötödik dűlőbeli gányó, mint kend.” Vál. 235; ÉrtSz: (táj) 'dohánykertész'; SzegSz: ua. (itt becsmérő, pejoratív színezettel)

garníroz: l. *batáta*; ÉrtSz: '(ételt) körettel ellát'

gílicetüsök: „...a gílicetüsök akkora szuronyokat növesztett, mint a glédics tövise...” Vál. 244; SzegSz: 'Ononis spinosa'; ÉrtSz: *gílicetüvis* (táj) 'iglice'

gomborrú: „...a könyv elején van egy gomborrú férfiú...” Vál. 180; (vleg) 'kis, tömpe orrú'

gregarina: „Én azonban se kövér sajtkukac nem vagyok, se okos pióca, se békába ágyazott gregarina.” Vál. 395; (Áll) 'spórával szaporodó véglény'

gyujtoványfű: „A kigyószisz ölesre megnőtt, a gyujtoványfű kötésig ért...” Vál. 244; ÉrtSz: (Növ) 'sárga virágú, kórós gyomnövény'

hagymázos: „...förtelmes fegyvereikkel, amelyeket a természet hagymázos fantáziája szült...” Vál. 401; ÉrtSz: (rég) 'önkívületi állapotra valló (megnyilatkozás) (itt megnyilvánulás, jelenség)'

henyedolmány: „Csak a *henyedolmány*-t (így magyarosította Döbrentey spectábilis a schlafrokkot) cserélte föl a palatínus fehér kerek köpönyeggel...” Vál. 514; [SzegSz: *henye* 'lusta']

herberg: „...ötyszáz esztendővel ezelőtt nagy herbergjük volt ezen a tájon a szárdkalóznak...” Vál. 458; (ném) 'szálláshely'

herepfedény: „Te, Ferkóka... láttál-e te már herepfedényt?” Vál. 429; (jelentés, értelem nélküli halandzsaszó)

hidlás: „...hallotta vígan kornyikálni a két hízót a hozzájuk méltó ólban, amelynek még hidlása is lesz...” Vál. 222; ÉrtSz: (nép, rég) 'ólnak, istállónak alul üreges deszkapadlózata'; SzegSz: ua.

hieroglifa: „Vetélt verseket megmenteggett a gonosztevő, a hieroglifáim fölé aeroplánokat rajzolt az iromba ács-plajvással.” Vál. 327; ÉrtSz: 2. (átv, tréf) 'olvashatatlan, nehezen kibetűzhető írás'

hitel (ige): „Azzal nem szolgálhatok hirtelenében, hogy hol olvastam, de arról hitelek, hogy nem kitalálás.” Vál. 163; SzegSz: 'erősködik, bizonygat'

hogyszívjákcsak (fn): „Mint ha nem is célszerű szegény ember volna Átokházán, hanem valami nagymájú hogyszívjákcsak Genfben.” Vál. 226; (rosszalló, lekicsinylő) 'vki, vmiféle személy'

holttemkedik: „...ahol csak pióca termett, aztán egy kis vak-szik is holttemkedett rajta...” Vál. 241; (vleg) 'holt, hasznavehetetlen állapotban van'

homo terrestris: „Talán csak az első tűzgyújtás volt ehhez fogható, mert azzal kezdődött a *homo terrestris*. Point-Gray-vel kezdődik a *homo coelestis*! Vál. 396; (lat) 'földi ember—égi ember'

hörcsögös: „Tudták róla, hogy összeférhetetlen hörcsögös természetű parasztpap...” Vál. 537; SzegSz: 'izgága, hirtelen haragú'

ijeszt (fn): „...ő volt az a bizonyos, akire a mezítlásos antikrisztus ráadta az ijesztet.” Vál. 279; (vleg) 'ijesztés'

indigéna: „...azt hallottam róla, hogy valami olasz indigéna...” Vál. 413; (lat) 'bennszülött, őslakos'

in effigie: „...az élőkben kellett halotakat csinálni, legalább úgy in effigie.” Vál. 532; (lat) 'jelképesen'

infernális: „Bőgés, nyerítés, mekegés, kukorékolás, nyávogás fogadott, és a minden bűzök közt a leginfernálisabb emberbűz.” Vál. 447; (lat) 'pokoli, alvilági'

interes: „...már volt becsülete, és arra kapott *interes* pénzt.” Vál. 242; ÉrtSz: (nép, rég) 'kamat'; SzegSz: ua.

interstelláris (intersztelláris): „...ezek a reszketve tapogatózó ujjak a világ-

űrben, első nyomjelzéseit végzik az interstelláris közlekedésnek.” Vál. 396; (lat) 'csillagközi'

iszák: „...a gyereket beleültette a talicskába, az iszákot rászíjazta az asszony hátára...” Vál. 292; ÉrtSz: (nép) 'bőrtarisznya, átvető'; [SzegSz: 'hasítás nélkül lehúzott birkabőr, amelyben régi juhászok szárított húst tartottak']

iszalag: „...hősnőimet meg is itattam az iszalag levélről csorgatott harmattal...” Vál. 287; ÉrtSz: 'közönséges, felkapaszkodó cserje'

iszalagos: „...kinézett az iszalagos tornácra” Vál. 486; 'iszalaggal befutott'

jegyyes ember: „...nem kellett volna annyit éltetni Kossuth Lajost. Akkor most nem volna maga olyan *jegyyes* ember.” Vál. 41; ÉrtSz: 2. (rég) 'megbélyegzett' (ember)

jezsovita: „Hát nem láttad tavaly Üрге Ignácot, a kínai jezsovítát?” Vál. 428; ÉrtSz: (nép) 'jezsuita'; SzegSz: ua.

kakastejes kenyér: „...rántottát ettek kakastejes kenyérral...” Vál. 481; ÉrtSz: (nép, tréf) 'elképzelt, különleges, csodálatosan jóízű kenyér' [SzegSz: 'ezzel szokták a vendégyereket kenyérvetésre biztatni']

kantáros: „...a cifra beszédhez is ért, ennél fogva ő a legkantárosabb legény az ige hirdetésre.” Vál. 191; SzegSz: 'kész, kapható vmire' (Móra példájával)

kemencepárás: „...gyűlöltem az életet a kemencepárás, édes-káposzta szagú, beraasztott ablakú szobánkban...” Vál. 139; 'kemencétől párás' [vö. SzegSz: *kemence-meleg* 'kemencéből áradó meleg']

kerülködik: „...emberhúst ettek. El-lenséget, jóbarátot, rossz szomszédot, sógort, komát, atyafit, mikor mi kerülködött.” Vál. 390; ÉrtSz: (táj) 'alkalomszerűen akad, jut vkinek'; SzegSz: ua.

keszkenő: „Édesanyám sok keszkenőt telessírt, amíg bepakolta motyómat...” Vál. 96; ÉrtSz: b) (táj, rég) 'zsebkendő'; SzegSz: 'kendő'

kidülőz: „...akiket én teremtek, ha az olimpusi internáltakkal nem tudok kidülőzni.” SzegSz: 'dülőre jut, boldogul' (Móra példájával)

kiguberál: „Magának ennyi meg ennyi nap után ez jár, — guberáltam ki a pénzét...” Vál. 224; SzegSz: 'kirak, körülmenyesen kitesz'; ÉrtSz: (biz, tréf) 'kelletlenül előszámál, kifizet'

kigyószisz: 1. gyujtoványfű; ÉrtSz: (Növ) 'magas, útszéli gyomnövény'

kihujjant: „...kihujjantott az udvarra, hogy egy kanászyerek hívja be a gulyától a számadót.” Vál. 407; 'kikiált' [vö. SzegSz: *hujjant*]

kiplajbászol: „Ügy plajbászolta ki János, hogy esztendő múltán a szomszéd tíz holdját is átveheti.” Vál. 247; SzegSz: *plajbászol* 'plajbásszal ír, jegyez'

kitli "Egy kis jóvátételt — nyúlt a kitlije zsebébe..." Vál. 379; ÉrtSz: (táj) 'köpeny, zubbony'; SzegSz: *kitüli* 'vászonkabátka'

klasszis: 1. *dukál*; (lat) 'osztály'

kófic: "Számmal ird a kettőt, te kófic." Vál. 451; ÉrtSz: (tréf, rosszalló) 'haszontalan, hitvány, semmiházi ember'

kornyikál: 1. *hidlás*; ÉrtSz: (hangf, rosszalló) 'fülsértő, hamis hangon, unalomig ismételve énekel'

köröm közül: "...leül a *Battisteró* márványlépcsőire, és megebédél köröm közül..." (vleg) 'puszta kézzel, teríték nélkül'

kraniológiai: ...behoztak a rókabögyösi járásból egy koponyát, amelynek az volt az egyetlen kraniológiai érdekessége, hogy még rajta volt az elrohadt sapkának a *simlidere*." Vál. 422; (gör) 'koponyatani'

kurgat: "...odajön az öreg Mák egy piszkafával, és elkezd vele kurgatni az isten madárkált." Vál. 324; ÉrtSz: (táj) 'lármásan kerget'

küszent: "A gyevi magyar itt árulja a sülttököt a kulturpalota töviben a két küszent lábánál..." Vál. 479; SzegSz: 'szentek kőből faragott szobra'

leff: A dudaembert szemlátomást föl-fújta az indulat. Kinyitott két gombot a kislajbin, hogy szabadabban szedhesse a leffet." Vál. 263; (vleg) 'levegő, lélegzet' [SzegSz: *viszi ám a lefföt* 'sietés közben lebeg a ruhája']

leffeg: „...előtte leffeghet a Mitvisz.”

Vál. 242; ÉrtSz: 3. 'lomhán jár'; SzegSz: *leffög*

lekisebbitős: „Milyen szép nyaram volt... azért a másé is lehetett szép, nem vagyok én olyan lekisebbitős ember, aki azt hinném, hogy a más pipája nem szelelhet úgy, mint az enyém.” Vál. 284; SzegSz: *lekisebbit* 'leszól, ócsárol'

lekussad: „Lekussadt a feje. Alig értetem a szavát.” Vál. 225; SzegSz: „legörnyed, összehúzza magát'

lettyedt: „Kézfogásnál Mihály alig mert az ujjamhoz érni. Lettyedt tenyerű urak módjára kezelte velem.” Vál. 226; (vleg) 'elpuhult, elernyedt'

Lied vom braven Manne: „Cuci János klárafalvi tapasztó-emberről nem lehet több strófát írni, mert innen kezdve szomorúra fordulna a *Das Lied vom braven Manne*.” Vál. 382; 'dal a derék emberről' (Bürger híres balladájának címe)

lőszaggató: „...este tizenegykor el kell indulni, hogy a lőszaggató utakon idejében érjenek a piacra...” Vál. 254; 'lovat, szerszámot megkínzó, rossz (út)' [SzegSz: 'sziget a szabadkai határnál']

majoreszkó: „...a Bátor cigány mezít-láb is kieresztette a majoreszkót és a baronesszeket a hóba.” Vál. 437; (spanyol) 'első született fiú'

makulumák: „...ehol ez a kis makulumák gyerek, ez a Matyika, már ez is azt eszeli ki, hogy ellopja az öregapja papucsát...” Én. II. 181; (vleg) 'pöt-tömnyi, beszélni sem tudó'

markoláb: „A vad népek boszorkány mesterei... azzal mondják megengesztelhetőknek a rettenetes markolábot, hogy... emberéleteket áldoznak neki...” Vál. 392; SzegSz: *markaláb* 'képzeleti lény'

materfamilias: „A rendes ember paradiosomvörösre mászkálta magát... a materfamilias pedig fűjtat, mint egy óceán járó.” Vál. 458; (lat) 'családanya'

matriarchátus: „...a háború óta itt való-ságos őskori matriarchátus keletkezett.” Vál. 265; ÉrtSz: (Tört) 'anya jogú társadalom'

megcickéz: „...rám nevetett... hogy megcickézi ő a négyökröst!” Vál. 236; (vleg) 'megtréfálva fölingerli'

megfájósodik: „egész napra megfájósodott a feje . . .” Vál. 294; SzegSz: „fájóssá válik’

megképzik: „. . . tudom, hogy . . . a holt se más, mint az élő, de azért mindig úgy megképzenek előttem a tetemek, ha kenyeret vágok a bicskával.” Vál. 381; ’képzületben megjelenik’; [SzegSz: *megképzél* ’képzelődvé megretten, kísértetet vél látni’]

megkonstruál: „. . . Kemény Zsigmond regényében . . . egy talált harisnyakötőből megkonstruálja Dóra kisasszony alakját . . .” Vál. 461; ÉrtSz: (vál) ’mínek a szerkesztését, összeállítását elvégzi’

mezlappad: „A csomó mintha mezlappadt volna, fájni most se fáj . . .” Vál. 296; ÉrtSz: (ritk) ’laposabbá válik’; SzegSz: *lappad* ’lelapul’

mellékstallum: „Rám fért volna még valami mellékstallum.” Vál. 446; *stallum* (lat) ’állás, jövedelem’

ménta: „A gulyás csak a szemivel kérdezte, mi a ménta leli a tisztartó urat . . .” Vál. 407; ’mi a csoda’; [ÉrtSz: (táj) ’illatos olajat tartalmazó növény’; SzegSz: *menta* ua.]

messer: „. . . annak idején messer Bonannus és messer Guglielmo rosszul alapozták meg, és ezért lett belőle világhírű ferde torony?” Vál. 388; (ném) ’mérő ember’

metódus: „A tanítás metódusa talán nem felelt meg Pestalozzi szellemének . . .” Vál. 436; ÉrtSz: (rég) ’módszer’

mi a macskának: „Tudtam, hogy ez a tekintély rovására megy, de hát mi a macskának lett volna nekem a tekintély?” Vál. 438; ÉrtSz: (biz) (elhalványult jelentéssel a kérdés tréfás, enyhén bosszús nyomósfítására)

miként (fn): „Nem tudtam kiegyenlíteni a napszámbeli mikéntet . . .” Vál. 223; ’hogyan és miképp történjék’

miszerintezik: „Ha az államformáról miszerinteznének, valószínűleg én is mérges lennék . . .” (vleg) ’hivataloskodik’

miszlik: „A cenzorok rendkívül vitéz emberek voltak, és a vörös plajbász mindig miszlikbe vágta a frontot az ólomszérűkön.” Vál. 432; TeSz: ’apró darab’

motyó: 1. *keszkenő*; ÉrtSz: ’szegényes, apró, személyes holmi’; SzegSz: ’kis batyu cókínók’

muszájt: „Verskötetet, ha nagyon muszájtának, adok.” Vál. 104; ’kényszerít’

nagyakarató: „Nagyakarató asszony volt az anyám.” Vál. 40; ’erős akaratú’
nekihöröcsögősödik: „Nagytermészetű, nyers-nyakas ember hírébe keveredik . . . s ha úgy jön a sora, nekihöröcsögősödik magának a püspöknek is.” Vál. 538; (vleg) ’dühösen neki támad’

népek (tbsz.): „Vasárnap délelőttönként körülveszik őket a népek . . .” Vál. 423; ÉrtSz: 8. (nép) ’emberek’; SzegSz: ua.

nyargaló: „. . . Julius még örül is neki, hogy így nem hitélhettek meg. Legálább . . . kiadhatta a nyargalót a vőfélynak . . .” Vál. 264; ’kiadhatta az útját’; [SzegSz: ’pusztai rendőrféle a 18. sz-ban’]

ornitológiai kuriozitás: „. . . szó nélkül lesem, mi lesz ebből. Biztos, hogy valami ornitológiai kuriozitás.” Vál. 325; (gör-lat) ’madártani különlegesség’

panoráma: „. . . az urak már a templomból is panorámát csinálnak . . .” Vál. 29; ÉrtSz: (rég) ’(vásári) sátor, amelyben képeket mutogattak’

panyóka: „No-no — rántott a vállán András. Errefelé úgy mondják ezt, hogy panyókára rángatta a vállát . . .” Vál. 408; SzegSz: *panyókán* ’könnyedén, rendetlenül’; [ÉrtSz: *panyóka* (elav, irod) ’vállra vetett felső ruha’]

patronázs: „. . . nincs beleszervezve semmiféle patronázsba . . .” Vál. 324; SzegSz: *patrontás* ’gyalogos polgárőrség viselete’

pedinter: „Jupiter összefütytente . . . mindenféle pedintereit . . .” Vál. 284; SzegSz: *pedintör* ’küldőne’

penna: „Ilyenkor magától szalad a penna a papíron . . .” Vál. 485; ÉrtSz: (rég) ’toll’; SzegSz: ua.

perseg: „A [dohány]por persegni kezdett, és a kis szoba egyszerre tele lett köhögtető, gyantaszzerű füsttel.” Vál. 485; (vleg) ’sercegve, szállingózó szikrákkal ég’; [SzegSz: *persed* ’szakad, foszladozik’]

pice: „A kisasszonykák összeállítják a

picét, belevetik a tengerbe . . ." Vál. 459;

ÉrtSz: (táj) 'halfogó horog'; SzegSz: ua.

politéros: „Palinak politéros bútor köll.”

Vál. 253; SzegSz: *politáros* 'fényezett (bútor)'

porcsin: I. *acat*; ÉrtSz: (Növ) 'apró,

sárga virágú gyomnövény'

posza homok: „. . . isten ellen való vétek ezért a posza homokért holdanként három mázsa évi bért szedni . . ." Vál. 244; SzegSz: *poszahomok* 'művelésre kevésbé alkalmas, laza homok'

próbált: „Én sokat próbált ember vagyok . . ." Vál. 132; ÉrtSz: (nép, rég) 'jártas, tapasztalt (személy)'

procul negotiis: „A Matyók gyerek . . . tavaly kijárta már a negyedik osztályt a tanyai iskolában, s azóta procul negotiis legelteti a birkát . . ." Vál. 325; (lat) 'távol a világ zajától'

proskripció: „. . . nagy proskripciót rendeztem a madárvilágban.” Vál. 439; (lat) '(vagyonelkobzással v. szállításal járó) törvényen kívül helyezés'

puruttya: „. . . valóban kegyes zarándokkal van dolga, nem valami puruttya szájtátóval . . ." Vál. 285; SzegSz: 'hitvány, korcs'

quo usque tandem: „Mi lesz, mi lesz, méltóságos urunk? Quo usque tandem, kegyelmes urunk?" Vál. 425; (lat) 'meddig tűrjük hát'

rabvallató: „Molnár János híres csendbiztos . . . rabvallató tekintete még akkor is kibírhatalan volt.” Vál. 504; 'olyan (szigorú nézés), amely a rabot vallomásra készíti'

rákurjant: „. . . egy-egy ködmönös ember mérgesen rákurjant az országúton az autóra . . ." Vál. 208; ÉrtSz: *kurjant* (kissé rosszalló) 'durván egyet kiált'

reguláz: „Ezt kihúzott derékkal mondta, mintha már a gyerekeket regulázná.” Vál. 246; ÉrtSz: *regula* 'szabály, rendszabály'

representáns: „. . . végrehajtót bámultam, mint az úri társadalom reprezentánsát . . ." Vál. 288; ÉrtSz: *representál* 'képvisel'

ribillió: „A mi Jánosunk sem csinált soha semmiféle ribilliót.” Vál. 240; ÉrtSz: 'zajos zűrzavar, láрма'; SzegSz: ua.

rögtönözés: „. . . kedvelik a röntgenezést, amit ők *rögtönözésre* magyarosítottak.” Vál. 305

rugolódzik: „restellte ezt a gyerekséget, de hát kibe mit oltott az isten, az ellen hiába rugolódzik.” Vál. 485; (átv) 'kapálódzik, tiltakozik'

rusnya: „. . . attól mind a tengernek szaladunk. — Az pedig rusnya pocséta. . ." Vál. 487; ÉrtSz: 'csúnya, undok'; SzegSz: ua.

sarc: „. . . két esztendeig tartott a pör, addig föl volt függesztve a sarc.” Vál. 246; ÉrtSz: (rég) 'pénzbeli szolgáltatás'; SzegSz: 'rendkívüli adó, beszolgáltatási kötelezettség'

saxa loquuntur: „a szentírásban is benne van, hogy saxa loquuntur . . ." Vál. 387; (lat) 'beszélnek a kövek, sziklák'

sifonér: „Otthon aztán be lehet akasztani a sifonérba . . ." Vál. 386; ÉrtSz: (nép, rég) 'fehérenmús szekrény'; SzegSz: 'szekrény'

simlédér: I. *kraniológiai*; ÉrtSz: *simlédér* (biz) '(sapkán) ellenző' SzegSz: *simli* ua.

soványol: „. . . a rozs bizony soványolta a fehér homokot . . ." Vál. 244; 'soványnak, elégtelennek tartotta'

sömlyék < *semlyék*: „Itt teröm a sömlyékben.” Vál. 281; „A semlyékek még álmukban se teremnek vadhagymát.” Vál. 284; ÉrtSz: (nép) 'süppedékes, ingoványos, mocsaras hely'; SzegSz: ua.

spatni: „Tudja, igazgató úr, nekünk nem volt olyan kis spatnink, amivel maguk szokták a csontvázakat feltisztítani.” Vál. 381; '(kőműveseknél) simító kanál'

srapnel: „. . . a srapnelek csipogása közben belemarkolt a föltürt földbe . . ." Vál. 240; ÉrtSz: '(első világháborúig) cél fölött robbanó tűzérségi lövedék'; SzegSz: 'robbanó lövedék'

sturm: „. . . kellett a sturinhoz a szíverősítő . . ." Vál. 240; (ném) 'roham'

subapálinka: „. . . Pablónak csak kenyér kellett . . . és pálinka, borseprőből főzött, kutyanak se való subapálinka.” Vál. 469; SzegSz: 'hitvány pálinka'

sublót: „. . . a régi világból való búcsúfia foglalja el a dízhelyet a sublót köze-

pén.” Vál. 222; ÉrtSz: (nép) ’fiókos szekéreny’; SzegSz: ua.

surbankó: „Fiatal surbankó voltam, amikor írogattam a *Vasárnapi Újságnak* . . .” Vál. 99; ÉrtSz: (táj) ’kamasz, suhanc’; SzegSz: ’aki legénykorba lép’

sutulás: „Délután meg a másik szőlőbe kellett neki átmenni a sutuláshoz . . .” Én. II. 192; SzegSz: *sutul* ’olajat, bort sajtól, présel’

süt a hó: „. . .nem lehetett az utat látni, pedig sütött a hó mindenfelé.” Vál. 270; ÉrtSz: 7. c) ’világít’

szágó: „Étette, igenis, mégpedig bablevessel, hideggel, déli maradékkal. Ebben a tartományban ez helyettesíti a tápiókát meg a szágót . . .” Vál. 323; ÉrtSz: ’szemcsés v. lisztszerű tápszer’

szenvedelem: „. . .András szenvedelme a szalonna iránt tisztán platonikus vonzalom.” Vál. 233; ÉrtSz: (elav, irod) ’heves érzelmi szenvedély’

szirtell: „Szemnek, orrnak kicsit szokni kell a . . .füstőceánhoz. Kofák, napszámosok, nincstelen kisparasztok szirtellenek ki belőle . . . Ahogy belépek, csakugyan egyszerre megmerevednek, mint a szirttek.” Vál. 215; (vleg) ’szirtnek látszik; szirtként kiemelkedik’

szukszul: „Mit szukszulják őt, mikor ötdíek esztendeje ez a bizonyos János élvezi a bérletet?” Vál. 248; (vleg) ’piszkál, bosszant’

szüle: „No csak pártold a muszkádat, — szaladt ki szüléből a szó . . .” Én. I. 71; ÉrtSz: 3. (táj) ’anyóka, nénike’; SzegSz: ua.

találtatódik: „Új-Guinea kormányzótanácsa, vagy miye, felkötöttet egy tucat pápuát, akik nagy vétekben találtatódtak: emberhúst ettek.” Vál. 390; (vleg) ’vétkesnek bizonyultak’

talitarka: „. . .a kis szakajtókat két plajbásszal, piros plajbásszal kifestettem szép talitarkára . . .” Vál. 287; (vleg) ’élénk tarka’ (vö. *tulipiros*)

tápióka: 1. *szágó*; ’maniókából (trópusi cserje) készült liszt’

tasla: „. . .tasla kalapját megemelte a Bánatos Szent előtt.” Vál. 51; SzegSz: ’konya, kajla’

tátorján: „S a pesti embernek a kerítés tövében kellett átvacogni a tátorján időt.” Vál. 546; ÉrtSz: (táj) ’szélvész, orkán’

tedd-ide, tedd oda (mn-ként): „. . .mink ketten tudunk ám valamit, amiről sejtelve sincs a tedd-ide, tedd-oda világnak.” Vál. 72; SzegSz: ’gyámoltalan, tehetetlen (ember)’

tergyedt: „Édös apám, mi szándékkal hozta ide ezt a tergyedt kemöncét?” Én. II. 198; (vleg) ’terjedelmes, elhízott (személy)’

testvéresítés: „. . .az aulta nekem az eszmét a világ népeinek testvéresítésére.” Vál. 397; (vleg) ’megbékéltetés, békés egyesítés’

tisztességtudás: „Nem csúfolódásból mondja, hanem atyafias tisztességtudással.” Én. I. 27; (vleg) ’kellő, vkit megillető tisztelet’

tökszárduda: „. . .alkalmasabb tökszárdudát akkor se tudna szerkeszteni Ósikának . . .” Vál. 151; SzegSz: ’tökszárból készült tanyai gyerekjáték’ (Mórától vett példával)

triangulációs: „. . .berajzoltam neki a tenyerembe a Mars triangulációs térképét . . .” Vál. 397; *trianguláció* (lat) ’háromszögelés (földmérő eljárás)’

túlatiszai: „. . .mikor egy túlatiszai nagy uradalomban loptam a napot . . .” Vál. 406; ’tízántúli’

tüsténkedik: „. . .kezdhetjük-e holnap az ásátást. — Hát hogyne — tüsténkedett Mihály.” Vál. 222; ÉrtSz: ’igyekszik’

uzovál: „Korosabb emberek azt is uzoválják, hogy Szent Mihály napkor felhúzzák a csizmát, és nem vetik le Szent György-napig . . .” Vál. 267; SzegSz: ’gyakorol, úz (mesterséget)’

üdvégy: „Az üdvégy erre is pézt kóstál.” Vál. 246; ’ügyvéd’; [SzegSz: *ügyvégy*]

vajákos: „A vajákos ember tekintélyét — idekint így hívják a kuruzslót — ropant megnövelte az az idő, amit odabenn töltöttek vele a városi urak.” Vál. 274; ÉrtSz: (nép, irod) ’kuruzslással, babonás gyógyítással foglalkozó (személy)’

vakog: 1. *bakcs*; ÉrtSz: (ritk, hangut) ’(állat) vakkantva, szakadékosan ugat’;

SzegSz: 'makog, nehezen, összefüggéstelenül beszél'

varjómák: „...a földjén elhervadt a varjómák is...” Vál. 243; SzegSz: 'Hibiscus trionum (mezei növény)'

vékonyall: „Volt, aki megtapogatta a karomat, és aggodalmasan csóválta meg a fejét, mert vékonyallotta.” Vál. 447; 'vékonynak tart'

vétkell: „Azt vétkelli a legény a fogadott öccsében, hogy még egy esztendő múltán se akarja elfelejteni az iskolát.” Vál. 326; SzegSz: *vétkel*, *vétköll* 'véteknek, hibának tart'

viszem (fn): „...csináltak belőle úri erdőt, amelynek állaga van, nyiladéka van, sőt hozama is van, mint üzemnek. Nagy dolog ez a mai világban, mikor az üzemeknek csak vizzemei vannak.” Vál. 286; (vleg) 'kiadás, ráfizetés'

visszakushad: „Csak evvel a rongyos bérlettel vagyok bajban — kushadt vissza Pál az álmok világából a valóvilágos életbe.” Vál. 246; ÉrtSz: *kushad* 'félelmében összehúzza magát'; SzegSz: *kussad* ua.

visszatromfol: „...a város azzal tromfolt volna vissza...” Vál. 245; ÉrtSz: (biz) 'vkinek a sértését, bosszantását hasonlóval viszonozza'; SzegSz: 'visszafelesel, visszavág'

zsidócseresznye: „Van, akinek az sajog, hogy a könyv egyszerűen szarvasbogárnak nevezi a szarvas-*agancsár*-t... van, aki a zsidócseresznye mellé tesz a margóra mérges fölkiáltójelet.” Vál. 439; ÉrtSz: (nép, rég) 'élénk piros bogyótermesű növény'; SzegSz: 'fafajta (*Celtis orientalis*)'

Benkő László

Szövegnyelvészet és a stilisztikai elemzés

(József Attila: Favágó)

1. Hogy az elemzés módszerei az elmúlt két évtized alatt sokat javultak, azt jórészt egy tudományos forradalmon áteső, a megújult nyelv- és irodalomtudomány újabb elméleteinek, elsősorban a strukturalizmusnak és szemiotikának, valamint a még újabb szövegnyelvészetnek köszönhetjük. Ez utóbbi jelentőségét az is bizonyítja, hogy mint tág területen ható, korán interdiszciplináris és feltűnően integráló erejűvé lett tudomány a korábbi kezdeményezések és elméletek jó részét magába olvasztotta, továbbfejlesztette.

Mindezek az eredmények azonban szélesebb körökben még mindig alig ismertek, hasznosításukra az iskolai oktatásban nemigen került sor. A középiskolai módszertani irodalomban, elemzési kötetekben — még abban sem, amelyik a különböző típusú és módszerű elemzéseket próbálja összegezni — semmi sem tanúskodik arról, hogy az újabb szempontokat alkalmazni próbálták volna. Továbbra is (1) az „elszigetelő” módszer az uralkodó: az egymást követő részletek, szavak közül többet-kevesebbet kiemelnek, magyaráznak, de nem törekszenek az „egész” megragadására, (2) főleg a mű külső kapcsolataival foglalkoznak (pl. az írói életrajz, a pályakép bizonyos mozzanatai, más alkotásokkal való összefüggései stb.), kevésbé azzal, ami az elemzendő mű szövegében benne van, emiatt a belső kontextus vizsgálata itt-ott elsikkad, vagy legalábbis arányaiban összezsugorodik.

Ez a körülmény azért is meglepő, mert a szaktudományi irodalomban nagyon sokat írtak már az elemzésről (pl. Szabolcsi Miklós: A verselemzés kérdéseihez. Bp. 1968.; Széles Klára: Kísérlet egy műelemzés-modell felállítására. FK. 1972, 1—2. sz., és nagyon sok jó és tanulságos elemzést közöltek is, mint amilyen például Ady: Szeretném, ha szeretnének (Király István: Ady Endre. Bp. 1970. 2: 144—51), Jókai: A kőszívű ember fiai (Miklós Pál: Olvasás és értelem. Bp., 1971. 193—215), Juhász Ferenc: A szarvassá változott fiú (Bonyhai Gábor: A szarvas-ének szerkezetelemei. Kritika 1968. 1. sz.), valamint a Hankiss Elemértől szerkesztett két kötet (Formateremtő elvek a költői alkotásban. Bp., 1971.; A novellaelemzés új módszerei. Bp., 1971.), Németh G. Béla elemzésgyűjteménye (11 vers. Bp., 1977.) stb.

Mindezeket a lehetőségeket — természetesen a stilisztikai elemzésre sarkítva — szövegnyelvészeti alapon szeretném megvilágítani, és egy József Attila-vers, a Favágó elemzésével példázni.

2. A szövegnyelvészet egyik legfontosabb feladata a szövegek leírása, az ehhez szükséges módszerek kidolgozása. Az elemzés tehát alapvető eljárás itt, és ahogy az erre vonatkozó szakirodalomból kiderül, már eddig is jelentős eredményeket értek el. Jó részüket produktív szempontként a stilisztikai

elemzésekben is hasznosíthatjuk, hisz amint Halliday állítja, „az irodalom nyelvtudományi érdekű tanulmányozása szövegleírás”,¹

Kiindulópontunk tehát az, hogy a stilisztikai elemzés számára jól használható a viszonylag jól kidolgozott szövegleírási technika sok szempontja.² Ezek egy része olyan módszeres alapelv, amelyeket a szövegnyelvészet a korábbi nyelvelméletekből, elsősorban a strukturalizmusból és a szemiotikából vett át és fejlesztett tovább. Más részük viszont – ilyen vagy olyan mértékben ugyancsak korábbi kezdeményezésekből kifejlesztve – sajátosan szövegnyelvészeti eljárásnak tekinthető.

A magam eddig kialakított gyakorlatában lényeges elv az, hogy az irodalmi alkotás szövegét szerves egészként fogjuk fel, és elemzésében négy olyan szempontot követhetünk, amelyek – ha részben más eredetűek is – a szövegnyelvészetben váltak produktívá: (1) a globalitás, (2) a szöveg szervező (rendező) elvei, (3) a szövegkohézió, (4) a szöveg belső és külső kontextusai.

E négy szempont a stilisztikai elemzés egy általános elvében egyesül, abban, hogy a szerves egészet jelentő stílust a szerves egészként felfogott irodalmi mű (szövegegész) belső összefüggésrendjének a szerves részeként kell szemlélni és leírni.

Mindezt itt most nem részletezem, minthogy az idetartozó szempontok egy részét másutt már tárgyaltam.³ De hogy a bemutatandó elemzés technikájának lényegét jelezzem, az elmondottakból levonható módszertani következtetéseket röviden összegezem.

1. Az irodalmi mű bonyolultan összetett jelenség. Vizsgálata, leírása interdiszciplináris (irodalom- és nyelvtudományi, stilisztikai és poétikai, szociológiai és lélektani, filozófiai, társadalom-, művelődés- és művészettörténeti stb.) feladat.⁴ A stilisztikai elemzés az ilyen értelemben vett komplex műelemzésnek alárendelt vizsgálat.

2. Az irodalmi mű rétegelt és globális struktúra, ami Barthes analógiája szerint a végtelen sok levélből álló hagymához hasonlítható.⁵

3. Az irodalmi mű globális struktúra jellegének megfelelő, vele azonos értékű megközelítése csakis az egésznek, a szerves egységnek a leírását célzó, „globális elemzés”-nek nevezhető vizsgálat lehet, amelynek lényege az, hogy az egészet ragadjuk meg, mindig az egészből indulunk ki, a kisebb részek (rétegek), az alkotóelemek vizsgálatát is ahhoz viszonyítjuk. A részletezések tehát elsődlegesen bizonyítások, konkretizálások, példázások. Csak olyan részletek érdekelnek, amelyek az egész elemzése szempontból relevánsak, lényegesek, megvilágító erejűek. Az elemzés elvben a részletezések bármelyik „rangsorában”, mélyebb vagy kevésbé elmélyített szintjén megszakítható, és mégsem csonka, mégsem tűnik befejezetlennek.

4. A globális elemzés a szövegszervező elvek felfedésével és érvényesítésével valósul meg. Ezek az elvek lényegében olyan átfogó szövegsajátosságok, amelyek az irodalmi mű egészére, valamennyi rétegére és azon belül is vala-

¹ Descriptive Linguistics in Literary Studies. D. C. Freeman (szerk.): Linguistics and Literary Style. New York, 1970. 67.

² L. tölem: A stilisztikai elemzés az újabb szövegelméletek megvilágításában. MNy. 1974. 315–24; A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai. Kolozsvár, 1977. 185–93.

³ L. a 2. al.

⁴ Az elemzésben érdekelt diszciplinák csoportjait egy szövegszemantikai elmélet alapján S. J. Schmidt világítja meg; ismertetését l. MNy. 1974. 319.

⁵ Style and Its Image. Seymour Chatman (szerk.): Literary Style: A Symposium. London–New York, 1971. 10.

mennyi alkotóelemére jellemzőek („a műalkotás a legkisebb elemében is műalkotás... a mű világának minden egyes ponja archimedesi pont” — József Attila). Így ezek az elvek az elemzés kiindulópontjául szolgálnak, de ennél is továbbmenően az elemzés keretét, alapját alkotják. Kiindulópontként való hasznosításuk következtében az elemzés deduktív jellegű (is).

5. Az irodalmi mű nemcsak globális, hanem rétegelt struktúra is. A rétegek számának megállapításában és elkülönítésében a vélemények egészen eltérőek. Szerintünk (elsősorban didaktikai, iskolai szempontból) a legjobbnak egy hármas felosztás látszik: (1) a tartalom (eszme, gondolat, érzés, hangulat), a „megjelenített valóság”, (2) az ezt kifejtő, megjelenítő, közlő közeg, a „megjelenítő valóság” (pl. egy tájkép vagy a regény cselekménye, szereplői stb.), (3) a kifejtés, közlés, megjelenítés nyelvi formája, a stílus.

6. Az elemzést a szöveg különböző kontextusainak a figyelembevételével teljesebbé és jobban, világosabban rendezetté tehetjük. Magán a kontextuson, a szövegnyelvészet egyik kulcsfogalmán az azonos szinten levő, egymással összefüggő — jórészt azonos vagy hasonló természetű — kategóriák összességét értik. Számuk és jellegük megítélésében még nagyok a véleménykülönbségek. A textológusoktól különbözőképpen értelmezett és osztályozott kontextustípusok egy egészen nyilvánvaló kettősségbe, a belső és a külső összefüggésekbe illeszkednek bele.

a) A belső kontextus magába foglalja mindazt, ami benne van a szövegben (tehát a megelőző pontban említett három réteg alkotóelemei). Más szóval a belső kontextus tartozéka mindaz, amit a szövegből mint információforrásból közvetlenül megtudhatunk.

b) Ezzel szemben a külső kontextus az, aminek — a három rétegnek megfelelő külső körökben (szférákban) — köze van a szöveghez, sőt bizonyos elemei meghatározó erejű tényezők, a szöveg létrejöttének feltételei, de a szövegben nincsenek benne, emiatt csak szövegen kívüli forrásokból (pl. az író életrajzából, más művekből, az irodalom- és a társadalomtörténetből és egyáltalán a valóságnak a szöveg tartalmával összefüggő részeit tanulmányozó diszciplínákból, pl. a filozófiából, szociológiából, lélektanból, továbbá más összefüggéseiben az esztétikából, a művészet- és stílustörténetből, a stilisztikából, a nyelvtudományból, pragmatikából stb.) ismerhetjük meg.

A szövegen belüli és azon kívüli kontextus számontartása és természetesen a vizsgálat során való egybekapcsolása számos elemzési szempont. Mindig tudnunk kell ugyanis — és ezt nyilvánvalóvá kell tennünk —, hogy állításaink belső vagy külső forrásból származnak. Világossá kell tehát tennünk, hogy mit állapíthatunk meg a tényleges szöveg alapján, és mit azon kívüli információkból.

7. A szövegkohézió felfedése és hasznosítása a globális elemzés alapja, feltétele (ugyanúgy, mint a szövegszervezési elvek), tehát szerencsés kiegészítője az elemzés eddig elmondott szempontjainak. Magáról a kohézióról alább (a 7. al.) szólnunk részletesebben. Az említett szempontokat József Attila Favágó című versének az elemzésével példázzuk, világítjuk meg. Ehhez idézzük a vers szövegét is.

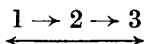
Vágom a fát hűvös halomba,
fényesül a görcse sikongva,
zúzmara hull szárnyas hajamra,
csiklándani benyúl nyakamba —
bársonyon futnak perceim.

Fönn, fönn a fagy baltája villog,
szikrádzik föld, ég, szem, a homlok,
hajnal suhint, forgács-fény röppen --
amott is vág egy s dörmög közben:
tövit töröm s a gallya jut.

— Ejh, dönts a tőkét, ne siránkozz,
ne szisszenj minden kis szilánkhoz!
Ha odasujtsz körül a sorshoz,
az úri pusztaság rikoltoz —
a széles fejsze mosolyog.

(1929)

3. A vers szövegének szervező (rendező) elve egy valamilyen hármasság, ami egy ellentétből és az ellentét két végpontját összekötő fokozódásból áll. Az ellentét két végpontját mindig az 1. és a 3. szakasz képviseli, a fokozódás lényeges mozzanatait jelző átváltások pedig minden esetben a 2. szakaszhoz kötődnek:

Ez a szerveződési elv mint egy átfogó sajátosság a vers egészére és valamennyi alkotóelemére jellemző, a vers nagy, kisebb és legkisebb egységeiből egyaránt kimutatható. Mindennek konkretizálására a vers három rétegének az elemzésében kerítünk sort.

4. A vers tartalmának alapja a vers egészét átható forradalmi eszmeiség, amelynek lényege egyrészt a forradalmi felhívás, a közvetlen tett szükségességének állítása, a tőke megdöntésére való buzdítás („Ejh, dönts a tőkét”), másrészt pedig az eszmei tudatosság: az élet és a munka szeretete („bársonyon futnak perceim”), az ember erejébe, a forradalom győzelmébe vetett hit, ennek társadalmi fejlődési törvényként való felismerése (l. pl. az oknak, a bajok forrásának a magyarázatát: „tövit töröm s a gallya jut”), valamint a törvény felismeréséből fakadó történelmi optimizmus, fölényérzet („a széles fejsze mosolyog”). Mindennek szövegbeli jelzése az említett szervező elv (ellentét és egy közbülső fokozódást tartalmazó) hármasságának megfelelően, egyben szakaszok szerint így tagolódik:

elégedettség (<i>bársony</i>) derűs, játékos, hangulatos életkép az élet és a munka szeretete	→	elégedetlenség (<i>dörmög</i>) a társadalmi bajokról szóló panasz az elégedetlenség oka: értéket hoz létre, kisemimizik	→	forradalmiság (<i>dönts</i>) forradalmi felhívás, a cselekvés szükségessége, harci elszántság; fölényérzet
---	---	---	---	---

A szövegből jól kivehető, hogy mindegyik szakasz utolsó sorának — gondolatjellel vagy kettősponttal és beütéssel amúgy is elkülönítve, és így még jobban kiemelve — fontos közlő szerepe van, amit csak a felszólítás („Ejh, dönts a tőkét”) közlő értéke múl felül. Mindhárom szakasz utolsó sora a vers már említett gondolati tartalmának, fontosabb részeinek legnyilvánvalóbb és legtömörebb megfogalmazása. A tartalom elemzése számára a felszólító mondat mellett ez a legjobb, a legtöbbet mondó szövegen belüli „információs” forrás.

A szakaszokon átvezető – a táblázatban jelzett – fokozódást egy soron, illetőleg szakaszon belüli ellentét, pontosabban ennek az ellentétnek a növekedése (egy zérus ponttól egy erőteljes szembeállításig való előrehaladása) is erősíti: „bársonyon futnak perceim” (soron belüli nyilvánvaló ellentét tulajdonképpen nincs) → „tövit töröm s a gallya jut” (az elégedetlenség oka, azaz: tövit töröm, *de* a gallya jut; a fa legnehezebben kivágható részét, a legjobb minőségű tüzelőt adja, *de* a legkönnyebben vágható, a legsilányabb minőségűt kapja) → „a széles fejsze mosolyog (a forradalmi osztály optimizmusával, fölényérzetével szembeállítható a legyőzött osztály magatartása: „az úri pusztaság rikoltoz”).⁶

A tartalom eddig elemzett részeihez hangulati aláfestésként érzéki benyomások társulnak, és így hatásukat erősítik, tartalmukat befolyásolják, színezik. Az érzéki érzetek és a nekik megfelelő hangulatok szintén fokozódnak:

kellemesség (kellemes → kellemetlenség (a fagy → kíméletlenség (*ne sirán-*
puhaság: *bársony*) kemény, metsző, bántó *kozz, ne szisszenj*)
hidege: *a fagy baltája*)

A tartalom egészének így felfogott lényegét, az első réteg elemzését sok és sokféle – *de* a globalitás szempontjából már nem elsődleges értékű – részletezéssel különböző irányokban tovább lehetne vinni. Ennél fontosabb azonban az, hogy a szöveg lényeges részletei alapján – és csakis szövegen belüli források figyelembevételével – elmondottakat külső kontextusokból, szövegen kívüli forrásokból származó ismeretekkel, a vers létrejöttét is meghatározó, tehát mindenféleképpen fontos tényekkel egészítsük ki.

Ennek az 1929-ben írt versnek az eszméisége a gazdasági világválsággal és következményével, a munkanélküliséggel és az annak nyomán megerősödött forradalmi mozgalmakkal függ össze. József Attila, aki ekkor már a mozgalmi munkában, majd illegális párt soraiban tevékenykedett, közvetlen közelből figyelhette a harc intenzitásának fokozódását. A Favágóban megfogalmazott eszmét sok más, ezekben az években írt versében megszólaltatta (pl. Akácok, Nyár, Egeres, Tömeg, Áradat, Munkások, Külvárosi éj), és ennek folytatói a későbbi nagy marxista gondolati versek (pl. A város peremén, Élégia, Eszmélet). Az ilyen és az ezekhez hasonló versekkel való egybevetés a Favágóról szóló ismereteinket gazdagíthatja.

5. A vers eszméjét kifejtő, közlő anyag, a második réteg (a megjelenítő valóság) három fogalomkörbe tartozó egységből áll. Az idetartozó fogalmakat jelölő szók három jelentésköre különíthető el:

1. a favágás (pl. *vág, sújt, dönt; balta, fejsze; tőke, forgács, szilánk* stb.) és a favágás ideje, a hideg téli hajnal (pl. *a hajnal, fagy, zúzmara* stb.);

2. a favágással és a favágás idejével, a téli hajnallal összefüggő érzéki érzetek (pl. látási: *fényesül, villog, szikrádzik, fény*; hallási: *sikong, szisszen, dörmög*; tapintási: *hűvös, bársony, csiklánd*), valamint mozgásképzetek (pl. *hull, benyúl, suhint, odasújt*) és testrészek (pl. *nyak, haj, szem, homlok*);

3. a tartalom bizonyos részleteit közvetlenül jelölő elvont szók (pl. *sors, pusztaság, úri*), valamint az első két jelentéskörbe tartozó konkrét szók elvont, gyakran metaforikus, metonimikus, esetleg szimbolikus jelentései (pl. *tőke*

⁶ Az is látható, hogy a belső ellentét nyilvánvalósági foka szakasról szakaszra növekszik.

„értéktöbbletet létrehozó felhalmozott érték; a tőkés rend”, *balta* „a tőke megdöntésének eszköze; a forradalom szimbóluma”, *fejsze* „a forradalmi osztály” stb.). De nemcsak egy-egy szó, hanem szavak kapcsolatai, sőt kisebb szövegrészek is jelölnek elvont (mélyebb, társuló) jelentést. A *fagy baltája* „a hideg metsző, hasító, kellemetlen keménysége” jelentésű metafora. A második szakasz első három sora („Fönn, fönn . . . forgács-fény röppen”) a jeges keménységű világ, társadalmi rend, valamint a hideg embertelenség kifejezője.

E három jelentéskör elemei a vers konkrét és elvont szemantikai síkját alkotják. Szakaszonkénti megoszlásuk eléggé eltérő. A konkrét és elvont elemek megoszlásában, aránybeli eltéréseiben a legfontosabb természetesen az, hogy a vers egészére jellemző fokozódásnak megfelelően az elvontság foka szakaszról szakaszra növekszik, és így az erőteljesebben konkrét 1. szakasz és az erőteljesebben elvont 3. szakasz ellentéte, valamint a 2. szakasz átmeneti jellege, a tulajdonképpeni fokozódást jelző mivolta itt, a vers második rétegében szintén nyilvánvaló:

Sok és sokféle tárgyias konkrétumot jelző szó.	Sok és sokféle tárgyias konkrétumot jelző szó.	Kevesebb a tárgyias konkrétumot jelző szó. Kevésbé változatos tárgy- körűek.
Közülük nagyon kevés- nek van elvont jelentése.	Közülük soknak van el- vont jelentése is.	Közülük soknak van el- vont jelentése is. Csak elvont jelentésben szer- replő szók is vannak.

A versnek erre a második rétegre jellemző valóságkörök, szemantikai egységek (pl. az életkép, a derús, idilli kép, a táj, a munka, a fagy, továbbá a kétféle, a konkrét és az elvont szemantikai sík váltakozása) József Attila sok más, ebben a szakaszban írt versének alkotórésze, sajátossága. Költői fejlődésének ebben a szakaszában „a valóságos külvilág mind realiztikusabb képe” jelenik meg (Tamás Attila: MIRT. 6: 347), és így alakul ki az embert és a tájat egybeolvasztó jellegzetes verstípusa (pl. Nyár, Határ, Esik, Holt vidék).

Hasonló a helyzet a képanyag néhány jellegzetes elemével és a nekik megfelelő képjelentésekkel is. Így például a forradalom harci eszközét jelentő és a forradalom szimbólumaként szereplő *balta* mellett hasonló a szerepe a *kasza*-nak: „köszörülöm a kasza élit” (Végül), „Csattan a menny és megvillan . . . a kaszaél” (Nyár), a *kalapács*-nak: „az inas . . . kalapácsával odavág” (Szocialisták), valamint több vasból készült eszköznek: „olvaszd ki bennem a vasat . . . álló üllőt . . . kalapácsot . . . sikló pengét a győzelemre” (Külvárosi éj). Ilyen összefüggéseket példáz a téli hideg jelentésköre is. A *fagy baltája* metafora képanyagához és jelentéséhez közel áll a következő három kép: „ez a kovácsolt hideg, e villanó, e kés-idő” (Fagy), „az erkölcs hűvös, kék vasát megvillantja a fagy” (Fák), „A kék, vas éjszakát már hozza . . . lassúdad harangkondulás . . . Mintha a téli éj, a téli ég, a téli érc volna a harang” (Téli éjszaka).

Ami az elemzett versnek ebben a rétegében ennél is fontosabb, az a József Attilától is alakított, képviselt stílusiránnyal, a két világháború közötti korszakban jelentős tárgyias-intellektuális stílussal függ össze. Ennek egyik azonnal szembeötlő jellegzetessége az, hogy az író a közlést a tárgyi világ konkrét jelenségeire bízta, és hogy az általánosnak, a törvényszerűnek

a felfedésére törekszik.⁷ Ezt figyelhetjük meg a Favágó konkrét és elvont szemantikai síkjainak váltásában, abban, hogy az elvontság foka, aránya növekszik, hogy az elvontsággal összekapcsolódó intellektualitás a 3. szakaszban a társadalmi fejlődési törvénynek, a forradalomnak a jelzésében, a cselekvés szükségességének a megállapításában csúcsosodik ki.

6. A harmadi réteg, a stilisztikai elemzés tárgya a vers nyelvi elemeiből, azok kifejező funkcióiból alakult stílus.

A Favágóban az azonnal feltűnő és a versszöveg egészén végigvonuló – valóban globális jellegű és értékű stílusalakító nyelvi jelenség – a sok és jellege szerint sokféle ige. Jelentőségüket az is növeli, hogy közülük több is metaforák, megszemélyesítések tagja (pl. *futnak perceim, hajnal suhint, a fejsze mosolyog*). Szereplésük, közlő funkcionálásuk szintén a fokozódással függ össze.

Jelentéstartalmukkal elsősorban azok az igék játszanak fontosabb szerepet, amelyek a favágás fogalmi körén belül az igei cselekvésnek az első szakasztól a harmadikig fokozódó intenzitását jelölik:

vág (közömbös, lassú) → *suhint* (szándékolt, határozott és hirtelen) → *dönt, odasújt* (céltudatos, nagy lendületű, megsemmisítő erejű)

És – mint ahogy a második rétegben láttuk – a favágás jelentéskörébe tartozó szókkal érzetekre utaló szók társulnak, itt a favágás különböző cselekvéseit kifejező igék hangulati társítás alapján szintén ilyen szókkal, az érzetek közül hallásiakkal, hangutánzó igékkel kapcsolódnak össze. A hanghatás a fokozódás elvének megfelelően szakaszról szakaszra előrehaladva fokozatosan növekszik (ezzel párhuzamosan a társuló kellemetlen hangulati tartalom szintén erősödik):

sikong (a közömbös görcs; valahogy úgy, mint ahogy az ember jókedvében aprókat sikolt) → *dörmög* (az elégedetlenkedő; hosszasan, erős, mély hangon) → *rikoltoz* (a legyőzött; erős érzelmi telítettséggel, éles, bántó, fülsértő hangon, többször ismétlődően)

De nemcsak az egyes hangutánzó igék jelentésintenzitása fokozódó erejű, hanem maguknak a hangutánzó (és a hangutánzó eredetű) igéknek szakaszonkénti viszonylagos értékű megoszlása is fokozódó növekedésről tanúskodik:

7 nem hangutánzó → 6 nem hangutánzó → 2 nem hangutánzó
1 hangutánzó (12,5%)   2 hangutánzó (25%)   4 hangutánzó (66%)

Az igéknek más funkciójuk is van, aminek forrása egy nyelvtani jelentés, a történésmínőség: az aspektus (befejezettség és be nem fejezettség) és a történéstartam (folyamatosság, többszöriség – pillanatnyiség, egyszeriség).⁸ A vers igéinek egy része be nem fejezett történésszerű és folyamatos tartamú: *vág, fényesül, fut, dörmög, rikoltoz, mosolyog* stb. Más részük viszont befejezett történésszerű és az egyszeri, pillanatnyi történéstartamúak kategóriájába tartozik: *benyúl, suhint, röppen, dönt* (azaz: kidönt, megdönt), *szisszen, odasújt* stb.

⁷ L. tőlem: Gondolatok a tárgyias-intellektuális stílusról. Nyr. 1980. 300–15.

⁸ L. erről két tanulmányomat: A magyar igei aspektus kérdéséhez. NyIrK. 1959. 1: 81–9; Az igeképzők jelentése és az igék történéstartama. Nyr. 1960. 1: 78–80.

Ez a látszatra jelentéktelen nyelvtani jelentés a tartalom közlésével szintén összefüggésbe hozható. A be nem fejezett történéssű és folyamatos tartamú igék (pl. *dörmög, vág*) egy állapotra utalnak. A befejezett történéssűek és egyszeri, pillanatnyi tartamúak (pl. *suhint, odasújt*) viszont egy állapot megváltozását, egy cselekvés végbemenetelét, „megtörténést” fejezik ki (pl. *vág – levág, kivág; suhog – suhint, odasújt*), és így nemcsak a már fentebb tárgyalt – fogalmi, hanem nyelvtani jelentésükkel is a forradalmi változás érzékeltetői. Úgy is mondhatnánk, hogy másodlagosan, egy külön, rejtett információként ugyanazt a tartalmat közlik, mint amit elsődlegesen az igék és a többi szó fogalmi jelentése jelöl.

Az igéknek a történéssminőség szerinti mennyiségi megoszlása, szakaszonkénti aránya és közlő ereje a versre jellemző ellentéteket összekötő fokozódásnak felel meg. A pillanatnyi tartamú igék nem abszolút, hanem viszonylagos (a folyamatos igék számához arányított) megoszlása a 2. szakaszban háromszor, a 3. szakaszban négyszer nagyobb, mint az elsőben:

7 folyamatos	→	5 folyamatos	→	3 folyamatos
1 pillanatnyi (12,5%)		3 pillanatnyi (37,5%)		3 pillanatnyi (50%)

Az igékhez hasonló, de még átfogóbb a szerepe a mondatfajták és mondat szerkezetek⁹ megoszlásának, valamint az egymástól különböző mondat szerkezetekből fakadó, szakaszonként eltérő ritmusnak is. A mondat szintű nyelvi formák az igéknél is nagyobb mértékben és fontosabb szerepben a tartalom erősödésének az eszközlői, tehát szintén fokozódó intenzitásúak, annyira, hogy – mint eddig is minden esetben láthattuk – az intenzitásbeli különbségek következtében az 1. szakasz a 3. szakasszal ellentétes.

A tárgyalt szempontból a mondat szintű egységek közül lényeges (1) a kijelentő és a felszólító mondatok, (2) a nyomatékos és nyomaték nélküli mondatok, (3) a halmozott mondatrészi és a halmozott mondatok szakaszonkénti megoszlása, valamint (4) a ritmus módosulása, fokozódása.

A szakaszonként eltérő ritmus következménye, eredménye a felsorolt háromféle versmondattani egység elrendeződésének, de a stílushatás szempontjából ennél lényegesebb az, hogy ezek stiláris funkciói elsősorban a ritmusban és a ritmus révén realizálódnak, sőt ezen is túlmenően a többi stílus-elemmel, valamint a másik két réteggel szintén a ritmus kapcsolja őket össze, hisz ez a szövevegész átfogó sajátossága, az ugyancsak fokozódó erejű zeneiség fő forrása. Szövegbeli „kiterjedtsége” az alacsonyabb szintű (tehát mondat-, szó- és hangtani elemekből alakult) stílus eszközök szerepének egyik nagyon fontos meghatározó tényezője.

És mert itt a ritmus szövegnagyságú, az alkotóelemek közötti összefüggéseket realizáló stílusjelenség, tehát a globalitás szempontjából elsődleges értékű tényező, röviden jellemeznünk kell. Az első szakaszban a favágás lassúságához hasonlóan a ritmus csendes és egyenletes, ami abból is következik, hogy a szakasz öt mondatának a szerkezeti felépítése nagyjából azonos, hisz mindegyik kijelentő, nyomaték és halmozás nélküli. A második szakaszban viszont az első két mondat halmozásai („Fönn, fönn . . .” és „. . . föld, ég, szem, a homlok”) gyorsítják a ritmust, a változatos mondatformák fordulópontjain hirtelen vált át, emiatt pattogó is. Mindez összhangban áll a villogás,

⁹ Ezek részletes elemzéséről l. Benkő László: A mondat szerkezet mint stílus elem József Attila Favágó című versében. Nyr. 1961. 446–8.

szikrázás többszöriségével, valamint a suhintás és röppenés pillanatnyiságával, hirtelenségével. A harmadik szakaszban az első két sor nagy érzelmi telítettségű és a vers tartalmának lényegét magába sűrítő felszólításában („ejh, dönts!”) és két halmozódó mondatában („ne siránkozz”, „ne szísszenj”) és tőlük meghatározottan a kitörő erejű ritmus a hangulati csúcs egyik leg-expresszívebb érzékeltetője.

Az említett mondatfajták és szerkezetek, a felszólítás és a nyomatékosság, a ritmus a „kitérés” irányában fokozódik, szakaszonként erősödik:

Kijelentő Nyomaték nélküli	→ Kijelentő Nyomatékos (50%) és nyomaték nélküli	→ Kijelentő és felszólító Nyomatékos (60%) és nyomaték nélküli
Nincs halmozás	Mondatrézshalmozás	Mondathalmozás
Csendes, egyenletes ritmus	Gyorsuló, hirtelen átváltó, pattogó ritmus	(A hangulati csúcson) kitörő ritmus

A tárgyalt stílusegységek szerves egysége a Favágó stílusegyediségének a biztosítója. De bármelyiket nézzük is, külön-külön (és természetesen másokkal összefonódva) József Attila sok más ekkoriban írt versében előfordul. Erről tanúskodik például a Nyár (1930.) szerkezetében az ellentét két végpontját összekötő fokozódás, az Eső (1932.) igebősége, valamint az erősödő, majd elcsendesedő hangulati tartalma, a Fagy (1932.) téli képei, a Határ (1932.) hangutánzó igéi és igei megszemélyesítései stb.

Különben a versszerkezetet ellentétre építő József Attila vallotta is, hogy „csak disszonancia által lehetséges alkotás” (ÖM. 3: 277). A szerkezet fontossága, a stílusban is tükröződő konkrét és elvont szemantikai minőségek a Favágóban a konstruktívizmus sok elvét és eszközét is hasznosító tárgyas-intellektuális stílusirányzatra vallanak.

7. Fentebb (a 3 - 6. al.) a globalitás elvének megfelelő, a szövegszervező elvekre építő, valamint a belső és külső kontextusokra egyaránt figyelemmel levő szempontok szerint elemeztük a verset, külön-külön is a három rétegét. Ez után következik a szövegkohézió felfedése és leírása, az erre alapozandó vizsgálat, amit akár külön, önálló(sítható) elemzésként is felfoghatunk, de talán helyesebb a megelőző továbbvitelének, kiegészítőjének, más szempontból való megvilágításának, esetleg próbakövének tekinteni.

A szövegkohézió nem más, mint a szöveg alkotóelemeit összetartó erő. Ez az összetartó erő biztosítja a szövegegész szerves egységét. Érthető, hogy a szövegnyelvészetben alapvető fontosságú kérdés a kohézió értelmezése és vizsgálata. Petőfi S. János szövegnyelvészeti modelljét a koherens viszonyok elméletének tekintik.¹⁰ Valóban mindegyik szövegelmélet számol vele, mind-egyiknek megvan a maga kohézióról kialakított felfogása. Egyszerűen a szövegnyelvészetben nem lehet nem tárgyalni a szöveg alkotóelemeit összetartó erőt.

De bármennyire is fontos szövegsajátosság a kohézió, tartalma és jellege ma még nem egészen tisztázott. Értelmezésében még nagyfokú a tarkaság. Ahány szerző, annyiféle elgondolás. Jelentőségük, használhatóságuk a stilisz-

¹⁰ A Formal Semiotic Text Theory as an Integrated Theory of Natural Language. Wolfgang U. Dressler (szerk.): Current Trends in Textlinguistics. Berlin—New York. 1978. 37.

tikai elemzésben távolról sem azonos.¹¹ A többféle lehetőség közül egyet — nem a legsajátosabbat, hanem didaktikai, iskolai szempontból egy könnyebben alkalmazhatót — emelek ki. Ennek lényege az, hogy az összetartó erő fókusz jellegű,¹² azaz a szöveg egy kis részlete, egysége magába sűríti a szövegegész különböző természetű (tartalmi, szemantikai, stilisztikai, nyelvtani stb.) elemeit, sajátosságait. Ebben a kis szövegrészletben — Julow Viktornak idevonható analógiája szerint — „mint magban a növény”,¹³ benne van az irodalmi mű egészének, mindhárom rétegének valamennyi alkotóeleme. Ezek belőle mind levezethetők.

Ez a kis szövegegység Mayenowa szerint lehet például egy integráló erejű vagy tematikai értékű mondat.¹⁴ Fókusz értékű integráló mondat („Párisba tegnap beszökött az ősz”) jelzi a kohéziót Ady Párisban járt az Ősz című versében.¹⁵ Persze az is lehetséges, hogy az integráló erejű mondat nem tényleges szövegrészlet, hanem az elemzőtől bizonyos szempont alapján szándékosan, mesterségesen összeállított mondatértékű, hosszabb vagy rövidebb szósorozat. Így jár el Julow is Balassi Katonaénekének elemzésében. A gyakran ismétlődő, kulcsértékű szavakat (*vitész, vég, mező, szép, minden*) egymás mellé állítja, és önálló, tömörítő erejű mondatná alakítja: „végek, vitézek, mező: szebb mindennél”.¹⁶

Fókusz jellegű összetartó erőt, egy integráló erejű mondatot tekintünk ezután folytatandó elemzésünk alapjának.

8. A Favágóban fókusz jellege van a harmadik szakasz első mondatának: „Ejh, dönts d a tőkét”. Ez a mondat ugyanis magába sűríti a vers valamennyi alkotóelemét, sajátosságát. Más szóval belőle (külön-külön mindegyik szavából) le lehet vezetni a versszöveg valamennyi közlő értékű szavát és velük alakított stíluseszközzeit.

1. Az *ejh* a legátfogóbb erejű szó. Tagolatlan formájú, mondatértékű érzelemmegnyilatkozás. Felszólító ereje, erős érzelmi tartalma foglalatlan mindannak, ami a versben — jelölő (denotatív) vagy társuló (konnotatív) funkcióban — a forradalmi felhívásnak, a közvetlen cselekvésre való buzdításnak a kifejezője (de mint tagolatlan formájú megnyilatkozáshoz elemzésünkben nem kapcsolunk versbeli tényleges szókat).

Ami az alkotóelemekkel való kapcsolatait illeti, lényeges az, hogy a vers egész szerkezetére, mindhárom rétegére és valamennyi kifejezőeszköz szakaszonkénti megoszlására jellemző fokozódásnak fő vonzási pontja. Éppen ezért nem lenne túlzás annak az állítása sem, hogy egyedül csak az *ejh*-t is meg lehetne tenni fókusz értékű szövegegységnek.

Emellett stilisztikailag azért is jelentős, mert — mint a vers egészére jellemző sajátosságnak, a fokozódásnak a fő vonzási pontja — magához köti a fokozódás valamennyi (a 6. al. már tárgyalt) stiláris értékű elemét, azok

¹¹ L. az erről szóló összegezésemet: Az irodalmi mű stiláris kohéziójáról. Nyr. 1976. 163–72.

¹² Irodalomtudományi alkalmazásáról l. Széles Klára: Kísérlet egy műelemzés-modell felállítására. FK. 1972. 1–2: 130–46.

¹³ Balassi Katonaénekének kompozíciója. ItK. 1972. 648.

¹⁴ Spójnósc tekstu a podstawa odbiorcy [Szövegkohézió és a címzett beállítása]. Maria Renata Mayenowa (szerk.): O spójnóscu tekstu [A szövegkohézióról]. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, 1971.

¹⁵ Ilyen szempontú vizsgálatáról l. tőlem: Nyr. 1976. 168.

¹⁶ L. a 13. al.

funkcióit, elsősorban (1) a fokozódó intenzitású cselekvést jelölő igéket (*vág* → *suhint* → *dönt*, *odasújt*), (2) az erősödő hatású hangutánzó igéket (*sikong* → *dörmög* → *rikoltoz*), (3) a kijelentéstől a felszólítás irányában erősödő mondatfajtaikat, (4) a nyomatékos mondatok aránybeli és intenzitásbeli növekedését, (5) a hangulati csúcson kitörő ritmus gyorsulását, erősödését.

Persze a világosabb tagolás érdekében ehhez az összegezéshez feltétlenül hozzá kell tennünk azt, hogy az elmondottak egyféleképpen az *ejh* indulatszóval bevezetett mondat egészére is érvényesek, hisz a felszólítás az *ejh* szóval nem fejeződik be.

2. A *dönt* (kontextuális jelentése szerint; ledönt, kidönt, megdönt) „mágneses” erejét a nyilvánvaló szemantikai csúcsot jelentő, a legfontosabb igei jelentést kifejező funkciójának köszönheti, amit a már többször említett fokozódás érzékeltet a legjobban: *vág* → *suhint* → *dönt*, *odasújt*. Ez bizonyítja azt is, hogy a *dönt* magához vonzza a favágás konkrét értelmű igéit és azok elvont jelentéseit (*vág*, *suhint*, *tör*, *sújt* stb.).

Fogalmi jelentése mellett kohéziós erejét nyelvtani jelentése is erősíti. Mint befejezett történésű és egyszeri, pillanatnyi történéstartamú ige szemantikai góca az ebbe a nyelvtani kategóriába tartozó igéknek (*benyúl*, *suhint*, *röppen*, *jut*, *szisszen*, *odasújt* stb.), amelyek a történésminőségbe ágyazódó nyelvtani jelentésükkel egy cselekvés megvalósulását, tényleges „történést”, állapotváltozást, az egyszeriségnek és pillanatnyiságnak megfelelő hirtelen átváltást fejeznek ki, és így a forradalmi változás érzékeltetői (természetesen az elsődleges, fogalmi jelentés „közvetlen” szemantikai szerepéhez viszonyítva csak másodlagos, „közvetett” közlési funkciójuk révén).

A *dönt* kohéziós szerepkörét az is növeli, hogy az ellentét erejénél fogva magához kapcsolja a vers be nem fejezett történésű és folyamatos történéstartamú igéit is (*vág*, *fényesül*, *sikong*, *hull*, *csiklánd*, *fut*, *villog*, *szikrázik*, *tör*, *dörmög*, *rikoltoz*, *mosolyog* stb.), és így a nyelvtani jelentés ellentétezésével, vagyis az egy meglevő állapotra, tehát nem „történésre” utaló *dörmög*, *siránkozik*, *vág* és társai mellett, azokhoz viszonyítva még jobban hangsúlyozódik az előbbi csoport igéinek az állapotváltozást kifejező jelentése.

3. A *tőke* két jelentésben szerepel: (1) „kivágott fának a földből kiálló része”, (2) „értéköbbletet létrehozó felhalmozott érték; a tőkés rendszer”.

Az első, köznapi jelentéséből levezethetjük (1) a favágás fogalmi körébe tartozó (pl. *fa*, *halom*, *forgács*, *gally*, *szilánk*, *balta*, *fejsze*, *vág*, *sújt* stb.) és (2) a favágás idejére, a téli, hajnalra utaló szokat (pl. *zúzmará*, *fagy*, *hajnal*). Ezen át kapcsolódnak hozzá a favágással és a cselekvés idejével összefüggő (3) érzeteket (pl. *hűvös*, *fényesül*, *sikong*, *bársony*, *villog*, *dörmög*, *szisszen* stb.), (4) mozgásképzeteket (pl. *hull*, *benyúl*, *röppen*, *suhint* stb.) és (5) testrészeket (pl. *haj*, *nyak*, *szem*, *homlok*) megnevező szók. — Ezek a szók, illetőleg szójelentések a vers második rétegének, a „megjelenítő valóságnak” az alkotóelemei. Mint ilyenek az első réteg, a gondolati tartalom közvetett megjelenítésének, „öltöztetésének” az eszközei.

A második, az elvont közgazdasági jelentése magához vonzza a vers (1) idevágó jelentésű elvont szavait (*úri*, *sors*, *pusztaság*), valamint (2) a köznapi jelentésével összefüggő konkrét értelmű szók kontextuális elvont, gyakran metaforikus, esetleg szimbolikus jelentéseit (pl. *balta* „a tőke megdöntésének eszköze; a forradalom szimbóluma”, a *fagy* *balta* „a hideg metsző, hasító, kellemetlen keménysége”), valamint (3) kisebb szövegrészeket másodlagos, társuló (konnotatív), elvont jelentéseit (pl. *tövit töröm s a gallya jut* „értéket

tantervben állandó feladatként szerepel a beszéd művelése. Ezáltal a szép beszéd kérdése előtérben maradt, most már sohasem vehetjük le a napirendről, hiszen társadalmi igényeket kell kielégítenünk. A demokrácia és a nyelvművelés (benn a beszédművelés) szorosan összefonódik, mint ahogy azt Aczél Györgytől is hallhattuk 1980 tavaszán, a magyar nyelv hetének megnyitóján.⁵ Ily módon a beszédművelés szorosan hozzátartozik a Lőrincze Lajos által meghirdetett emberközpontú nyelvművelés széles körű programjához.⁶

A Budapesti Tanítóképző Főiskolán tíz esztendeje folyik beszédművelés külön tantárgy keretében,⁷ már sok olyan tapasztalat gyűlt össze, sok olyan módszer alakult ki, mely az oktatási reform során közérdekű lehet. Tanulmányom megírására az ELTE-n 1980. november 11-én megrendezett beszédművelési tanácskozáson elhangzottak is ösztönöztek, elsősorban Polónyi Szűcs Szilárd hozzászólása, melyben a tanítóképzős kiejtéstanítás tapasztalatainak közzétételét javasolta. Dolgozatom első részében a kiejtés diagnózisával kívánok foglalkozni, második részében pedig a tanítás menetével és a módszerekkel.

I.

1. A beszédművelő munkának elengedhetetlen feltétele, alapja a diagnózis; ez határozza meg a további feladatokat: a terápiát és a fejlesztő, alakító munkát. Fischer Sándor soha sem mulasztja el hangsúlyozni a diagnózis fontosságát (ezt tette a fent említett beszédművelési tanácskozáson is), és hasonlóképpen vélekedik Zsolnai József is.⁸ Ezeket az eredetileg orvosi műszavakat Nagy Adorján használta a leghatározottabban „Daignózis” és „terápia” a magyar kiejtés dolgában c. tanulmányában.⁹

A főiskolai beszédművelő munka megkezdésének a feltétele az I. évfolyamos hallgatók kiejtésének vizsgálata, felmérése. Ezt a feladatot minden oktató elvégzi, de különböző módon: a tanárok egy része feljegyzéseket készít, és a továbbiakban ezekre támaszkodik, másik része pedig méréses módszereket alkalmaz. Természetesen a feljegyzések is hasznosak, de a felmérésnek több szempontból megvan az előnye. A következőkben a felméréssel kapcsolatos problémákat ismertetem.

A kiejtés fogalmát tágan értelmezem: beletartozik a beszédhibák és a helyesejtés kérdésköre. Mindig a beszédhibák kiszűrése az első feladat, ezekkel aránylag könnyebb megbirkózni, mert többségük feltűnő, jól érzékel-

⁵ Aczél György: Demokrácia és nyelvművelés. Édes Anyanyelvünk 1980. II. 3. sz. 1.

⁶ Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, 1980. 251 oldal.

⁷ A tanítóképzőkben 1970-ben vezették be a beszédművelést, egy féléves, heti kétórás tantárgyként. A félév gyakorlati jeggyel zárult. 1980 őszén változás történt: két féléves lett a tárgy, mégpedig az I. évfolyam első félévében heti 2 óra, a második félévben heti 1 óra. Mindkét félév végén gyakorlati jegyet kapnak a hallgatók. Ugyancsak ekkor került sor a csoportok bontására, így a tanárok kb. 12 tanulóval foglalkoznak egy órán. A tantárgy tematikáját annak idején Hernádi Sándor, a Budapesti Tanítóképző Intézet tanára dolgozta ki, ő írta meg a tankönyvet is: Beszédművelés. Tankönyvkiadó, első kiadása: 1976. 272 o. (Előtte a Beszédművelés c. jegyzetet használták, Tankönyvkiadó, 1970. 164 o.)

⁸ Zsolnai József: Beszédművelés kisiskolás korban. Tankönyvkiadó, 1978. 191 o. (főleg 41–54.)

⁹ Nyr. 79: 383–8.

hető, továbbá segítségünkre vannak a logopédiai szakkönyvek és felmérések. Nehezíti munkánkat, hogy az egyre szaporodó határeseteket nehéz észrevenni és minősíteni. A helyesejtés kérdésköre jóval tágabb, sokkal nehezebben mérhető, és csak egyetlen úttörő munka áll rendelkezésünkre ezen a területen. A helyesejtésnek vannak mérhetetlen részei, ezért minden efféle kísérletben vannak bizonytalansági tényezők, kritikus pontok.

Beszédtechnikai felmérést legutóbb Nagy József és munkacsoportja végzett a PREFER-vizsgálat keretében.¹⁰ Az általuk alkalmazott teszt csak a beszédhibák kiszűrésére volt alkalmas, mégpedig a beszédhangok, a hangzó-differenciálás és a hadarás-dadogás vizsgálatára. Nagy gyermekanyagon, hároméves kortól nyolcéves korig vizsgálták az egyes beszédhibák alakulását, százalékarányát. Ugyanezt tesszük mi is, parányi anyagon, szerény keretek között, de éppen a méretek kicsinsége teszi lehetővé azt, hogy árnyaltabb eredményeket kapjunk. Természetesen ez a körülmény megkérdőjelezheti eredményeink általánosíthatóságát.

Helyesejtési felmérést jelenleg Zsolnai József és munkaközössége végzett és végez tantárgypedagógiai kísérlete részeként. A kísérlet eredményeit közzétevő könyv¹¹ külön fejezete szól a mérés módszeréről. A tanulók időre (1 perc) olvastak, majd megszámlálták, „hogya a tanuló által 1' alatt olvasott szövegben milyen típusú hibából hány követhető el . . . [továbbá], hogy a vizsgált tanuló hányat követett el típusonként”, s azt kivonták az elkövetett hibák számából. Az artikulációs hibákat, valamint a pattogást és a lepegést ily módon nem tudták mérni: ezért ezekben az esetekben bizonyos pontszámot vontak le. Ez az eljárás — jobb híján — vegyessé teszi a módszert, de a kísérlet céljának megfelel: segítségével nyomon követhető az egyes tanulók kiejtésének fejlődése, bizonyítható vele a helyesejtés taníthatósága. Ezt a felmérést 1. osztályban végezték; 4. osztályban más volt az alkalmazott módszer. 5 perces felkészülés után kötött terjedelmű szöveget olvastak a tanulók. „Az értékelést a magnón rögzített szöveg többszöri visszahallgatásával, és a reprodukálás során elkövetett hibák hibatípusokba sorolásával végeztük” — írja a szerző.¹² A hibaszámmal való operálást a kötött terjedelmű szöveg tette lehetővé. Természetesen itt is a kiejtés taníthatóságának bizonyítása volt a cél, hiszen a kísérleti osztály tanulóinak hibaszázaléka jóval kisebb volt, mint a kontrollosztályé.

Ha nemcsak az egyes tanulók beszédállapotára vagyunk kíváncsiak, hanem az egyes hibák általános előfordulására is, akkor ez utóbbi módszerhez kell folyamodnunk. Ugyanis engem az összkép is érdekelt, a főiskolás korosztály kiejtésének jelenlegi állapota. (Itt jegyzem meg, hogy mivel 1975 óta nincsen alkalmassági vizsga, nem rendelkezünk a beszéd szempontjából válogatott anyaggal: tehát a főiskolán készített felmérések az egész korosztály beszédét tükrözhetik.) Erre az összképre egyrészt tudományos szempontból is szükség van, másrészt a tanmenet tervezése is nagyrészt tőle függ.

Módszerem a következő volt: néhány spontán bemutatkozó mondat után a tanulók egy 1,5 perces szöveget olvastak magnetofonba, egy részletet

¹⁰ Nagy József: 5–6 éves gyermekeink iskolakészültsége. Akadémiai, 1980. 343 o. „Így tehát e könyvben az országos helyzetkép bemutatása és elemzése mintegy hétezer gyermek adatai alapján történik” (14). Benne: a beszédtechnika vizsgálata, 20–45.

¹¹ Anyanyelvtanítási kísérlet . . . 104–14. és 137–43.

¹² Uo. 137.

Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér c. művéből. A felolvasás szövege a következő volt. (Kriterion, 1972. 21.)

Jön az erdő

Az elemi iskolában osztálytársaimnál hamarabb tanultam meg a betűvetést. A sikongó palatábla fölé hajolva, ebéd közben is mámorosan róttam a szavakat. Úgy éreztem: mindahánnyal egy-egy titkot csípek fölön. Még nem tudtam, mit kezdek majd velük, merre s mi végett indítok rohamot. De hogy leírtam a félelmetes szót: báró, máris többnek éreztem magam, majdnem egyenrangúnak a betűk rácsai mögé vetett fogalommal. A világ birtokbavételének illúzióját éltem át: szavaim egyes csapatának eszméltető, titkos erejét. Más örökségre – semmilyen ingó és ingatlan vagyponra – nem számíthattam. Az ősök tankönyvbe foglalt testamentumaira sem. Mivel sáfarkodtam volna? A magaméihoz tehát, közeli és távoli rokonoknál, új szavakat eprésztem. Degenyések, fazekas vándorszékelyek szekere körül ólálkodva egy-egy friss jelzőt, ígét, ikerszót dugdostam a nyelvem alá, s rohantam szívdobogva, mintha kancsót loptam volna: iafia, iafia! Anyám nevetett: pap lesz belőlem. Kérkedtem valósággal, mi mindennek tudom az elfelejtett – vagy soha meg sem tanult? – nevét.

Minden tanulóról készítettem egy (stencilezett) diagnosztikai lapot, melynek rovatait megterveztem. A rovatok a következők: Személyi adatok; I. Logopédiai hibák (a beszédhangok, a beszéd folyamat és a hangadás hibái); II. Helyesejtési hibák: A) A beszédhangok hibái, B) A hangok egymásra hatásából származó hibák (időtartamhibák és a hangkapcsolatok hibái), C) Mondatfonetikai hibák (hangsúly, hanglejtés, tempó stb.). A lapon megjelöltem a hiba előfordulását, majd a kapott adatokat hibatípusonként összeállítottam. Ez az eljárás lényegében azonos a logopédiai statisztikák eljárásával melyeknek őse Sarbó Artur felmérése.¹³ Ezzel a módszerrel jól kiszűrhetők a beszédhibák, valamint az artikulációs jellegzetességek és az időtartamhibák. Nehezebb a mondatfonetikai eszközök mérése, mivel ezek összefonódnak, sokrétűek, ezért ezen a ponton egyelőre problematikus a felmérés, megállapításai általánosságokban mozognak.

Már említettem, hogy minden kiejtésfelmérésben sok a bizonytalansági tényező. Nagy József igencsak szkeptikusan nyilatkozik erről: „... az ilyen vizsgálati eszközök validitása meglehetősen problematikus, reliabilitása (megbízhatósága) pedig alacsony színvonalú (ha egyáltalán értékelhető).”¹⁴ Nézzük meg azt a kérdést közelebbről!

Minden helyesejtési felmérést kétségesse tesz az a tény, hogy nincs rögzített kiejtési norma. Ezzel a ténnyel számolnunk kell, ez azonban nem jelenti azt, hogy nem szabad vagy lehetetlen ilyen munkát végeznünk (akkor tanítanunk sem lenne szabad a kiejtést). A köztudatban létezik ugyanis egy kiejtési norma,¹⁵ amelyhez mindenki viszonyíthat. Gondot okoz az a tény is, hogy a tanárok nem egyformán érzékenyek a különféle kiejtési jelenségekre: egyesek az artikuláció torzításaira lesznek figyelmesek, mások az intonáció

¹³ A hibás beszédű tanulók statisztikája Magyarországon. Orvosi hetilap, 45. kötet, 1901. Ez a statisztika szerepel könyvében is: A beszéd összes vonatkozásaiban, különös tekintettel a gyerekkorra. Budapest, 1906. Sarbó kérdőíves módszerrel dolgozott, az ország minden 2000-nél nagyobb lélekszámú helységének iskoláiban vétették fel az adatokat a tanárokkal. 213 468 tanuló adatát közlik.

¹⁴ I. m. 20. (Igaz, ezek a sorok közvetlenül a beszédképesség felmérésére vonatkoznak, de hasonló megjegyzések a beszédtechnikai felmérést is kísérik.)

¹⁵ Vértés O. András: A beszédhibákról. Nyr. 80: 343–54.

hibáira, vannak, akiknek az időtartam elleni vétségek tűnnek fel. (Ezt a tanítási órákon jól meg lehet figyelni; pl. láttam olyan órát, melyen a tanító csak intonációs hibákat javított, az időtartammal kapcsolatos vétségekre egyáltalán nem reagált.) A magnófelvételek többszöri lehallgatása lehetővé teszi, hogy sokoldalúvá tegyük beszédhallásunkat, ez ugyanis fejleszthető, és kötelességünk is fejleszteni. Azt hiszem, hogy a beszédművelést tanítók első problémája a „meghallás” kérdésénél vetődik fel. Akármilyen rutinosak vagyunk is, egyszeri meghallgatáskor nem tudunk mindenre figyelni; a szalagon megőrzött beszédet ezzel szemben többször, több szempontból meg tudjuk hallgatni, tudatosan figyelve a különböző területekre. Ezenkívül a felvételek és a diagnózisok nemcsak a tanár munkáját segítik, hanem a tanulóét is, de erről majd később lesz szó.

Az elmondottak alapján szükségesnek tartom a felmérést (azaz a házi használatra készült, szerény eszközökkel elkészített felmérést), de adatait csak tendenciaszerűen lehet általánosítani. Az így nyert adatok a tanításban kétségtelenül hasznosak. Minden bizonytalansági tényező ellenére általános szempontból is hozhat újat egy felmérés, mert mindig kiugorhatnak olyan jelenségek, amelyekre nem számítottunk! Ezekre eleve nem is figyelünk, az első meghallgatáskor nem is vesszük észre őket: ezért is fontos a beszéd rögzítése.

Sokak szerint a tanulók izgulása miatt nem a tényleges beszédet kapjuk, mindenkit elkap a mikrofonláz. Ez igaz, de ezt a tényezőt a magnetofon nélküli meghallgatás során sem lehet kiküszöbölni. Különösebb készülési időt sem szükséges adni, elegendő a szöveg átnézése, megértése. Az is probléma, hogy más a szabad beszéd és más a felolvasás „hangalakja”. Egyelőre még az ebbeli jellegzetességek sincsenek feltárva, leírva, tehát a felolvasásnál kell maradnunk, ugyanis a felmérés miatt a szövegnek azonosnak kell lennie.

2. Az első felmérést 1978 szeptemberében készítettem egy 24 főnyi csoportban.¹⁶ A következő két évben is elvégeztem csoportjaimban a felmérést, még 60 tanuló beszédét vizsgáltam meg. Összesítve közlöm a 84 tanuló adatát, hogy elkerüljek bizonyos ismétléseket. A vizsgált időszak különben is kicsi ahhoz, hogy a kiejtés alakulására vonatkozó következtetéseket vonhassunk le az adatokból. A táblázat csak azokat a jelenségeket tartalmazza, amelyek előfordultak.

Egy tanuló beszéde több szempontból is hibás lehet, ezt a táblázat nem tünteti fel. A funkcionális hanggyengeségben szenvedő (dysphoniás) tanuló még a tanév elején kimaradt, az összesített százalékban nem szerepel az adata. Csak azért említem meg, hogy felhívjam a figyelmet arra: előfordul, hogy a tanári pályára teljesen alkalmatlanok is bekerülhetnek a főiskolára. A táblázatban foglaltakon kívül szórványosan egyéb jelenségek is előfordultak: egy tanulóknak feltűnően rossz volt a légzéstechnikája, egynek a beszédét gyakori nyögések kísérik, kettő pedig feltűnően „nyekereg”.¹⁷

¹⁶ Az 1978-as felmérés ismertetése már megjelent egy tanulmány részeként: Adamik Tamásné—Cs. Nagy Lajos: Tanítóképzős hallgatók kiejtésének vizsgálata. A Budapesti Tanítóképző Főiskola kiadványai 4. Tudományos közlemények I. Budapest, 1979. 80—90.

¹⁷ Ferenczy Géza: Egy terjedő kiejtési hiba: a „nyekeregés”. Nyr. 86: 17—24. Erre a kiejtési hibára fel szoktam hívni tanítványaim figyelmét, rendszertanilag a hangadás hibái között tárgyalom.

I. Logopédiai hibák

Beszédhangok			Beszéd- folyamat	Hangadás	
s-hiba	sz-hiba	r-hiba	hadarás	hang- gyengesség	orrhangzós beszéd
7	2	5	1	1	9

II. Helyesejtési hibák

A) A beszédhangok hibái

magánhangzók		mássalhangzók	
á (illabiális)	8	s-hiba (stíridens)	32
ã (zártabb és hátrébb húzott)	6	sz-hiba (ua.)	13
ê nyelvvel képezve)	3	r-hiba (renyhe)	37
ã (nagyon nyílt e)	1	β (v helyett)	19
ê (labializált)	5	l, g, gy elnagyolt ejtése	18
ê (zártabb, í-be hajló)	2	ʃ (hátrébb képzett)	1
ø (zártabb)	2	k̂ (aspirált)	2
		χ (h helyett)	1

B) A beszédhangok egymásra hatásából származó hibák

rövidítés			nyújtás	hangkivetés	
mgh.		msh.	msh.	mgh.	msh.
totális	ebből á, é is	enyhe			l
42	14	40	24	17	25
					5

C) A mondatfonetikai eszközök hibái

hangsúly		hanglejtés		egyéb	
nincs szólanh.	17	énekel, nem zárja le a mondatot	11	nem tart szünetet	4
névutót, kötőszót, összetett szót rosszul hangsúlyoz	5	kunkorít	30	gyors	21
		a mondat végét leejti	4	a hangfekvés a természetesenél magasabb	7
lepegg	2	vesszőnél zárja le a mondatot	2		
		egyáltalán nem érzékelteti a mondatot	2		
		rossz a kiegészítendő kérdés dallama	7		

A logopédiai hibákat elemezve a következőket állapíthatjuk meg. Ebben a rovatban csak azok szerepelnek, akiket a főiskola által másodállásban alkalmazott logopédus kezelte vagy kezel. (Innen az elnevezés a megszokottabb *beszédhiba* elnevezés helyett.) A határeseteket (vagy enyhébb eseteket) a helyesejtségi hibákhoz vettem fel.

A 9 orrhangzós beszédűt nem kezelte logopédus, egyrészt azért, mert beszédhibájuk organikus eredetű volt, másrészt azért, mert beszédhibájuk enyhe fokú volt. Mindegyikük nyílt orrhangzós beszédű. Adataik nem szerepelnek az összesített statisztikában.

Minden enyhébb esetet leszámítva a logopédiai kezelésre utaltak száma magas: 13 tanuló (két tanulónál *s*-hiba és *sz*-hiba egyaránt előfordult), 15,47%. Arányuk 1978-ban volt a legmagasabb: 24 tanulóból 6 volt beszédhibás (25%): 3 szigmatizáló (1 interdentális, 1 laterális, 1 stiridens), 2 raccsoló (1 uvuláris, 1 organikus eredetű beszédhibás: kihagyta beszédében az *r* hangot, a lenőtt nyelvfék miatt nem tudta képezni), 1 hadaró. 1979-ben 12 tanulóból 1 volt szigmatizáló (stiridens), 8,33%; 1980-ban 3 tanuló szorult logopédiai kezelésre, 2 szigmatizáló (interdentális) és 1 raccsoló (renyhe képzésű az *r* hangja), ez 28 tanuló 10,71%-a. Meglepő, hogy az óvónős csoportban (1980.) — a beszédalkalmassági vizsga ellenére — 3 beszédhibás akadt, 1 szigmatizáló és 2 raccsoló, 15%. Hozzávetőleges adatok szerint a főiskolán a beszédhibás tanulók száma 10–12% körül mozog annak ellenére, hogy felvételi lapjukon jelezzük a beszédhibát. A beszédhibákban a szigmatizmus vezet: a selypes-raccsoló tanulók aránya 7 : 5. Kollégám, Cs. Nagy Lajos 1978-ban elvégezte ugyanezt a felmérést a speciális tagozaton, itt 25 tanulóból 8 szorult (32%) hosszabb-rövidebb ideig logopédiai kezelésre.¹⁸

Az adatokat olvasva több kérdés merül fel bennünk. Az egyik az, hogy vajon gyógyíthatók-e felnőttkorban a beszédhibák. Úgy vettem észre, nagyon nehezen, és csakis akkor, ha a hallgató átérzi a kérdés fontosságát, szorgalmasan gyakorol. Ez, sajnos, nem mindig történik meg.

A másik nagy kérdés az, milyen az alsó tagozatos gyerekek beszéde, mennyi köztük a beszédhibás, milyen szituáció vár a kezdő tanítónókra?

A Nagy József-féle statisztika az iskolába lépő gyerekek 34,3%-át mondja beszédhibásnak. Ez a magas százalék az életkorral és a tanulmányokkal előre haladva egyre csökken. Sok hiba azonban makacsul „tartja magát”, ilyen a nyílt orrhangzósság, a zöngétlenítés, a szigmatizmus (a *cs* kivételével) és a rhotacizmus.¹⁹ A logopédusok felmérései ismereteseek: 1953-ban Kanizsai Dezső a budapesti tanulók 1,54%-át találta súlyosan beszédhibásnak. 1963-ban a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolának az egyik budapesti kerületben végzett felméréséből kitűnik, hogy a tanulók 15–20%-a beszédhibás. Az 1970–71-i tanévben a fővárosi beiskolázott első osztályosok 4,6%-a volt beszédhibás. Gacsó Mária logopédus 1977-ben a XII. kerületben a beiskolázandó gyerekek között 17,2% beszédhibást talált. Dr. Hajdu Erzsébet logopédus közlése szerint 5–7 éves korban 32–35% körül mozog a beszédhibás gyerekek aránya: 1975 őszén az első osztályosok 22,5% szenvedett beszédhibában (az óvodában 46,4%-ot találtak). Főiskolánk nyelvészeti diákkörében hallgatóink többször végeztek felméréseket egy-egy alsó tagozaton: 25%, 22,4%, 15%, 26,8%, 25,88% volt a vizsgált alsó tagozatokban a beszédhibás gyerekek

¹⁸ I. m. 88.

¹⁹ I. m. 39. és 36.

aránya.²⁰ Mindegyik tanítványom felmérésében több volt a beszédhibás fiú, mint lány, négy felmérésben a szigmatizmus vezette a listát, egy felmérésben azonban a rhotacizmus került az első helyre. Hozzávetőlegesen úgy tűnik, hogy 20% körül mozoghat az alsó tagozatokban a beszédhibások aránya, és az élettani pőszesség elmúltával megmaradt beszédhibákat nehéz korrigálni, ezek — Nagy József szavaival élve — tartják magukat.

Adatainkat régebbi felmérésekkel is összevethetjük, természetesen nagyon óvatosan, éppen a tájékozódás erejéig. Sarbó Artur a századforduló táján 3,6% beszédhibásról beszél.²¹ Érdekes felmérésre bukkantam a Néptanítók Lapja 1891. évi számában.²² Egy névtelen szerző felmérést végzett Arad összes iskolájában. 3153 tanuló között 247 hibás beszédűt talált, ez 7,84%. Tanítóképzőnk egykori igazgatója, Baló József, a századfordulón indult évkönyvekben közli a gyakorlóiskola beszédhibás tanulóinak statisztikáit. Az 1900—1901-i tanévben a 34 tanuló között 1 dadogót és 2 selypítőt talált (8,82%), az 1901/1902-i tanévben 35 tanuló között 1 dadogót és 6 selypest (20%), az 1902/1903-ig tanévben 36 tanuló között 1 dadogót (2,77%), az 1903/1904-i tanévben a 36 tanuló között nem volt beszédhibás, végül az 1904/1905-i tanévben 35 tanuló között 1 selypes volt (2,83%).²³ Az adatokból úgy tűnik, hogy eredményesen foglalkoztak a beszédhibák javításával.

Az kétségtelen, hogy ezek az adatok nem vethetők össze, sem a maiak a régiekkel, de a maiak sem egymás között (valószínűleg minden felmérő másképp ítéli meg a beszédhiba súlyosságát). Azonban az is kétségtelen, hogy a beszédhibás gyerekek száma megnövekedett, és valószínűleg állandóan növekszik. Ebben a szituációban pedig alaposan meggondolandó, hogy felvegyünk-e beszédhibás egyéneket a főiskolára, hiszen nagy a valószínűsége annak, hogy felnőttkorban, minden kényszerítő körülmény nélkül, saját felelősségükre ezek a hallgatók nem javítják ki beszédüket, és ezáltal újratermelik saját beszédhibájukat. Feltétlenül vissza kell állítani a tanítóképzőkben a beszédalkalmassági felvételi vizsgát.

A felmérésekből „novumként” még a következők derültek ki. 1. Az eddigi statisztikákban nagy százalékaránnyal vezetett a szigmatizmus. Főiskolai hallgatóim között a rhotacizmus erősen megközelíti a szigmatizmust (7 : 5 az arány), az egyik alsó tagozati felmérésben pedig vezet. Cs. Nagy Lajos ezt írja: „A raccsolás a legszélesebb skálájú. A torzítástól a hanghelyettesítéseken keresztül a kihagyásig mindenre akadt példa.”²⁴ 2. Megnövekedett a határesetek száma. Ezeket a mássalhangzók helyesejtési hibáinál vettem fel. A sípoló *s*- és *sz*-hangoknak, valamint az egy pördületű, renyhe *r*-hangoknak

²⁰ Dr. Hajdu Erzsébet: Logopédiai ismeretterjesztés Orosházán. A tanító, 1978. 11. sz. 5—8. A diákköri dolgozatok szerzői: Laczik Éva, Bagi Zsuzsanna, Nagy Margit és Almási Gabriella. Gacsó Mária adatát Bagi Zsuzsanna közli. Patakfalvi R. és Lampé I. „A beszédhiba problémája, különös tekintettel a beiskolázásra” c. tanulmányukban a következő megállapításokat teszik: „A pőszességnek a beiskolázás idejére eső kiugróan magas száma mutatja a beszédkultúra relatíve alacsony színvonalát hazánkban. Levonhatjuk a következtetést, hogy óvodánk nem mindig töltik be kellően az iskolaelőkészítés szerepét.” (A beszéd és zavarai. Szerkesztette: Vassné Kovács Emőke és Subosits István. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975. 73.) Nagy József is hasonló következtetésekre jut. I. m. 43.

²¹ I. m. 202.

²² Néptanítók Lapja 1891. 498—9.

²³ A Budapesti Állami Elemi Tanítóképző-intézet értesítője az említett tanévekről, 100, 94, 111, 89, 44.

²⁴ I. m. 86.

valószínűleg a zárt szájú ejtés, a lagymatag artikuláció az oka. A határesetek magas száma miatt úgy tűnik, hogy nehezebb diagnosztizálni az *r*-hibát, ugyanis a zárt szájú, renyhe beszéd következtében szinte egyformán hangzik az ép és a beteg *r*. Az egyébként ép, de a beszéd folyamatban eltorzult *r* hangot képesek önállóan is porgetni, ezért szinte minden alkalommal meg kell hallgatni az *r*-et külön, elszigetelten ejtve. (Gondolom, ezzel magyarázható az a tény, hogy az óvónőkhöz a szűrővizsga ellenére bekerült a két raccsoló.)

A helyesejtési hibák között tehát az egyik legszámottevőbb az *s*, *sz* és *r* fent leírt hibája: 38,09%, 15,47% és 44,04%. Az *r*-hiba előtérbe kerülése figyelmeztető. Ezt a hangot Kodály a magyar artikuláció „sarokkövének” nevezte, mely ha meglazul, megváltozik az egész artikuláció. Tanítványaimnak csaknem a fele kevés számú pördülettel, lagymatagon képezi az *r*-et. Úgy észleltem, hogy főleg intervokalikus helyzetben vagy szó elején, tehát szótagkezdő helyzetben lagymatag az *r*: *örökségre, erejét, merre, érettségiztem; rohamot, rácsai, rokonoknál, rohantam, róttam*. Ezek a szavak csaknem minden renyhén ejtőnél megvoltak. Olykor szótagzáró helyzetben is hibás volt az *r*, pl. a *kérkedtem* szóban. Zöngétlen mássalhangzók mellett erőteljesebb a képzés, pl. *friss, eprészem*, de egy tanuló beszédében itt is gyengült az *r*. Hangsúlyozom, mindegyik itt említett tanuló tudja önmagában pergetni az *r*-t, nem beszédhibás, de a beszéde hibásnak tűnik.

Nemcsak az *r* ejtése elnagyolt szótagkezdő helyzetben, hanem az *l*, *g*, *gy* hangoké is (20,23%), sőt az *l* olykor *ki* is esik. Hasonlóképpen viselkedik a *v* is, de mintha két ajakkal képeznék a rést (ezért használtam a táblázatban a bilabiális spiráns jelét), pl. *szabaim, ÉBa; Bagyok; hajolBa, szívdobogBa*. Szótagzáró helyzetben ez nemigen fordul elő. Olykor a *b* hangra is jellemző a résbe „gyengülés”: *szívdobogva, birtokBavételének*.

Ezt a kérdéskört lezárva, megemlíthetjük, hogy a Kazinczy-versenyek értékelésekor Wacha Imre is hasonló jelenségekre hívja fel a figyelmet. A versenyeken is a susogókkal és a sziszegőkkel volt baj; „Gyakori volt a raccsolás vagy ennek enyhébb változata: a lusta egy pergésű vagy mormolt, olykor *j*-szerű *r* ejtése.” Egy másik jellegzetességre is felhívja a figyelmet: „A mássalhangzók ejtésében még általános és rendszeresnek mondható és hibás jelenség volt a zöngétlenedés — főleg a *b*, *d*, *g*, *z* hangoké.” Nagy József is a makacsul megmaradó hibák között tartja számon a zöngétlenítést.²⁵ Ezt a vizsgált anyagban nem tapasztaltam, nem hallottam az említett hangok helyett azoknak zöngétlen párját, a fent leírt elnagyolt, résbe gyengülő ejtést viszont igen.

Érdekes az a tény, hogy a nyelvelsajátítási folyamatban később elsajátított hangok képzése gyöngül meg először, ilyen az *r*, *l*, a sziszegők és a susogók, Nagy József pedig megemlíti, hogy a zöngétlen hangok elsajátítása könnyebb, mint a zöngéseké.²⁶

A magánhangzókkal kapcsolatos helyesejtési hibák nem számottevőek. Viszonylag sok az illabiális *á* (9,52%) az *á* helyett, de ez az egyes tanulók beszédében csak szórványosan fordul elő. Érdekes az *á*-nak (olykor az *é*-nek)

²⁵ Z. Szabó László—Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek története. Győr, 1978. 93–4 és i. m. 36.

²⁶ I. m. 27: „A többi zárhang szembevetendő sajátossága, hogy a zöngétlenek (*p*, *t*, *k*) elsajátítása könnyebb, mint a zöngéseké (*b*, *d*, *g*). Ez egyébként igaz az *f*–*v*, az *sz*–*z* és az *s*–*zs* viszonylatában is . . .”

zárt ejtése (7,14%), mely következetesen érvényesül az illetők beszédében. „... egyre gyakoribbá válik az *á* hangnak hátrább képzett, illetőleg kerekébb ajakkal és kisebb álléjtéssel, valamint hátrább és feljebb tartott nyelvvel képzett változata. (Színészeink beszédében is egyre gyakrabban lehet ilyen színezetű *á* hangot találni!)” — írja Wacha Imre.²⁷

A beszédhangok egymásra hatásával kapcsolatos helyesejtési hibák sokfélék. Nem vettem fel a táblázatba a mássalhangzókapcsolatok ejtésének problémáit, mert egyáltalán nem jelentkeztek tanítványaim beszédében, azaz egyetlen egy esetben sem észleltem betűejtést. Ezt a tényt a Kazinczy-verseny is megállapították, és az iskolai tanítás eredményességéért értékelik.²⁸ Zsolnai József felmérései viszont azt mutatják, hogy az alsó tagozaton — az olvasástanulás kezdeti szakaszában — megvan ez a probléma: a szótagoló olvasás következményeként fellépő betűejtés.²⁹ Úgy látszik, ez a jelenség a későbbi években nyomtalanul eltűnik (amennyiben megvan, bizonyára felvett modorosság, a hivatalos stílus egyik jellemzője). Nem tapasztaltam a magánhangzóknak a köznyelvi kiejtéstől eltérő megnyújtását sem. A mássalhangzók nyújtása enyhe mértékben sok tanulónál előfordul (20,23%).

A legnagyobb gondot a hangok, elsősorban a magánhangzók időtartamának a megrövidítése okozza. Ezt a problémát mindnyájan ismerjük, már Éder Zoltán is a legaggasztóbb hibának látta,³⁰ jelezték a Kazinczy-versenyekről is,³¹ sokan — köztük Montágh Imre is³² — a magyar beszéd ritmusát látják nagy veszélyben emiatt; de hogy milyen súlyos a helyzet, azt az adatok szemléltetik igazán. Minden hosszú magánhangzót röviden ejt hallgatóim 50%-a, 42 tanuló. Közülük az *á*-t és az *é*-t is röviden ejti 14 tanuló, 16,66%. Enyhébb fokú röviden ejtés található 40 tanuló beszédében, 47,61%. Mindössze két tanuló beszéde volt ebből a szempontból kifogástalan. A speciális tagozaton egyetlen tanuló beszéde sem volt ebből a szempontból kifogástalan, 100%-os volt a röviden ejtés.³³

A szavakban nemcsak az ingadozó tartamú *í, ú, ő* rövidül meg, hanem az *ó, ő, sőt az á, é is,*³⁴ pl. *erdő, új, számíthattam, csipek, leírtam, belőlem, indított, betűvetést, olálkodva, egyenrangúnak, rottam, eszméltető, szot, kancsot, báro, ösök, ingo, szivdobogva, jelzöt* stb. (A szavakat gyakorisági sorrendjükben soroltam fel, tehát az *erdő* szót ejtették a legtöbben röviden stb.) Egyelőre nem lehetett ezeket a szavakat sem a hangok szerint, sem a szavak hosszúsága szerint cso-

²⁷ I. m. 94. A kérdésre én is felhívtam a figyelmet: Mai magyar nyelvünk (ismeretetés). NyK. 80: 231.

²⁸ I. m. 94.

²⁹ I. m. 107, 108, 143.

³⁰ Éder Zoltán: A fővárosi általános iskolások kiejtéséről. Nyr. 84: 337—45. A 342. l.-on írja: „... az időtartammal van a legnagyobb baj...”

³¹ I. m. 95.

³² Montágh Imre ezt írja: „Jó lenne a magyar beszéd ritmusát föltámasztani. Kár lenne Európa egyik veszendő értékét, a minden más nyelvtől elütő magyar beszédritmust a szomszéd nyelvek hatására elpusztulni hagyni. Figyelmes füllel hallgatva tragikus a folyamat, amely a magyar beszédritmust fenyegeti.” Tiszta beszéd. Népművelési Propaganda Iroda (évszám nélkül), 118.

³³ I. m. 89.

³⁴ Az *á* és *é* hangot is röviden ejtők beszédét szoktam pattogónak minősíteni. Mivel ez a kérdés a szakirodalomban nincs kellőképpen tisztázva, nem tüntettem fel a táblázatban ezt az elnevezést.

portosítani. Úgy tűnik, általánosan ható tendenciáról van szó, mely a magyar nyelvnek mind fonémaállományát, mind ritmusát veszélyezteti. (Mindegyik tanuló a fővárosban vagy közel a fővároshoz él, így nyelvjárási sajátosságokról nem beszélhetünk.)

Zsolnai helyesejtési felmérésében is megvan ez a probléma, de nem a leg-súlyosabb.³⁵ Egyik tanítványom diákköri dolgozatában a gyerekek 21,17%-nál van időtartamhiba, ezzel szemben a mássalhangzó-kapcsolatokat 38,82% ejtette betűjejtéssel. Valószínűleg az alsó tagozatos gyerekek jobban ragaszkodnak az írásképhez, ezért jellemző rájuk a betűjejtés és ezért kevesebb az idő-tartamhiba. Lehetséges, hogy szabad beszédük más jellegzetességeket mutatna. Ez a tény azt is bizonyítja, hogy felnőttkorban a felolvasás alkalmas a kiejtés mérésére, mert a felnőtt elszakad az írásképtől, úgy olvas, ahogy egyébként is beszél. Az alsó tagozatos gyerek esetében valószínűleg más a helyzet.

Az időtartam helyes érzékelése a helyesírást is befolyásolja, hiszen ezt a területet a kiejtés elve szabályozza. Több évi tapasztalatom azt mutatja, hogy tanítványaim helyesírási dolgozatai közül az időtartammal kapcsolatosak eléggé rosszul sikerülnek, pedig magyarázat után, a norma szerint, gondosan diktálom őket. A tanuló azonban azt hallja, amit megszokott.

A magánhangzó kiesése is eléggé jellemző: 25 tanuló beszédében jelentkezett kisebb-nagyobb mértékben (29,76%).

A mondatfonetikai eszközök hibái közül csak a jellemzőbb eseteket ismertetem. Nem olvas szövegekben 17 tanuló (20,23%), azaz nem érzékeltetik a szöveg értelmét, minden szót külön hangsúlyoznak. Ez azt jelenti, hogy olvasási technikájuk alsó tagozatos szinten van, de arra is gondolhatunk, hogy nem rendelkeznek hangos olvasási rutinnal: az iskolában kb. 10 éves koruk óta feltételezhetően nem olvastak hangosan. Természetesen a mondathangsúlyt sem érzékeltették. Meglepő volt, hogy egyes ritkább vagy régies szavakat nem értettek (*sáfárcodtam, testamentum*), gondot okoztak a ritkább nyelvtani alakulatok (*magaméihoz*), a metaforikus kifejezések (*új szavakat epréstem*) (csak a tájnyelvi szavakat magyaráztam meg előre). Az a benyomásom, hogy az egész szöveg, Sütő „szó-cizelláló” stílusa nagyon távol áll tőlük. Nem tételeztem volna fel, hogy a XX. századi irodalom merész metaforáin felnőtt nemzedéknek ez a szöveg ennyire nehéz lesz. E miatt a körülmény miatt sajnos nemigen lehet értékelni a kiejtésnek a mondatfonetikát illető részét.

Mivel nemigen törekedtek a hangsúlyozásra, nem követtek el olyan speciális hangsúlyozási hibákat, mint a kötőszavak, ragok, névelők és névutók indokolatlan hangsúlyozása.

A hanglejtésre jellemző a mondat nyitva tartása, az éneklés (13,09%) és a kunkorítás (35,7%). A beszédtempó 23,80% esetében túlságosan gyors volt. A hangsúlyozás hiánya, a kántáló hanglejtés, a gyors beszédtempó, valamint hozzájuk társulva a zártszájúság miatti renyhe artikuláció és idő-tartam-rövidítés eredményezi a tanítványaim beszédére olyannyira jellemző monotóniát.

³⁵ I. m. 107, 108, 141 — 3. Zsolnai adataiból kiolvasható, hogy 4. osztályra — amikor már csökken a betűjejtéssel olvasók száma — megnövekszik az időtartamhibák száma.

II.

I. A kiejtési hibák okainak feltárása speciális és sokrétű munkát igényel, logopédusok, orvosok, pszichológusok stb. feladata. Néhány olyan okra azonban, amelyeknek a megszüntetése elősegítheti munkánkat, felhívhatjuk a figyelmet.

A helyesejtési hibák zömének egyik fő oka a zárt szájú, renyhe artikuláció,³⁶ melynek során az ajkak nem távolodnak el egymástól, és nem is húzódnak össze kellőképpen. A minimális álléjtéssel és merev ajkakkal végbemenő beszéd torzítja az *s*-, *sz*- és *r*-hangok képzését, előidézi egyes zöngés mássalhangzók elnagyolt ejtését, sőt a magánhangzók időtartamát is befolyásolja. Ugyanis a hosszú magánhangzók kiejtése erőteljesebb ajakartikulációt igényel.³⁷ Mindez pedig a beszéd ritmusát zilálja szét. A már-már generációs jelenséggé vált zárt szájú ejtésnek minden bizonnyal megvannak a további okai. Lehetséges, hogy egyeseknél összefügg a személyiséggel: szerepet játszhat benne a határozatlanság, esetleg valamiféle rosszul értelmezett szerénység vagy ellenkezőleg a túlzott közvetlenség, mely inkább közvetlenkedés, lezseriség. Ezekre az összefüggésekre már Sarbó is felhívta a figyelmet, Büky Béla pedig részletesebben foglalkozik a problémával.³⁸ Megfigyelésem szerint határozott beszédű tanítványaim maguk is határozottak és fegyelmezettek, de ilyenek a rossz beszédűek között is vannak. Sokkal inkább az okok közé sorolható a beszédideál hiánya. Nem lehetünk afelől meggyőződve, hogy tanítványaink a helyes beszédet tekintik minden esetben követendő példának. Beszélgetéseinkből kiderült, hogy ideálisnak tartják pl. a zárt szájú, motyogó tévébemondónő kiejtését, nyilvánvalóan azért, mert az ő beszédüket „realizálja”. Sajnos, a nyilvános fórumokon sok a hibás beszédű, ez a tény pedig befolyásolja az ifjúságnak a helyes beszédéről alkotott fogalmait. Olyannyira, hogy némely tanítványomnak különös elképzelése volt a magyar artikulációs bázis sajátosságairól. Az egyiket hosszú ideig nem sikerült arról meggyőzőnöm, hogy a magyar beszéd nem orrhangzós színezetű, magánhangzóink orális képzésűek. Minden bizonnyal sok ellenpéldát hallhatott, ami elképzelhető, hiszen táncdalénekesek zömének a kiejtése orrhangzós színezetű. A zártszájúság okai közé tartozik az a szomorú tény is, hogy a gyerekek iskolai tanulmányaik során keveset beszélnek hangosan és összefüggően, verset pedig alig tanulnak.

A zártszájúságnak „anatómiai” okai is lehetnek. A tényleges anatómiai okon kívül ilyen az összevissza, ferdén nőtt fogazat elrejtése. A PREFER-vizsgálat készítői is gondoltak efféle tényezőkre, Nagy József megemlíti, hogy a felmérést ki akarták terjeszteni az érzékszervi és a beszédszervi elváltozásokra, de az orvosi vizsgálatot nem tudták megvalósítani.³⁹ Minden bizonnyal megtalálták volna néhány baj gyökerét, pl. azt sem tartom kizártnak, hogy a táplálkozási szokások megváltozása (a sok pépes étel, a kevés rágás) is befolyásolja a száj izomzatának alakulását.

³⁶ Ezt a kérdést már tárgyaltam „Megjegyzések a kiejtés tanításához” c. cikkemben, Nyr. 100: 316–9.

³⁷ Vö. Molnár József: A magyar beszélhangok atlasza. Tankönyvkiadó, 1970.; Gósy Mária: A magyar beszélhangok ajakartikulációja. Nyr. 100: 262–8, de legfőképpen: Magyar Fonetikai Füzetek 6, Bolla Kálmán: Magyar hangalbum, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1980. 179 oldal.

³⁸ Sarbó id. könyvében megjegyzi, hogy a fegyelmezett környezetben élő katonaszülök gyermekei között alig van beszélhibás; vö. Büky Béla: A beszédtanítás pszichológiája. Tankönyvkiadó, 1977. 89–101.

³⁹ I. m. 45.

Felmerülhet az a kérdés, hogy vajon társadalmunkban az ember kultúráltságát, értékét a beszéde alapján ítéljük-e meg. Lényeges-e az emberek értékítéletében a beszéd szépsége, helyessége? Hernádi Sándor azt írja egy helyütt,⁴⁰ hogy a helyesírást – többek között – azért is nehéz megtanítani, mert a nagy tömegek lényegében közömbösek e tekintetben, vagyis az egyén értékében nagyon keveset számít az, hogy tud-e helyesen írni. Ha ez így van, akkor nehéz a helyesírás és a helyes kiejtés tanítása, és nagy feladat hárul a jövőben az óvodákra és az iskolákra.

Folytathatnánk még az okok felsorolását, például még nem ejtettünk szót a gyorsuló életünkkel együtt gyorsuló beszédtempóról, amelyet sokan alapvető oknak tartanak. Szerintem sokkal bonyolultabb okrendszerrel van szó, a gyorsuló életre való hivatkozás inkább közhely: nem is olyan biztos, hogy minden tekintetben felgyorsult az élet. Annyira mindenesetre nem, hogy például az óvónőképzésben bevezették volna az anyanyelvi nevelés (benne a kiejtéstani) tantárgypedagógiáját (az óvónőképzésben mindennek van módszertana, csak a nyelvi nevelésnek nincs!).

A felsorolt okok közül sokat meg tudunk szüntetni. A zártságúság sok-sok gyakorlattal javítható. A közömbösség ellen felvehetjük a harcot, a helytelen fogalmakat tisztázhatjuk, a gyerek személyiségét alakíthatjuk; de ez az utóbbi egész iskolarendszerünk dolga. Most csak azt tekintsük át, mit tehetünk a főiskolán, a beszédművelés tantárgy keretében!

2. A beszédművelés tanításának általános menetét és módszereit a használatban levő szakkönyvek határozzák meg. Alapvetően Hernádi Sándornak Beszédművelés c. tankönyvét használjuk, melynek felépítése a következő: a légzés, a hangindítás, a beszédhangok képzése, a hangkapcsolatok ejtése, a mondatfonetikai eszközök alkalmazása. A tankönyv fejezetei elméleti részre és gyakorlatokra tagolódnak, a gyakorlatok színesek, változatosak, jól használhatók. Ezenkívül foglalkozunk még az artikulációs bázis jellemzőivel, a beszédhibákkal és Zsolnai könyve alapján a beszédtanítás módszertanával.

Az eddig elmondottakból, vagyis a felmérésből következik, hogy a kijelölt tananyagot rugalmasan kell kezelni: egyrészt különös gondot kell fordítani az általánosan előforduló hibákra, másrészt meg kell tervezni és be kell építeni a közös foglalkozások menetébe az egyéni gyakorlatokat. Az általánosan előforduló hibák arra figyelmeztetnek, hogy vannak olyan területek, amelyekkel nem végezhetünk a kijelölt órán, hanem állandóan a felszínen kell tartanunk őket.

Folyamatosan, minden órán foglalkozunk tehát légzési, artikulációs, hangképzési és rezonanciagyakorlatokkal. Ezeknek a gyakorlatoknak szisztematikus rendszerét Fischer Sándor: A beszéd művészete c. könyve tartalmazza.

A légzési gyakorlatok rendszerét teljes mértékben átvettem Fischer könyvéből. Azt azonban hangsúlyozni kívánom, hogy ezt a szisztémát szigorúan be kell tartani (tapasztaltam ugyanis, hogy olykor csak kiragadnak a könyvből egy-egy gyakorlatot): azaz fokozatosan növelni kell a belégzési és a kilégzési időt, majd az előzőt fokozatosan csökkenteni kell, mivel az a célunk, hogy minél rövidebb idő alatt nagy levegőmennyiséghez jussunk.

⁴⁰ Hernádi Sándor: A helyesírás tanításának problémái. Tankönyvkiadó, 1973. 48. Itt jegyzem azt meg, hogy minden bizonnyal a pesti nyelv jellegzetességeit is konstataáltam a felmérésben (vö. G. Varga Györgyi: Alakváltozatok a budapesti köznyelvben. Akadémiai, 1968. 258 o.).

Fischer anyagához hozzávehetők Montágh Imrének légzéstechnikai és artikulációs szempontból összeállított szövegei, melyek a már idézett Tiszta beszéd c. kötetben találhatók meg.

A felmérésekből nyilvánvaló, hogy fokozott gondot ajánlatos fordítanunk az artikulációs gyakorlatokra. Mivel az artikulációs hibák legfőbb oka a zárt szájú kiejtés, nagyon sok gyakorlatot végzünk ennek a kiküszöbölésére: állajtási gyakorlatokat, nyílt magánhangzókat tartalmazó szavakat, szövegeket mondatunk, tükör előtt, összehasonlítva a szájtartást akár „A magyar beszédhangok atlasza”, ábráival akár a Gósy Mária által közölt felvételekkel. Mindig ügyelni kell a kritikus mássalhangzók: az *s*-, az *sz*-hangok és különösen az *r* képzésére, s ugyancsak figyelniük kell a *v*, a *b* és az *l*, *g*, *gy* gondos ejtésére. Sosem szabad elhagynunk az időtartam- és a ritmusgyakorlatokat. Időtartamgyakorlatot sokféleképpen, bármilyen szövegen végezhetünk, ritmusgyakorlatot pedig versek mondásával. Mind Fischer, mind Montágh sok, jól felhasználható verset közöl, de ezt a gyűjteményt magunk is kiegészíthetjük.

A zárt szájú beszéd feloldásában nagy segítségünkre vannak a szabad produkciók, a memoriterek. Ugyanis megfigyelhetjük, hogy a szabad beszéd közben nyíltabb az artikuláció, mint felolvasás közben. Olyan verseket szoktam kiválasztani, amelyek az időtartam és a ritmus gyakorlására is alkalmasak, és az alsó tagozatos tananyagban is szerepelnek (nagyon sok Weöres-vers van köztük). De nemcsak ez a szempont vezérel: a lágy hangindítás gyakorlására például kiválóan alkalmas József Attila Mama, Altató c. verse. Rónai Béla az így összeválogatott versanyagot célirányos memoriternek nevezte a fent említett beszédművelési tanácskozáson. Ezeket a verseket mindig kórusban is gyakoroljuk: ilyenkor mindenki bátrabb, jobban érzi a ritmust, és sok különleges megoldás is adódik (természetesen, a szöveget nem szabad nézni, így az, aki nem tudja a verset, hamar lelepleződik).

Az első félév végén a nyílt, tiszta artikuláció elérése a cél. Ekkor a hallgatóknak elő kell adniuk a megtanult verseket, be kell mutatniuk egy rövid mesét, valamint egy szép felolvasást kell produkálniuk. Ismerniük kell néhány mondókát, nyelvtörőt is.

A mondatfonetikai eszközök gyakorlása a második félév feladata, de problémáit nem lehet teljesen kikerülni az első félévben sem. A felmérésekből kiderült, hogy milyen nagy gond a hangsúly elhagyása, rossz alkalmazása. Ezen a területen nagy segítséget jelent Deme László és Péchy Blanka közös műsora a rádióban, a Beszélni nehéz. A műsor feladványait mindig megoldjuk. Csoportjaimban van egy felelős, aki kazettára veszi az adás anyagát, így ellenőrizzük saját megoldásunkat, majd a kidolgozott mondatot többször felolvassuk. Mind a feladványok, mind a hozzájuk fűzött magyarázatok gondolkodásra tanítanak, kialakítják a hallgatókban a hangsúly kérdéseiről való érzékenységet, egyszóval követésük nagyon hasznos. Egyébként ehhez hasonló gyakorlatokat találhat a tanár mind Péchy Blanka könyvében, mind Wacha Imrének a győri versenyekről szóló, sokszor idézett kötetében.

A második félév végén hallgatóinknak különböző stílusú szövegeket és verseket kell előadniuk, illetve felolvasniuk; pl. mesét, ünnepi beszédet, fogalommagyarázatot stb.

Módszertani szempontból — az említett munkákon kívül — Zsolnai József: Beszédművelés kisiskolás korban c. könyve lehet segítségünkre. Részletesen és szisztematikusan foglalkozik a helyes légzés kialakításával; a helyes-éjtés fejlesztésére a következő gyakorlattípusokat ajánlja: hangadástechnikai

gyakorlatok, artikulációs gyakorlatok, gyorsasági gyakorlatok, időtartamgyakorlatok, a hangkapcsolatok gyakorlása és ritmusgyakorlatok. Véleményem szerint ezekkel a gyakorlatokkal — kivéve a hangkapcsolatokat — minden órán foglalkoznunk kell.

Az elmondottak alapján egy beszédművelési óra felépítése vázlatosan a következő: kb. 10–15 percet vesznek igénybe az ismétlődő rutingyakorlatok (természetesen a nehézségi fokozatok szerint felépítve). Mindig légzési gyakorlatokkal kezdünk, majd hangadási és rezonanciagyakorlatok következnek, utána időtartam- és ritmusgyakorlatok, melyek egyúttal artikulációs gyakorlatok is. Ez utóbbiak hol kórusban, hol egyéni előadásban hangzanak el, egyszer memoriter segítségével, másszor olvasott szöveggel. A bevezető gyakorlatokat rövid egyéni számonkérés követi, hiszen mindig van feladva egy vers, néhány mondóka vagy nyelvtörő, esetleg felolvasás. Ha szükséges, megvitátjuk egy-egy szöveg előadásának különböző lehetőségeit. A következő 20–25 perc az óra speciális anyagára fordítandó. Itt arra kell törekednünk, hogy a hallgatók pontosan tudják a gyakorlatok célját. Változatossá kell tenni a gyakorlatsorokat, ezenkívül egyeseknek speciális feladatokat kell adni, a diagnózistól függően. Olykor játékokkal, versenyekkel is lehet tarkítani, élénkíteni az órát. Az óra utolsó percei az otthoni feladatok megbeszélésére maradnak. A gyakorlóórákat néha előadások váltják fel, néha pedig szakcikket megvitató szemináriumok. Arra törekszünk, hogy a gyakorlati munka legyen előtérben.

A tudatos munka szempontjából fontosnak tartom, hogy a hallgatók ismerjék saját beszédüket. Ezért az év elején készített felvételt — az elméleti ismeretek elsajátítása után — visszahallgathatják úgy, hogy közben nézhetik a diagnosztikai lapjukat. Otthon is, az órákon is van alkalmuk magnetofonnal dolgozni. A félév végi produkciókat ismét magnetofonra vesszük, meghallgatjuk, elemezzük.

Kérdés, hogy a beszédművelésnek milyen területein érhetőek el eredmények a reform ellenére is szűkös időkeretben. Némileg javítható a zárt-szájúság, feltétlenül javítható az időtartam- és a ritmushiba. A félév végi produkciók ebből a szempontból lényegesen jobbak voltak az év eleji felmérésnél. A beszédhiba ennyi idő alatt nem javítható, az idén a logopédus fél év alatt az előkészítő mozgások beidegzéséig jutott el. Némigen korrigálhatók az artikulációs modorosságok, pl. az illabiális á. A sípoló s-, sz-hangokat alig lehet javítani, az r viszont megfelelően pörög, ha ügyelnek rá. A szövegnek megfelelő hangsúlyozás tanítható, viszont nagyon nehéz a hanglejtés hibáiról leszoktatni a hallgatókat. Nagy a valószínűsége annak, hogy magánbeszélgetésekben vagy a tanítási gyakorlatok izgatott légkörében visszatérnek a régi, megrögzött beidegzések. Eredménynek tarthatjuk már azt is, ha hallgatóink megismerkednek a beszédművelés problematikájával, és ha felébred bennük az igény és a szándék a szép beszéd kialakítására.

Nem szóltam még a tanári munka egy speciális területéről: a bemutatásról. Ugyanis jó példával kell elől járnunk: be kell mutatnunk a vegyes mélylégzést, a jól pörgő r-nagot, a nyílt, szabályos á-t, a helyes intonációt, a mondókákat és a verseket. Tanítványaink is csak így dolgoznak majd eredményesen a kis gyerekek között; akkor követik majd példájukat, ha árad belőlük a sok szép vers, mondóka, játék. Nagyon sokat várunk ettől a tárgytól az iskolákban, egy azonban bizonyos: önmagában nem old meg semmit (1. osztályban évi 18 órában), csak az integrált anyanyelvi nevelés egészében.

A. Jászó Anna

A mellérendelő kapcsolás konstrukcionális szerepe egy Németh László-esszében

1. Mivel az alábbiakban főleg a mellérendelő, azaz a tartalmi-logikai kapcsolás áll a vizsgálat középpontjában (vö. E. Lang: *Semantik der koordinativen Verknüpfung*. Berlin, 1977.), nem árt figyelmeztetőül előre bocsátanunk, hogy a mondat egész rész volta (önállóságának viszonylagossága, a szövegbe való beágyazottsága) nemcsak mellérendelő viszonyaiban nyilvánul meg, hanem belső megszerkesztettségében is. Sőt, egy mondat megszerkesztettsége többféle módon (például szórendjével, a benne ismétlődő lexikai-szemantikai elemekkel, szerkesztettségbeli és tartalmi hiányaival stb.) részletesebben és pontosabban mutathatja a beszerkesztett állapotot, mint a gyakran kötőszó nélküli (s még kötőszóval sem mindig egyértelmű) mellérendelő kapcsolttság.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a gondolat fontossági tagolódását, illetőleg a széttagolt gondolatrészek közötti tartalmi-logikai összefüggéseket a költészet, de még a széppróza is gyakran leplezi (pl. Joyce, Szentkúthy): tipográfiai és központoszási jelek hiányával vált ki művészi hatást; vagy ha használ is bekezdéseket a szöveg tagolásához, nem vagy nem mindig azokon a helyeken, ahol a gondolat valóságosan tagolódik.¹ A mondat végi írásjeleket sem mindig grammatikai szabályok szerint tesszük ki, hanem olyan információrészek határait is, amelyeket szerkezetükre való tekintet nélkül érzünk kommunikatív teljesnek, relatíve önállóknak, azaz mondatnak.²

Mindebből legalább két módszertani következtetés adódik. Vagy elméleti úton kell megközelíteni a mellérendelés lényegét, hogy a felsorolt (s az itt nem említett egyéb) felszíni jelenségek ne zavarjanak,³ vagy pedig, ha mégis jelenség szintű vizsgálattal kezdünk — ami új tudományszak indulásakor különösen ajánlatos —, bizonyos fenntartással kell kezelniünk a szöveg írói szegmentálását, mivel ez nemcsak szövegen belüli kapcsolatokat tükrözhet, hanem a kommunikáció tágabb összefüggéseit is. Ezért egyik első kérdésünk mindenképpen az, hogy a vizsgálat anyaga (a kiválasztott szöveg) mennyire tisztán, megbízhatóan tartalmazza vizsgálatunk tárgyát:

¹ A szöveg bekezdéstagolásának s általában a szegmentálás stilisztikai vonatkozásainak a szlovák kutatók már évek óta nagy figyelmet szentelnek. Így F. Miko, N. Krausova, J. Findra és V. Marčok a *Litteraria XV.* (Segmenty a kontext) Bratislava, 1973. évi kötetében; E. Bajžíkova és J. Oravec a *Slovenska reč. c. folyóiratban* (1973. 154, 1975. 80, 1976. 312, 1977. 75 és 153) közölt hasznos elemzéseket. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik még H. Liebsch tanulmánya is a *Studia Grammatica XVIII.* (Probleme der Textgrammatik II. Berlin, 1977. 197) kötetéből is.

² Erről a jelenségről lásd J. Mistrík: *Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského. Philologica XXIII–XXIV.* 1972. 271; Szathmári István: *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből.* Tankönyvkiadó, 1977. 189.

³ Pap Mária: *Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról.* NyK. LXXIII (1971.) 113; F. Kiefer: *Coordination within sentences and sentence combinability within 'texts': Style and Text.* Skriptor, 1975. 349; I. Bátor: *Syntaktische und semantische Studien zur Koordination.* Studien zur deutschen Grammatik 2. Tübingen, 1975. 1–43.

a) az elemzendő szöveg kommunikációs körülményei (a partnerek közötti viszony, a szövegben megvalósult gondolat intellektuális vagy emocionális természete, a műfaj stb.) mennyire kívánják meg a közlés gondolati (tartalmi-logikai) tagolását;

b) a beszélő jelzi-e beszéddinamikai tényezőkkel (alaphangra való visszatéréssel, szünettel stb.), az író tipográfiai eszközökkel (beljebb kezdett sorral, mondat végi írás-jellekkel) gondolatmenete részeinek összetartozását-eltávolítását, fontossági hierarchiját, vagy sem; s ha nem, akkor önkontroll hiánya miatt nem, vagy éppen szándékosan (például művészi hatásra törekedve) hagyja el vagy használja szokatlan módon a kommunikációs intenciókat.

A téma, a műfaj s az írói szándék sokfélesége a szöveg mondat feletti szintjén is megnehezíti a tartalmi-logikai viszonyítás feltárását, a vizsgálat legbizonytalanabb szférája azonban nem a mondat fölött van, hanem magában a mondatban, mégpedig akkor, ha a mondat mellérendelt viszonyú mondategységekre tagolódik. Ilyenkor ugyanis a kutatónak kell felismernie, hogy a mondategészen belül jelölt tartalmi-logikai kapcsolás a mondategész szerkezeti „belügye”-e, vagy szerepe van a szövegkonstrukciós forma felépítésében is, esetleg csupán az utóbbihoz tartozik (vagyis mondategészen belüli elhelyezése tudatos vagy véletlen szabálysértés következménye).⁴

A kérdés hármasságából talán kitűnik, hogy a problémát nem a vizsgálati alapegység — a mondategész — helytelen kiválasztása okozza. A kérdés akkor is megmaradna, ha a szöveg alapegységének a predikatív mozzanatot, vagyis a mondategységet jelölnénk ki. A szövegszerkezeti kutatásnak nem a vizsgált szövegegység s nem is a vizsgálati alapegység nagysága adja fel a leckét, hanem a konstrukciós forma különféle szintű egységei között viszonyító tartalmi-logikai kapcsolás, vagyis az a helyzet, hogy ugyanaz a viszonyító rendszer szerepel a fontossági hierarchia különféle szintjein.

2. Ebben a dolgozatban — mint egy távolabbra tekintő vizsgálat példaelemzésében — ilyen megfontolások alapján fogjuk vallatóra a mellérendelő (tartalmi-logikai) kapcsolás természetét és konstrukcióalkotó szerepét. Vizsgálatunk anyaga Németh Lászlónak egy olyan esszéje, amelyben a mellérendelő kapcsolás pontossága és fegyelme szinte grammatikai erejű. Mivel itt feltételezhetjük, hogy a beljebb kezdett sorok, a pontok, pontosvesszők és a vesszők a gondolategész valóságos hierarchiáját tükrözik,⁵ figyelmünket a mellérendelés legkritikusabb szintjére, a mondategészen belüli, azaz a tagmondatok közötti kapcsolásra fordíthatjuk. Elemzéssel választ kaphatunk, hogy ebben az esszében van-e konstrukcionális különbség a mellérendelés tagmondatok, illetőleg mondategészek közt kapcsoló szerepe között; megsérül-e a szövegben megvalósuló gondolat, ha a tagmondatok közötti mellérendelést mondatok közöttivé értékeljük át.

3. Németh László: Levél az Ibsen-tanulmányok írójához. Megmentett gondolatok. Magvető—Szépirodalmi Kiadó, 1975. 593—5.

3.1. Első bekezdés:

(1) *Örülök, hogy mostani leveléhez kéziratot is mellékelte. (2) Azt az ifjúkori válságot, amelyet zaklatott levelei mögött érezek, vagy megoldja élet és akarat, ahogy az én ifjúágomban — szinte ajándékszerűen — megoldotta vagy vállalni kell a létünkben hordott seb művészi, gondolkozói, magatartásbeli feldolgozását, ahogy például Pülszky János — a legmagasabb*

⁴ E kérdés kidolgozásának a fontosságára — opponensi véleményében — Rácz Endre hívta fel a figyelmemet.

⁵ A *hierarchia* szövegen belüli értelmezését — Deme László nyomán — az Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában (OPI, 1980.) c. kötetben (45—8) kíséreltem meg.

szinten feldolgozta. (3) *Én mint tanácsadó, barát akkor sem tudnék, mernék belenyúlni, ha erre egyáltalán módom volna.* (4) *De írásaival szívesen foglalkozom s minthogy ezek az írások úgyis pedzik már a „technológiát”, amellyel a boldogtalanság örvényei malomlapátot tanulnak forgatni, a művek kritikája tán mond a vergődőnek is valamit.*

E bekezdésnyi gondolatrészlet belső tagolódását s a tagolásban szereplő kapcsolásfajtákat az alábbi leírás szemlélteti:

K A P C S O L Á S O K	
a mondatok (szöveg - egységek) között:	a mondat egységek (tömbök) között:
(1) ---	F/h_1
(2) [Ugyanis]	$[F/j_1 \setminus F/h_1]$ vagy $[F/h_1]$
(3) [Ezért]	F/h_1
(4) De	$F s [(h_1 / j_2) \setminus F]$

Jelmagyarázat:

F = főmondat, h = az alárendelés első szintjén álló határozói mellékmondat, j = az alárendelés második szintjén álló mellékmondat. $\setminus$ = alárendelő viszony, $-$ = mellérendelő viszony.

A zárójelpárok a mondaton belüli tömbösödést, a sorvégi kapcsok pedig a bekezdésen belüli tömbösödést, vagyis a szövegegységeket jelölik.

Közbeékelődés: $F/j_1 \setminus F$

Ha végigt tekintünk a négy mondat szerkezetén, látjuk, hogy mondategészen belül (vagyis tagmondatok között) mindössze két helyen kapcsol tartalmi-logikai viszony. Közülük (a 2. mondatban) a páros *vagy*-gyal kifejezett választás a legszorosabb mellérendelő viszonyfajta, azaz eleve mondaton belülré való,⁶ így itt csupán a negyedik mondat első tagmondatának van reális esélye arra, hogy önálló mondatként különítsük el: *De írásaival szívesen foglalkozom.*

Az elkülönítés lehetősége azonban csak grammatikailag reális, logikailag már számottevően módosítaná Németh László szándékát. Nemcsak jó irányban, tudniillik, hogy nyomatékokat kapna az író munkakészsége (ez még nem torzítana), hanem más logikát adna az üzenetnek — ami viszont megengedhetetlen. A folytatásától elkülönített első tagmondat jelentéséből ekkor ugyanis az a szál erősödnék fel, ami az előzményhez kapcsol, így a mondatként önállósított tagmondat az előtte álló mondatból alkotna szövegegységet: *Én mint tanácsadó, barát akkor sem tudnék, mernék belenyúlni [ifjúkori válságába], ha erre egyáltalán módom volna. De írásaival szívesen foglalkozom.* Ábrázolva: $[F/h_1] De F$.

Hát nem erről van szó? — kérdezhetnénk. Nem, vagy legalábbis csak a felszínen. Az így átszegmentált szöveg *ugyanis* ezt jelenti: „Csak az írásaival vagyok hajlandó foglalkozni.” Az üzenet viszont ennél biztatóbb, igenlőbb: „Ifjúkori válságába közvet-

⁶ Cseh nyelvű szövegek elemzéseiben ugyanerre a következtetésre jutott J. Bečka is: *Stylistická syntax a kompozice projevu. Statni Pedagogické Nakladatelství. Praha, 1970. 130.*

lenül *nem*, de minthogy ez a válság — már munkára fogva — írásaiban is megjelent, műveinek kritikáján keresztül mégis, azaz *igen*.” A bekezdésnyi gondolat utolsó szakaszában tehát nem a *De* kötőszóban kifejeződő ellentét a legfontosabb logikai elem, hanem az *o k s á g* (a *minthogy*), ez hangolja át a semleges *s* kötőszót *m a g y a r á z ó v á*, ezáltal épül gondolati hídd a negyedik mondat két vége közé, így valósul meg az *írásaival = vergődővel* szegmentumok metonimikus azonossága. Mindez vizuálisan is szemlélhető, ha összehasonlítjuk a bekezdés két utolsó mondatának eredeti kapcsolását és megkísérelt átszegmentálását:

(4) *De írásaival szívesen foglalkozom . . . [hisz] a művek kritikája tán mond a vergődőnek is valamit.*

(3) (4)
 $[F/h_1]$ $\langle F s [(h_1/j_2)\setminus F] \rangle$

Átszegmentálva: $[(F/h_1) - De F] - S - [(h_1/j_2)\setminus F]$

Nem véletlen tehát a *De*-vel kezdődő tagmondat konstrukcionális helye, nem lehetne gondolati torzulás nélkül a negyedik mondatból mint relatív egészből kiszakítani és önállósítani; e szegmentum tagmondat léte (szerepe) nem önmagából, hanem a gondolatmenetből ráeső feladatból következik.

3.2. Második és harmadik bekezdés

3.2.1. A második és a harmadik bekezdés egy gondolati szakaszt alkot: az ösz tönző *humánum s* a hibákat is már-már értéknek tekintő tapintat szándéka fogja egy ségbe őket:

(1) *A két tanulmány közül az Ibsent tartom a fegyelmezettebbnek; egy kis iskolásság, vázlathoz, kerethez ragaszkodás, úgy érzem, nem árt az akusztikát számba nem vevő gondolat- ugrásainak.* (2) *A négy nő — Solvejg és Ágnes, Rebekka és Hilda képe vagy inkább ibseni funkciójuk jellemzése kitűnő s ha a címbe jelzett Gondolatok Ibsenről inkább csak Ibsen nőalakjairól gondolatok, ez a leszűkítés, amely mögött az író személyes érdekeltsege érzi, csak szebbé teszi a tanulmányt.*

(1) *A másik írás gazdagabb s még Ibsenről is többet mond, mint a korábbi, de nem olyan tiszta és világos; a célzások, idézetek kellő pedagógiai „tálatás” nélkül vesznek a szerző olvasottságába s mintha a két író egymás mellé állítása is zavaró reflexeket vetne.* (2) *Persze vannak ebben is nagyszerű mellékmondatok; amit például a Rosmersholmról mond („ebben az Arany János-i Ibsen balladában, hol mint Vörös Rébék köröz a fejek főtött károgova a Múlt”) vagy ahol Gróti Ágnest veti egybe Ibsen megfelelő nőalakjaival s regényeim hősnőit idézi fel.* (3) *Általában itt is az asszonyokról szóló rész — a III. fejezet — a legjobb, az ember érzi, hogy a szerző a maga egyik lehetőségét éli meg, mintegy a szerepek közt válogatva — a különböző nőtipusokban.* (4) *S ha a tehetség legalábbis az ibseni s Németh László-i tehetség, a műben bizonyos fajta katharizist keres s az ábrázolt bukásokban és győzelmekben a maga egyensúly-keresését dolgozza fel, akkor ezeknek az írásoknak folytatását tán nem is az ilyen- féle magunkat is felmérő tanulmányokban, hanem szépirodalmi művekben kellene keresni; nem durván lírizáló, hanem erősen áttételes művekben, ahol a szellem magas feszültsége távolról látott, hideg körvonalú alakokon süthetne át.*

A két Ibsen-tanulmányt értékei előrebocsátásával méltatja Németh László: a szerkesztés hangsúlyozott párhuzama (az egyik *fegyelmezettebb*, a másik *gazdagabb*) inkább összevon, mint széttagol; a gondolati összetartozás tehát nem kívánja, hogy a II. bekezdés — pontosvesszővel kellően távolságtartó — indítását hangsúlyos tétel- mondatná, ponttal különítsük el (*A két tanulmány közül az Ibsent tartom a fegyelmezet- tebbnek;*). Annyi távolságtartást, amennyit a pontosvessző jelez, itt éppen elegendő.

⁷ Vö. Inczeffi Géza: A pontosvessző használatáról. Nyr. 97: 272.

A második mondatban levő kapcsolatos viszonyt sem lenne ajánlatos lezárt hang-
lejtéssel interpretálni („...*kitűnő*, s... ez a *leszűkítés*...”). A főmondatok szintjén
az elismerés halad; s az elismerés súlypontjához, a Németh László-i összetett mondat
„utolsó kártyalap”-jának értékéhez nemcsak — a feltételes megengedésként becsempé-
szett — tapintatos bírálatra van szükség, hanem az *s* előtti részre is.

De ha ennyire erős az információrészek közötti kohézió, miért indítja Németh
László a „másik írás”-ról szóló fejtegetést új bekezdéssel? Nyilván nem formai okból,
hanem azért, mert itt már „mélyebbre szalad a kés”; ebben a részletben már nemcsak
Ibsenről gondolkodott az Ibsen-tanulmányok írója, hanem Németh Lászlóról is. Ebben
a „másik írás”-ban kerülnek felszínre azok a párhuzamok, amelyek Németh László
figyelmét az Ibsen-tanulmányok írójáról fokozatosan önmaga felé fordították, azok
az ibseni—Németh László-i párhuzamok, amelyek az eddigi tapintatos, segítő szándékú,
másra figyelő szakmai megjegyzéseket Németh László egyik legmélyebb önelemző írásává
váltották át.

K A P C S O L Á S O K	
a mondatok (szöveg- egységek) között	a mondat- egységek (tombok) között

II. bekezdés: „az Ibsent tartom a ...
fegyelmertettebbnek...”

(1) ---	$F [ugyanis] (h_1 \setminus \widehat{F/h_1})$
(2) [És ... is]	$F s (m_1 \setminus \widehat{F/j_1} \setminus F)$

III bekezdés: „A másik írás gazdagabb”

(1) [meg]	$\{(F s F)/h_1\} de F - \{F s F\}$
(2) Persze	$F - \langle [F]/a_1 \rangle vagy \langle [F]/(h_1 s h_1) \rangle$
(3) is	$F [ugyanis] \{F/t\}$
(4) S	$\{(f_1 s f_1) \setminus F\} mégpedig [F/j_1]$

3.2.2. A III. bekezdésben is még elsősorban a tanulmányíróra figyel Németh
László, de a problematika elmélyülése (Ibsen és Németh párhuzamba állított nőalakjai-
ban a tanulmányíró saját egyensúlykeresése) bonyolultabbá formálja a levél mondatait is.
A bonyolultság nem többszörös alárendelésekben, hanem a mondat-egységek hosszúságában
nyilvánul meg: a bekezdés négy mondata húsz mondat-egységre tagolódik. A mondat-
egységek közötti 16 kapcsolásból mindössze 6 rendel alá (ezek is közvetlenül főmonda-
tokból válnak ki), ezért itt már valóban okkal kérdezhetjük meg, hogy a további 10
mellérendelés között nincsenek-e olyanok, amelyek mentén mondat-egésszé különíthet-
nénk szét tagmondatokat.

A tíz mellérendelő kapcsolás közül kettő mellékmondatok között szerepel, így
ezek eleve kiesnek figyelmünk köréből: (2) ...*veti egybe* ..., s *idézi fel*; (4) ...*katharzist*
keres, s ... *egyensúly-keresését dolgozza fel*; ugyancsak nem lehetne lezárni a szorosan
kapcsoló *vagy* előtt: (2) *amit például a Rosmersholmról mond* ..., *vagy ahol Gróti Ágnes*
veti egybe ...

A további 7 tagmondatkapcsolás szerepelhetne mondategészek között is, de e 7 elvi lehetőség realizálása nem egyforma.

Az első mondatban szereplő ellentét sokkal inkább előtagja a rá következő megokolásnak, mint ellentmondó utótagja az előtte megfogalmazott elismerésnek — *l o g i k a i l a g* tehát indokolt lenne vessző helyett a pont a *de* kötőszó előtt. Ábrázolva:

Az eredetiben: $\langle [F - (F/h_1)] \text{ de } F \rangle [ugyanis] \langle F - F \rangle$
 Átszegmentálva: $[F - (F/h_1)] [de F [ugyanis] (F - F)]$

A logikánál azonban itt fontosabb a *h a n g v é t e l*: a levél műfajából is Németh László tapintatából következő (emberi és stílári) *m a g a t a r t á s*. A *de* elé kitett ponttal ugyanis fölerősítenék az elismeréssel együtt mért kritikát, gyengítenék az előtagban adott értékelést, kétségessé tennék az író eddigi tapintatának őszinteségét: (1) *A másik írás gazdagabb . . . De nem olyan tiszta és világos. Így szinte felkiáltana, elítélésnek hatna az egyébként nem bántó szándékú megállapítás. A g o n d o l a t m e n e t l o g i k á j a* tehát — bár alapvető összefüggéseket meghatározó szabályrendszer — *m a g a i s a b e s z e r k e s z t e t t s é g f ü g g v é n y é b e n á l l*; vagyis nem a logika vezérel mindenekelőtt, hanem a kommunikáció: a helyzet, a partnerek közti viszony, a beszélő — partnerre figyelő — szándéka.⁸

Távrolról sem okoznánk ilyen mértékű hangnem- (tehát kommunikációs) torzulást, ha egy kitett ponttal elkülönítenék folytatásától az első mondat első tagmondatát: (1) „*A másik írás gazdagabb. S még Ibsenről is többet mond, mint a korábbi, de nem olyan tiszta és világos.*” Ezzel az átszegmentálással „csupán” a hasonlító mellékmondatot szigetelnék el egyik fölrendelt tagjától. Az eredeti tagolásban ugyanis a kapcsolatos viszonyú két főmondat tömbjének van közös mellékmondata, s ezzel az együttessel áll szemben a megszorító utótag:

$[(F s F)/h_1] \text{ de } F,$

az első tagmondat önállósításával viszont az alábbi darabokra hullanék szét az ép konstrukció:

$F. S (F/h_1) \text{ de } F.$

E mondaton belül — elvileg — gondolhatunk még az 5. tagmondat elkülönítésére is: (1) „*. . . S mintha a két író egymás mellé állítása is zavaró reflexeket vetne.*”, de erről az ötletéről gyorsan le kell mondanunk. Nem vállalhatjuk azt a disszonanciát, amely a *mintha* módosító szóban kifejeződő enyhítő szándék, valamint az elkülönítéssel bekövetkező kiemelés, hangsúlyozás között keletkezne.

A megmaradt négy mellérendelő kapcsolatból három esetben maga az író jelölte pontosvesszővel a többszörösen összetett mondatok tömbösödését, az e helyekre kitett pontokkal tehát nem hamisítanánk meg a gondolatmenet logikáját, s nem torzítanánk el az írás hangvételét sem. Más kérdés, hogy egyéb, kisebb jelentőségű módosításokat mégiscsak előidéznénk. Így leginkább a 4. mondatban, ahol a kívánatosnál erősebb feszültség támadna a főmondat szerkezeti hiányossága és szerepének önállósága között: (4) „*Nem durván lírizáló, hanem erősen áttételes művekben [kellene keresnie], ahol . . .*”

Az első mondatban a ritmus zökkenne meg a negyedik tagmondat önálló indításával: (1) „*. . . , de nem olyan tiszta és világos. A célzások, idézetek kellő pedagógiai tálatás nélkül vesznek a szerző olvasottságába . . .*”

⁸ A beszerkesztettség függvényében álló megszerkesztettséget Deine László vizsgálja több oldalról is. Vö. A szöveg alaptermészetéről: MNyTK. 154 (1979.): 57.

A második mondategész kettétagolásával azt érnék el, hogy hiányoznék egy vagy két utalószó, amely a szorosabban kapcsolt eredeti szerkezetben fölösleges: (2) *Ilyen például az, „amit Rosmersholmról mond”*. Itt tehát bizonyos redundanciát vállalnánk a pontosvessző helyén elkülönített mondatlall.

Ha a 3. mondat nem volna eredetileg is a bekezdés legrövidebb mondata, leginkább ezen belül tehetnénk ki úgy a pontot, hogy erősítenénk a gondolatmenet logikáját, sőt még az író elismerő szándékát is. Az első és a második tagmondat között tudniillik kötőszó nélkül is nyilvánvaló az okadó magyarázó viszony: (3) *...a III. fejezet a legjobb. [Ugyanis] Az ember érzi, hogy a szerző a maga egyik lehetőségét éli meg, ...*

3.3. Negyedik bekezdés:

(1) *De azonkívül, hogy egy fiatal olvasó s az irodalomban élete irányát kereső nő szívében összekerültek, van-e valami igazán közös a norvég s a magyar író közt? (2) Kétségtelen, hogy Ibsen drámái engem már egész fiatalkoromban foglalkoztattak; első világirodalmi tanulmányomban, a Pirandello színpadában őt neveztem meg, tán nem is egész igazságosan, mint akinek a drámaírói nagyságához Pirandello minden parabolaköltői furfangja ellenére sem ér föl; később azzal a szándékkal, hogy tanulmányt írjak róla, első történeti drámáitól a Solnessig minden művét végigolvastam, de ami ennél is fontosabb, a görögök s klasszikus franciák módszere felé hajló dramaturgiám is az övéhez áll a legközelebb; nem azért mert tőle tanultam, hanem mert drámái mondanivalóim, rácszovásuknak engedve, ebben kristályosodtak ki. (3) A hasonlóság azonban, amely az Ön olvasói élményében is összehozott minket, mégiscsak az lesz, hogy mindkettőnk műve erkölcsi ihletésű, egy ember s egy kor erkölcsi vívódása szól belőlük.*

A IV. bekezdés jól láthatóan két fő részre tagolódik, de nem logikai szálon, hanem a kérdés – válasz összetartozása szerint; a válaszban aztán újra a logika fogja össze a gondolat részeit.

Ha a 2. mondatlall kezdődő válasz első mondatát önmagában vizsgálánk, legalább egy helyen kitennénk a pontot. Ez lehetne mindjárt az első pontosvessző helyén, s ezzel a bevezető szerepű összetett mondatot tételmondatlall különítenék el: „Kétségtelen, hogy Ibsen drámái engem már egész fiatalkoromban foglalkoztattak.” Ekkor persze észrevennénk, hogy az egész fiatalkoromban, továbbá a következő mondategység első világirodalmi tanulmányomban szegmentumai szerkezetileg párhuzamosak s ezáltal szorosabb egységben vannak egymással; ezért esetleg nem itt, hanem a második pontosvesszőnél próbálkoznánk a hanglejtés lezárásával. A később határozószó így természetesen vihetné tovább a visszaemlékezést: (1) „...Ibsen drámái engem már egész fiatalkoromban foglalkoztattak. Később... minden művét végigolvastam.” De pontot tehetnénk a harmadik pontosvessző helyett is. A kizáró ellentét előtagjának határozói részét gyakran függetleníjük így a predikatív viszonytól, mint itt: „...dramaturgiám is az övéhez áll legközelebb.” Nem azért, mert, hanem mert...

Végeredményben tehát akár három (egymással kifejtő magyarázó, illetőleg kapcsolatos viszonyban álló) mondatra is széttagolhatnánk a válasz első mondategységét; de ha ennek közvetlen folytatásából, a második mondatlall nézünk vissza az elsőre, akkor látjuk, hogy az elképzelt széttagolás nemcsak fölösleges lenne, hanem rontana is a gondolatmenet logikáját. A válasz két mondatlallból ugyanis igazán csak a második fontos. Formailag egyszerű szembeállításnak tűnik (azonban), de a később jövő mégiscsak megengedő előtaggá süllyeszti le az első. Nem az az „igazán közös” Ibsen és Németh László művei között, amit 14 mondategységen át — a tanulmányíró iránti tapintatlal vagy a filológiai hűség miatt — az első mondategész tartalmaz. Az „igazi hasonlóság” a válasz végén fogalmazódik meg: *mindkettőnk műve erkölcsi ihletésű, egy ember és egy kor erkölcsi vívódása szól ki belőlük.*

Ábrázolva (a hozzá tartozó V. bekezdéssel együtt):

K A P C S O L Á S O K	
a mondatok (szöveg - egységek) között	a mondat egységek (tombok) között:
IV. bekezdés: "Van-e valami igazán közös?"	
(1) Kérdés:	$\{ \widehat{F/h_1} \setminus F \} ?$
(2) Válasz1:	$\{ [F/a_1] [így] [F/h_1/j_2] \text{ később } \widehat{F/j_1} \setminus F$ $\text{de... is } F-F [(F/h_1) \text{ hanem } ([F/h_1])]$
(3) azonban (Válasz2):	"Mindkettőnk műve erkölcsi ihletésű" $F/j_1 \setminus F/a_1 - a_1$
V. bekezdés: De ... is	
(1)	F: "De ezen a ponton derül ki az órjási különbség is."
(2) IBSEN (ugyanis)	$F - F - \widehat{F/j_1} \setminus (F/h_1)$ vagy $(h_1 \setminus F)$
(3) [Tehát]	$F - (F/j_1)$ például $[F s (F/j_1)]$
(4) ÉN	$[F/ (h_1 \text{ de } [(h_1/j_2) [vagyis] (j_2/h_3)])]$
(5) ÉN azonban	$[\widehat{F/t_1/h_2} \setminus F \text{ hanem } F]$
(6) [Ugyanis]	$\langle F \text{ hanem } [(F-F) s (F \text{ vagy } F)] \rangle$
(7) Hisz	$\widehat{F/j_1} \setminus F/c_1$
(8) pedig	F/t_1
(9) ezért	$[F \text{ hanem } F] - [F/a_1/h_2/j_3]$
(10) S	$\widehat{F/[a_1/h_2 \setminus (a_1 \text{ de } a_1 \text{ is })]} F$
(11) pedig	$F/a_1 F/(j_1/a_2 j_1)$

3.4. Ötödik bekezdés

(1) De ezen a ponton derül ki az órjási különbség is. (2) Ibsen egy szigorú szokásjogú, vidékiesen korlátozott társadalomban az egyén felszabadulásáért küzd; nemcsak a Nóra, de valamennyi darabja az erkölcsi emancipálódás folyamatát s következményeit mutatja be, az a négy nő is, akiket a partnerre néző tanulmányában kiemelt, vagy (mint Rosmer Rebekája) a férfi emancipáció szülárd sarkallója vagy (mint Peer Solvejgje) a föl-sőt elszabadultság tévelygőjét ölébe fogadó örök asszonyi szeretet. (3) Ezzel hatott ő korára, olyanokra is, akikről nem gondoltam volna; Joyce dublini ifjúságának például ő volt szellemőrjása s a világ nagy írói közül az első, aki róla írt tanulmányára reagált is. (4) Én Ibsen történeti szerepét annak idején épp abban láttam, hogy a XIX. századi individualizmusnak nemcsak az indultait, érveit vitte a színpadra, de kelepécét, magányt is, amelybe ezek a hősök beleestek; olyanformán, ahogy Shakespeare is egyszerre volt az olasz ördögöket termő machiavellistává vált reneszánsz Anglia indulatainak az igazolója s a büntető bíró is felettük. (5) Az én erkölcsi küzdelmem azonban, ha egészében nézzük (mint ez mostanában feladatomban is) nemcsak más

természetű, de épp ellenkező irányú. (6) *Hőseim nem a „felszabadulásért” küzdenek, hanem egy erkölcsileg túlságosan is emancipálódott világban egyre „idejét múltabb” gúzsokba kötve jelennek meg, érdekükkel, hajlamukkal szembenálló terheket vállalnak magukra, s ebbe rokkannak bele vagy ezek alatt vívnak ki inkább jelképes, mint valóságos győzelmeket.* (7) *Hisz még az Iszony hősnője is, aki e terhet, házasságát, ösztönei vad lázadásában ledobja magáról, egy hosszú vívódás önfeledt percében jut ide, az iszonytató vállalást új s új eltökéléssel támogató alkalmazkodások után, hogy a végén egy új, artemiszi természetéhez illőbb vállalásban találja meg „szabadságát”.* (8) *A többiek pedig, a dráma, de regényhősök is, gúzsbakötött táncukkal mind azt bizonyítják, próbálják bizonyítani, hogy az erkölcsi harcnak a legmostohább körülmények közt is van értelme, méltósága.* (9) *Az én műveim épp azért nem is esnek a század sodrába, hanem szembeüsznak vele, sajnos, nem olyan mértékben s szerencsével, mint Albert Schweitzer munkássága, amely ennek az erkölcsi szembeüszásnak századunkban a legnagyobb példája.* (10) *S az, hogy ez olyan hatáselharapózások után, mint amelyet a harmincas években s 56 körül megért, ma nemcsak egyre népszerűlenebbé válik, de lényegében meg nem értetté, inspirációjában némává is, ennek a következménye.* (11) *Az pedig, hogy Magyarország után Európának sem kellett, annak a jele, hogy améhez szól, hazánkban s civilizációjában is sorvadóban van.* (1968)

Mivel az V. bekezdés jóval hosszabb, mint az előzőek, s logikai tagolódása is, ha lehetséges, még markánsabb is azokénál, érdemes megvizsgálni e 11 mondatnyi szöveg-egység tipográfiai egységének okait: nem lehetne-e — ritmikai okokból vagy az olvasó dolgát megkönnyítendő — legalább két részre tagolni a bekezdést?

Tagolási szándékunkhoz legkézenfekvőbb megoldásnak az kínálkoznék, hogy a tételmondatot kifejtő magyarázat második alegységét (5–11) különítsük el:

1. mondat: A két író erkölcsi vívódásának a különbsége

2–4. mondat: Ibsen erkölcsi küzdelme

5–11. mondat: Németh László erkölcsi küzdelme

Miután azonban elkülönítettük az (5–11) mondatok alkotta szövegegységet, látjuk, hogy ha nem sokat is, de rontottunk a gondolatmeneten. (5) *Az én erkölcsi küzdelmem-mel* kezdődő alegységet formailag kivontuk a tételmondat érvényességi köréből, ott így csak az Ibsenről szóló rész maradt meg. Az eredeti konstrukciós formának s az átszegmentált alakulatnak a különbségét a két séma jól szemlélteti:

$\langle 1 - [(2-4) - (5-11)] \rangle$

$[1 - (2-4)] - [5-11]$

A sémákon kifejeződő tagolási különbség az első mondategész konstrukcionális szerepére hívja fel a figyelmet. Ha nem a (2–11) tételeként, hanem az előző, a IV. bekezdés végkövetkeztetéseként fognánk fel az Ibsen–Németh László-szembeállást, akkor helyreállna a (2–4) és az (5–11) szerkezeti egyensúlya: $[(2-4) - (5-11)]$. Ezzel az ötlettel viszont oda érkeztünk vissza, ahonnan elindultunk. Az V. bekezdést nem s z a b a d két részre tagolni, mert ennek a bekezdésnek éppen a belső szerkezeti egyensúly a lényege. A (2–11) az 1. mondaton keresztül épül be a szövegegészbe, az V. bekezdés 1. mondata egy tipikus konstrukciós forma⁹ ellentétes utótagjaként fordul szembe az állító minőségű előtaggal:

[A de (B ugyanis C)]. Szövegünk IV–V. bekezdéseiben:

$\langle \text{IV. de } [V/1. \text{ ugyanis } V/(2-11)] \rangle$

A [IV–V] bekezdés összefüggéseiből nézve tehát el kell fogadnunk az V. bekezdés frói tipografizálását. Bármilyen hosszúnak tűnik is az V. bekezdés, bármennyire kínál-

⁹ Békési Imre: Egy konstrukciótípus megjelenési formái. Nyr. 99: 424.

kozik is a beljebb kezdett sor az (5) mondatnál, mégis az (1–11) tipográfiai egysége tükrözi híven az V. bekezdés konstrukcionális helyzetét. S ebben a következtetésünkben csak megerősödünk, ha most már a szövegmű egészét tekintjük át:

- I. bekezdés: V á l l a l k o z á s („...írásaival szívesen foglalkozom, ...a művek kritikája tán mond a vergődőnek is valamit.”)
- II–V. bek.: A v á l l a l k o z á s m e g v a l ó s í t á s a
- II. bekezdés: „...az Ibsent tartom fegyelmezettebbnek”. III. bekezdés: „A másik írás gazdagabb...”
- IV. bekezdés: „De van-e igazán közös a norvég és a magyar író között?” Filológiaiilag — és igazán: „mindkettő műve erkölcsi ihletésű”.
- V. bekezdés: „De ezen a ponton derül ki az orjási különbség is” [ugyanis]... .

Ábrázolva:

<I—[(II—III)—(IV—V)]>

Innen, a szövegegész közvetlen széttagolódása felől nézve már nemcsak hogy nem tűnik hosszúnak az V. bekezdés, hanem fel sem merül a hosszúság-rövidség kérdése. Egy szövegszerkezeti egység hosszúsága ugyanis általában nem „belügy”, elsődlegesen az egészben elfoglalt helyétől s az azzal összefüggő szerepétől függ.

A hely meghatározó szerepe az V. bekezdés esetében különösen jól szemléltethető: a benne kifejtett gondolatrész „utolsó aduként”, mindent lezáró magyarázatul jön, ezért meggyőzőnek és teljesnek kell lennie. A teljesség hatását Németh László nemcsak az érvek mennyiségével s tisztaságával (szövegen kívüli ellenőrizhetőségével) éri el, hanem azzal is, hogy érveit egy okadó szerepű szövegszerkezeti egység szokatlan mértékű, tízmondatos kiterjesztéseként sorolja fel. A 2.-tól a 11.-ig húzóódó mondatos összetartó erejét így a közös szerep: az 1. mondatban megfogalmazott szembenállás megokolása adja.

3.5. A megokoló-kifejtő szerep szerkezeti megvalósulása (hosszúsága-rövidsége, tagoltsága-tagolatlansága, logikai irányának egyenessége-fordulatossága stb.) természetesen nem független a szöveg lexikai-szemantikai síkjától, sőt, ha a tartalmi-logikai kapcsolást együtt vizsgáljuk a lexikai-szemantikai síkkal, láthatjuk, hogy a szöveg szerkezeti (tagolási-kapcsolási) pontjait a lexikai-szemantikai elemek tömörülése-ritkulása jelöli ki (l. a táblázatot a 98. oldalon).

A fenti vázlat az elemzett szövegrészlet szerkezeti összefüggései mellett képet ad a szövegszerkezet jelenségszintű kutatásának két irányáról: a mondat szintű, illetőleg az elemszintű szövegfeldolgozásról is.¹⁰ A mondat szintű, azaz a mellérendelő kapcsolás konstrukcionális szerepére építő szövegszerkezeti elemzés elsősorban a viszonyokra s a viszonyfajták tipikus együttlétére figyel; a viszonyban álló tagok lexikai-szemantikai töltését csak annyira veszi figyelembe, amennyire a szegmentálás pontosságához szüksége van rá. Az V. bekezdés elején például észre kell venni, hogy a 2–3. mondatot nem annyira az *Ibsen* témája vonja szorosabbra, mint inkább a 4. mondat, amelynek indításaként az *Én* különül el: [(2–3)—4]. Erről az *Én*-ről rugaszkodik el a gondolatmenet végére komponált szövegszerkezeti alegység, Németh László itt fordul az Ibsen-tanulmányok írójától s Ibsentől teljesen az én felé: „*Én*... azonban...”, „Az én műveim...”

Az elemszintű kutatás a kapcsoló-tagoló szerepű közös, illetőleg nem közös részeket vizsgálja, és az előző irányzaténál konkrétabb, részletesebb megállapításait ellenőrzi a mondat szintű elemzés tapasztalataival. Az elemszintű feldolgozás hasznos fogódzókra mondandó, ha például az V. bekezdés vizsgálatakor nem venné figyelembe az

¹⁰ Vö. Magyartanítás 20 (1977.): 124.

IV/1.: Van-e valami igazán közös a norvég s a magyar író között?
 IV/3.: Mindkettőnk műve erkölcsi ihletésű.
 V/1.: De ezen a ponton derül ki az őrzési *különbség* is:

{(2 — 3) — 4} *azonban* {5 → (16 ↔ (7 — 8)) — [9 — (10 — 11)]}

I B S E N		(- N É M E T H L Á S Z L Ó)					
		É N					
Kora, társadalmi	szigorú szokás-jogú, vidékiesen korlátolt		erkölcsileg túlságosan is emancipálódott				(erkölcsi-ge) sorvadtóban van
Erkölcsei küzdései	az egyén felszabadulásáért	(de) kelepécét, magányt is színpadra vitte (= nincs értelme)	nem a felszabadulásért: „gúzsokba kötve”	van érteime, méltósága			
Hősei, művei	Nóra, Rebekka, Solvejg			az Iszony hősnője	a többiek is	nem esnek a százd sodrába	egyre népesebbé válik
Hatás	Hatott korára: Joyce	Én épp abban láttam					hatás-elharapózás sok után... nem kellek

(5–11) szerkezeti alegység erős logikai vázát. A 6 mondategész közül 5 kötőszóval is jelzi beépülésének logikai természetét, s maga az alegység is kötőszóval (*azonban*) épül be a magasabb szövegegységbe. Az egyetlen helyen (a 6. mondat élén) azért nincs kötőszó, mert a 6.-kal kezdődő rész megokoló szerepe nyilvánvaló; a 6–11. mondatcsoport együttesen fejti ki az alegység tételmondatát: [5–(6–11)]. A (6–11)-en belül aztán már mindegyik kapcsolási helyen ott találjuk a viszonyítás egyértelműségét biztosító kötőszót: (6) *hiszen . . . is*, (7) *pedig*, (8) *épp azért*, (9) *S*, (10) *pedig*. Távolabbi-közlelőbbi összetartozásukat is jelölve: 5–<[6–(7–8)]–[9–(10–11)]>.

E részlet elemzésének tanulságai alapján talán nem indokolatlan mindkét kutatási irányt arra biztatni, hogy építsenek többet egymás tapasztalataira, illetőleg vizsgálati anyaguk egy-egy alkalmas szegmentumát dolgozzák fel a másik fél apparátusával is.

4. Elemzésünk konkrét kérdése az volt, hogy a mellérendelő tagmondatkapcsolásokat át lehet-e értékelni mondatok közötti kapcsolásokká: a mellérendelő tagmondatkapcsolások mentén tagolhatnánk-e a szövegművet több mondategészre, mint ahányra az író tette. Ha úgy ítélnék meg, hogy igen, akkor ez azt jelentené, hogy a mellérendelés konstrukcióalkotó szerepének vizsgálatában nem a mondategészek, hanem a mondat-egységek közti mellérendelést kell a kutatás alsó szintjének tekintenünk. Az itt vizsgált Németh László-esszében azonban azt tapasztaltuk, hogy — egy-két közömbös helyzettől eltekintve — nem lehet átértékelni az író központoszási jeleit; el kell fogadnunk, hogy a tagolás fontossági hierarchiájában nem véletlenül szerepel az egyik mellérendelő kapcsolás mondategészen belül, míg a másik mondat-egészek, illetőleg mondat fölötti szövegegységek között.

Más kérdés, hogy a mondatok közötti és a mondaton belüli mellérendelésnek itteni, ebben a szövegben tapasztalt határozott elkülönülése minden Németh László-esszében, Németh László minden egyéb műfajú írásában, illetőleg más írók más műfajú írásaiban is ugyanilyen tisztán jelenik-e meg, vagy éppen az itt elemzett szöveg tekintendő kivételesnek.

Más írók különféle műfajú írásaira itt még korai lenne hivatkozni, Németh László szerkesztési: szöveg- és mondatformálási tudatosságára azonban két tény már itt is megemlíthetünk. Az egyik a közismert levél Timár Józsefhez, a színészhez, aki a Széchenyi mondatait mondhatatlanul hosszúnak érezte. Még az író családtagjai is ajánlották Németh Lászlónak, hogy bontsa fel a túl hosszú mondatokat. „Nos, ez a felbontás — nem nagy munka, s akárki elvégezheti” — válaszolta az író. „De én úgy hiszem, ha a kezdeti durva munkánál könnyítenék is vele a színészen, a későbbiekben, a jellem finomabb kidolgozásában soktól fosztanánk meg. Mert ha valakire igaz, hogy az ember: a stílusa — hát Széchenyire.” (Megmentett gondolatok 257.)

A másik tényből látszólag éppen az ellenkező tanulságot lehetne levonni. A mondatathárokat olyannyira tisztelő Németh László az Anna Karenina egyik többszörösen összetett mondatát nem kevesebb, mint öt mondategészre tagolta szét.¹¹ Ebben a példában az írói ösztönösség és a műfordítói tudatosság szembesülne egymással? Vagy az orosz és a magyar nyelv mondatalkotó természetének különbsége mutatkoznék ki? Tolsztoj szövegének mely mondatatharait őrzi meg a fordító Németh László, s hol értékeli át? A német, az angol és a francia, valamint a századforduló elején készült Ambrozovics-féle magyar szövegben milyen szerepet kapnak a mellérendelő kapcsolások: melyek maradnak meg mondaton belül, melyek kapnak szövegépítő szerepet?

¹¹ Vö. Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában. OPI, 1980. 41.

És az egyes viszonyfajták? Mindegyik egyformán alkalmas mindenféle szerepre? Tekintsük át az V. bekezdés mellérendelő kapcsolásait, a kitett és a [kíthető] kötőszók szintbeli elhelyezkedését:

<i>De</i> (1) [<i>Ugyanis</i>] (2.....11)
...[<i>Ugyanis</i>] (2–4) <i>azonban</i> (5.....11)
... <i>Tehát</i> (3–4) [<i>Ugyanis</i>] (6–8) <i>Ezért</i> (9–11)
... <i>Hisz</i> (7–8) <i>S</i> (10–11)

Láthatjuk, hogy a gondolatmenet fontossági tagolódásának alsó, egyre konkrétabb szintjeiről elmarad a provokáló, nyitó szerepű ellentét; a kapcsoló szerepet itt a befejezésre alkalmasabb magyarázó, következtető, kapcsolatos viszonyfajták veszik át. S ez a megfigyelés, valamint néhány korábbi vizsgálat eredménye¹² már alapot ad arra, hogy három hipotézist az itt elemzett esszénél általánosabb érvényűnek gondoljunk el.

4.1. Megengedve, hogy egy szövegben bármelyik mellérendelő viszonyfajta után bármelyik másik (beleértve önmagát is) következze, feltételezhetjük, hogy bizonyos szövegekben bizonyos viszonyfajták gyakrabban következnek egymás után. Az ellentétes kapcsolást például valószínűbben követi a magyarázó, mint a következtető vagy a kapcsolatos viszony, ami azt jelenti, hogy az ellentétre épülő szövegkonstrukciós forma viszonylag gyakran bővül magyarázó utótaggal.

4.2. Ha bizonyos szövegszerkezeti egységeket — a bennük tipikusan együtt szereplő logikai viszonyfajták alapján — szövegkonstrukciós formáknak tekintünk, feltételezhetjük, hogy e formák gyakoribb használata jellemző lehet műfajra, íróra.

4.3. Ha a szövegkonstrukciós formákat a gondolat vagy gondolatrészlet megvalósulási formáinak tekintjük, a gondolat pedig — Vigotszkij és Piaget nyomán — külső, „tárgyi” cselekvések belsővé válásából származtatjuk; feltételezhetjük, hogy az egyes szövegkonstrukciós formák gyakoribb használatában — közvetve vagy tettenérhetőbben — a korra és a társadalomra jellemző magatartásformák ismerhetők fel.

Békési Imre

¹² Vö. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Akadémiai Kiadó. 1982.

Szó- és szólásmagyarázatok

Kacabáj. Herman Ottó A magyar pásztorok nyelvkinccse (Budapest, 1914.) c. monográfiájában sokat foglalkozik a magyar pásztor legjobb barátjával és segítőjével, a kutyával. Megállapításait a kutyanevekről különböző formában felhasználták már (vö. a folyónevekből lett kutyanevekről szóló szómagyarázatokat: Nyíri: Nyr. 87: 351–4, Implom—Kőhegyi: Nyr. 88: 203–6). Herman Ottó idézett művében a kutyaneveknél az egyebek között a következőket találjuk: *Akármi*, *Hallgass*, *Hallode*, *Jeszesz* (valami Jézust emlegető németre szabva), *Kabát*, *Kacabány* (orosz téli felöltő), az Alföld fő helyein *Kacabáj* . . . (i. m. 17–8, kiemelés tőlem*). Az egyes kutyaneveket magyarázó részben pedig a következőket olvashatjuk: *Kacabány*: Ada, Bács m. Nyr. 28: 480; Tulajdonképpen 'kacabajka' felöltő a múlt század első felében, női viselet" (i. m. 609). Itt tehát megtudjuk, hogy Herman Ottó adatát Csefőkö Gyula: Állatnevek (Nyr. 28: 480) c. ismertetéséből vette. Bennünket az érdekelt, hogy Herman Ottó 'kacabány, kacabaj, kacabajka' = „orosz téli felöltő” meghatározása mennyire helytálló.

A múlt század utolsó évtizedéből származó Magyar Tájszótár (Szinyei J., Budapest, 1893. 1: 1001) a vizsgált szóról a következő meghatározást adja: „kacabaj: női kabát, női dolmány, női télikabát (Baranya m., Alföld, Kecskemét, Szeged stb.).” Az MTSz. szócikkének a forrásai között (Nyr. 9: 91, 14: 95, 15: 469, 18: 236) csak a 8: 91 tesz említést a szó 'télikabát' jelentéséről „Bács m. női, téli posztó felöltő.” Újabban megjelent szótáraink nem regisztrálják a Herman Ottótól idézett jelentést, pl. TESz.: „J: 1. 1851: egy fajta (rövid) női kabát, 2. 1864: 'mandli, zeke', 3. 1897: női kötény, 4: 1928: idomtalan lompos ruha” (II. 293–294). Míg az ÉrtSz.-ban a következőket olvashatjuk: „1. Különféle szabású, a felső testen viselt könnyű női ruhadarab, kül. kabátka, rékli, otthonka; < . . . Alkalmoszerűen magára kapott, rendsz. ócska v. ríktó színű ruhadarab. 2. (*rük*) Mindenféle holmi, cókók, lim-lom”. Az ÉKsz. a következőket tartalmazza: „1. rég Derékig érő könnyű női ruhadarab, 2. biz (Hirtelen feltöltött) ócska v. ríktó ruhadarab [szláv < ném].”

Herman Ottótól indítva az orosz szótárakat vizsgáltuk meg: az orosz Akadémiai nagy szótár (1908., 1950–1965.), USAKOV (1934.), OZSEGOV (1949.) értelmező szótára (DAL — nem említi) egybehangzón a кацавейка szót: „[Распашная] короткая кофта (кофточка), подбитая [или отороченная] мехом или на вате”-ként határozzák meg, azaz a szótárak 'prémes, sujtásos (vattás) rövid női kabátnak' mondják. Szinte szó szerint megegyezik a fenti meghatározással a Puskin-szótár szócikke is: „Распашная короткая кофта, подбитая или отороченная мехом”. (Словарь языка Пушкина, т. II. Гос. Изд. Иностр. и нац. Словарей, Москва, 1957. 308–9). Érdekes számunkra a szótár példamondata is egy Puskin-levélből: „Теперь послушай с кем я путешествовал, с кем провёл я 5 дней и 5 ночей. То-то будет мне гонка! С пятью немецкими, в жёлтых кацавейках и черных вуалях,” [Пс. 769. Ю. (Пс.=письма)] (Egyébként A. Sz. Puskin összesen kétszer használja a vizsgált szót, mindkétszer levélben.)

Az orosz szótárak adatai világosan mutatják, hogy az orosz nyelvben a használt 'kacabajka' (pontosabban: *кацавейка*) szó elsősorban női télikabát — felöltő (pl. Goncsarob Oblomovjában is), de használatos a 'mindenféle holmi, lim-lom' jelentésben is (pl. Tolsztoj Háború és békéjében olvashatjuk: „С раннего утра в куцавейке, она занималась домашним хозяйством.”). A szótárak az utóbb idézett variációt kizárólag tájszónak minősítik* (Vö. német: *Kutzboi.*) A közforgalomban lévő hazai Orosz—magyar szótár (Hadrovics—Gáldi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 564) a vizsgált szót a következőképpen mutatja be: „nép rövid prémeskabát; kacabajka”.

A szót a TESz. szláv eredetűnek mondja, majd később hozzáteszi: „A magyarba többszörös átvétellel kerülhetet át . . . a *kacabaj*-féle rövidebb alakok jöhettek a szlovákból, de kialakulhattak a magyarban is a *kacabajka*-ból a kicsinyítőképzőnek felfogott szóvégi *-ka* elhagyásával (erre l. a *kadarka* szócikkét). A jelentések közül az 1. az eredeti [lásd fentebb — tőlünk], a többi belőle fejlődött. Német származtatása téves.

A szláv nyelvek szótárainak a vizsgálata azt mutatja, hogy a vizsgált szó elsősorban a nyugati és a keleti szláv nyelvekben szerepel. A déli szláv nyelvekben vagy egyáltalán nem szerepel (bolgár), vagy csak későn jelenik meg (szerb-horvát, Claié — 1966.). Például az Orosz—bolgár szótárban (Moszkva, 1965. 360) a következőket találjuk: „кацавейка ж. разг. антерия, кожухче, с., елек м.”, ugyanakkor a XIX. és XX. sz. bolgár irodalmának ritka, elavult és nyelvjárási szavait tartalmazó szótár egyetlen adatát egy rövid ideig publikált folyóiratból (1870—75.) meríti, célozva a szó orosz eredetére (Речник . . . Szófia, 1974. 198). A *kacabajka* szó legrégebbi regisztrációit a lengyel nyelv mutatja (az orosz szótárak adatait már bemutattuk), amely nemcsak a képzős formákat ismeri (*kacabajka*—*kaczabaika*), hanem az eredeti rövidebb formákat is: *kucaba*, *kucbai*, *kuczaba*, *kuczbay*, *kuczbaia* stb. (vö. lengyel akadémiai szótár 1961. 454, lengyel szótár 1806. 380, Sławsky Et. Sz. 2: 11).

Kniezsa István A magyar nyelv szláv jövevényszavai c. művében a szót a kétes eredetű szavak között említi, s valamennyi adatát a „1. Frauenmantel, Jäckchen; női kabát” alatt adja, s elkülöníti a szótól a 'kacamaajka, kacsamaajka' szavakat (Bp., 1967. 657).

Véleményünk szerint a magyar *kacabaj*, *kacabajka* vándorszó jelentésánál — Herman Ottó adataival is alátámasztva — inkább az ukrán (az oroszral szemben itt szerepel a szó „bés” variánsa: *кацабайка*: 'egy fajta kabát') és [vagy] lengyel eredetre mutat. A szó elterjedésében és használatában — kutyanévként is* — a szó játékosnak tűnő hangalakja és a „lomossággal” kapcsolatos jelentéstani motiváltsága is közrejátszhatott.

Horgosi Ödön

A magyar nyelvű görög katolikus naptár. A magyar görög katolikusok mise- és énekeskönyveinek elmaradhatatlan függeléke a szeptember 1-ével kezdődő és az augusztus 31-ével végződő egyházi naptár. A hazai görög katolikusok használatában közel 150 éve vannak magyar nyelvű szertartási könyvek. Ezek feldolgozása, összehasonlítása hosszú tanulmányt igényelne. Részben már tettünk ilyenre kísérletet (Sasvári L.: A Tokaj térségében élt görögök [és rácok] nyelvi emlékei. Bp., 1975. 57—64), valamint volt alkalmunk egyházi életük sajátos szavait összefoglalni (MNY. 1977: 325—35). Ebben a dolgozatunkban a naptárról, az ünnepnevekről kívánunk összegzést adni. Nem vesszük számba mind a 365 napot — hisz az szintén egy hosszabb lélegzetű írást igényelne — csak a főbb jellemzőket említtjük. (A naptár minden évben a nagyközönség számára hozzáférhető a Katolikus Szó naptára című kiadványban, amelyben egymás mellett szerepel mind a római, mind a görög katolikus.)

Előjáróban meg kell említenünk, hogy a magyar görög katolikus egyházi naptár, ha tartalmazza is a napi szentek neveit, ez nem jelenti azok elterjedt tiszteletét. Mind az ortodox egyházban, mind a római katolikusban igen nagyfokú a szentek tisztelete, ám a magyar görög katolikusok körében nagyobb mérvű kultuszról nem beszélhetünk. Ennek az oka részben az, hogy 1646, az unióra lépés ideje után megindult az eretneknek vélt ortodox szokások visszaszorítása. Ez a folyamat szinte a közelmúltig tartott. Egy még ma is használatos énekeskönyvben arról olvashatunk, hogy nem ajánlott, hanem egyenesen tiltott Palamita Gergely tisztelete (Dicsérvétek az Úr nevét. Miskolc, 1934. 666). Az ortodoxok körében igen népszerű szent tisztelete ugyanis az egyik magyar görög katolikus énekeskönyvbe is „becsúszott”. (Palamita Szent Gergely már jóval a nagy skizma — 1054 — után élt!)

Sajátos, szentekre vonatkozó elnevezés azért akad: *Előkövet* = Keresztelő Szent János; *isteni ősök* = Joákim és Anna; *Istenszülő* = Szűz Mária, *ingyenorvosok* = Szent Kozma és Damján, Pantaleimon stb.; *nagyvértanú* = Szent Demeter, Szent György stb.; vagy egész hosszú, szólásszerű kifejezéssel: *a liciabeli myrai érsek, csodatevő Szent Miklós atya* (Dicsérvétek. 121), mely a megfelelő egyházi szláv nyelvű kifejezés tükörfordításának tartható: Svjataho Otca našeho Nikolaja Miir-Likijskich Čudotvorca (Nikolaj Čoma: Malyj Izbornik. Užhorod, 1924. 184). Az *ingyenorvosok* szó megalkotásában pedig a múlt századi liturgiafordítókat az ünnepi énekeik vissza-visszatérő gondolata, az „ingyen vették, ingyen adjátok a gyógyulást” ihlette. (A megfelelő görög, illetve annak egyházi szláv nyelvű tükörszavát magyarul a *pénztelenek* szóval lehetne visszaadni!) Feltűnő, hogy a magyarban meghonosodott *Vazul* név helyett pedig a *Bazil* használatos. (Valószínűleg görögös hangzású névre törekedtek a fordítók.)

A szentek emléknapjainál jelentősebb az egyes ünnepek megülése. Sok ünnep-nevet átvettek a római katolikus naptárból: *karácsony*, *húsvét*, *nagyboldogasszony*, *gyertyaszentelő* stb. Néhány helyen az öregek még ismerik az egyházi szláv nyelvű ünnepneveket: *obrazovanie* 'január 1.', *uszpeszenie* 'augusztus 15.'. Vannak azonban csak görög katolikusok használta ünnepnevek is. Így a *vízkereszt* mellett él az *úrjelenés*, de idős hajdúdorogiak egykor *epifánia* néven is emlegették. Az *áldozócsütörtök* teljes megnevezése: *a mi Urunk Jézus Krisztus mennybemenetele*; de használatos röviden: *mennybemenetel* (Dicsérvétek 369). A március 25-e neve pedig — a *gyümölcsoltó* mellett — az *örömhírvétel*.

Az ünnepek rangsorolásukat különböző előírások alapján kapták: *lútiás*, *sokirgalmús*, *doxológias ünnep*. A karácsony háromnapos, de mindegyik nap rangsorolása más. Az első nap, *Jézus Krisztus születése*, *lútiás*, a második az *Istenszülő emlékezete*, ez *doxológias*, a harmadik *Szent István fődiakónus és protomartír*, *sokirgalmús*. A *lútiá* a régi virrasztó szertartásokból származik, mai alakjában a régi agapéokra emlékeztető *kenyéráldás*. A *doxológia* (Glória) a Dicsőség a magasságban kezdetű ének, míg a *sokirgalmús ének* arról kapta a nevét, hogy refrénje a következő: „Mert örökké való az ő irgalmassága.” Mindkét ének a reggeli istentiszteleten (*utrenye*) szerepel, s az ünnepi szertartási előírások határozzák meg használatukat.

A görög katolikus naptár egyes vasárnapjai is külön neveken szerepelnek. Ezt nyerhetik a felolvasott evangéliumi szakaszról: *Tamás-vasárnap* (a húsvét utáni); vagy az ünnep tárgyáról: *keresztződő vasárnap* (nagybőjt 3. vasárnapja). A húshagyó vagy farsangvasárnap neve a görög katolikus naptárban *vajhagyó vasárnap*, míg a *húshagyó* nevet az egy héttel korábbi kapta. A görög katolikus ünnepek között nem található meg a hamvazószerda, az úrnapja és a november 1-i mindenszentek, némelykor még egyes közismert szentek neve is más napon van, pl. *Szent Mihály* november 8-án.

Van néhány jeles szombat is. Ilyenek a *halottak szombatjai* (a húshagyó vasárnap előtti, nagybőjt 2., 3., 4. szombatja és a pünkösd előtti). Neves szombat *Lázár szombatja* (a virágvasárnap előtti, mely nevét szintén evangéliumi történetről kapta).

Kiemelkedő időszakok is vannak. Ilyenek elsősorban a bőjti idők: *nagybőjt*, *apostolok bőjtje* (Péter-Pál előtt), az *Istenszüldő bőjtje* (augusztus 1–14.), *karácsonyi előbbőjt* (november 15-től december 24-ig — az *advent* szót nem használják!). Vannak időszakok, mikor nem bőjtölnek még pénteken sem, ezek a *szabad hetek*, ilyen például a húsvét utáni, a *fényes hét*. A húsvétvasárnaptól pünkösdig tartó 50 napos időszak neve: *ötvened*.

Az egyes időszakokhoz különböző köszönések is kapcsolódnak. Húsvétkor: *Feltámadt Krisztus! — Valóban feltámadt!* Karácsonykor: *Krisztus születik! — Dicsőítsétek!* Míg az elsőknek sok helyen még az egyházi szláv nyelvű, román és esetleg a görög változatát is tudják, az utóbbi ma már csak karácsonyi játékok beköszöntőjében él. Az általános görög katolikus köszöntés: *Dicsőség Jézus Krisztusnak! — Dicsőség mindörökké!* Újabbban azonban használatos a *Mindörökké. Amen* válasz is.

Az egykori nemzetiségi etnikumok népi kultúráját átörökítő, zömében ma is földműves hazai görög katolikus vallású lakosság szokásai, nyelvi fordulatai még ma sem egészen ismertek. Még olyan kiváló és nagy tudású nyelvész, mint Knieszsa István munkájába is becsúszott nemismerésből adódó hiba. Ő a *cékla* szó szláv származtatását ismeretve írja: „legvalószínűbb az EtSz. szerint, hogy az egyházi szláv *svekla* átvétele (de mi köze a céklának a görög keleti egyházhoz?)” (SzJsz 114–5.) — Hadd adjuk meg itt a választ: az egykori Kárpátalján igen fontos bőjti étel volt a céklaleves!

Sasvári László

Adatok a bontófa tárgyi és nyelvi elterjedéséhez. Balassa I. A magyar kukorica (Bp., 1960.) c. munkájában ismertet egy — zsineggel, borszalaggal az újra vagy a csuklóra húzható — rövid cöveket, amellyel a kukorica-csővet burkoló száraz leveleket fellazítják. A fellazítás után a csőről könnyen lehúzzhatják a csuhét. A cövek neve *hántó*, *nyővező*, *szurkáló*, *tőr*. Balassa I. *bontófa* néven foglalkozik vele. Szerinte a Tiszántúlon, a Duna—Tisza közének északi részén és a Dunántúlon használják. A bontófáról a múlt század végénél korábbi feljegyzések nincsenek, de ettől az időtől kezdve a nagygazdaságok szorgalmazzák a csuhé nélküli törést s ezért alkalmazták a bontófát (i. m. 208—15; l. még Magy. Népr. Lexikon). Ez az egyszerű — az észak-amerikai és mexikói indiánoknál is használatos eszköz — a Szeged—Baja vonaltól délre is elfordul. Pénovázt A. a fenti két típusát mutatja be a bácskai Pacséról (A pacseri földművelés és állattartás szótára. Ujvidék, 1975. 66) s *fosztó* néven szótározza, de az öregek még *nyüvedző* néven is ismerik. Általános a bontófa használata a szerémségi magyaroknál. 1981 márciusában Ürögön (Irig) *törőszeg* néven jegyeztem le a nevét. A kukorica *susnyát* ('csövet burkoló levél') hasítják, lazítják fel vele mielőtt a csövet letörnék a szárról. Satricán (Šatrinici), Dobrodolon, Maradékon (Maradik), Herkócán (Hrtkovci), Platicson (Platičevo) szintén *törőszeg/törőszög* a neve. Napjainkban nemcsak fából készítik, hanem közönséges nagyobb szegből is. A Titeli fennsík szélén fekvő Vilovon a szerbek *prljak*, a titeli magyarok *cüvek* néven ismerik. Mindezekben a helyeken a Pénovázt A. által bemutatott, a jobbkez mutató és középső ujjára húzható típusok ismeretesek (Balassánál l. a 93. b. képet). Penavin O. a kórogyi magyaroktól *szeg* néven említi (Szlavóniai szótár 3: 99). A *bontófá*-val foglalkozik Szolnok megye néprajzi atlasza is (I. I. 152—3, I. 2. 59). A megyében *cövek*, *fosztó*, *kocér*, *kucér*, *pecék*, *tőr* néven általános a használata, de a járszági részekben nem ismerik. Elterjesztésében a termelészövetkezetek is közrejátszottak. Ez a széles körű földrajzi elterjedés azt sejteti, hogy parasztságunk kezén már jóval a múlt század vége előtt meghonosodott.

Gunda Béla

Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Szerkesztők: Rácz Endre és Szathmári István. Budapest, 1977. Tankönyvkiadó, 216 oldal

1. A nyelvtudomány ma kétségtelenül reneszánsza van a magyar nyelv tudományában is. A hagyományosnak mondott és az újabb megközelítésű, korszerűbbnek tartott nyelvtani feldolgozások egyúttal figyelembe veszik, hogy nyelvünk minden leírásának feladata van az anyanyelvi nevelés, a nyelvtanítás más-más szintű és különböző szerkezeti formáiban. Nyelvtanaink anyagában a legtöbb nyelvtaníró szerint nyelvünk rendszerének bemutatása meghatározott fonológiai, morfofonematikai, orthoepiai, szemantikai, morfológiai, szintagmatikus és szintaktikai szinteken már megoldottnak tekinthető, — pedig még megfogalmazásra vár a használt kifejezések és feltevések explicit meghatározása, az osztályozás alapját képező kritériumok maximális elhatárolása, a nyelvtények funkcionális és szerkezeti elemzése kiinduló, releváns korrelációs egységeinek megállapítása. Az ötvenes évek mélypontja után az akadémiai nyelvtan elkészülte lehetővé tette, hogy a nyelvtan elvei és eljárásai egyértelműbbé válhassanak, és különösen a nagyobb részrendszerek elemzésében eredményeket érthessenek el. A funkcionális szemlélet előtérbe kerülésével és a mondatoknak a közvetlen összetevők szerinti elemzésével, valamint a transzformációs analízis egyes tényeinek figyelembevételével „A mai magyar nyelv” című egyetemi tankönyv koncepciójához vezetett. (Bp., 1968. — 2. kiad. 1971. stb.) Az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének leíró nyelvtani munkacsoportja több, segédkönyvül ajánlott tanulmánygyűjteményben és Rácz Endre kritikai hangvételű kongresszusi előadásában (vö. A magyar leíró nyelvtani kutatások helyzete és feladatai. Nyelvtud. Ért. 104. sz. Bp., 1980. 61—75) feltárta a korszerűsítés érdekében végzett kutató-feldolgozó munkálatainak eredményeit. E tanulmánygyűjtemények és Rácz Endre előadása is igazolják, hogy az egyetemi tankönyv szerzői munkaközössége megállapodott ugyan a mai magyar nyelv leírásának alapvető elméleti kérdéseiben, de még nem tisztázták egyértelműen a nyelvtan fogalmát, tárgyát, felosztását, és nem határozták meg megfelelően körül a nyelvi jel (morfofonematikus és szemantikus) fogalmát, fajtáit, s így számomra még nem világos, szerintük mi a jelentés, hol és hogyan tárgyalható, hiszen a szótanukban lesz külön szójelentéstani fejezet, a szintaxis rendező elve viszont az alaptagok szófaja, a mondatjelentés lényegi kérdéseinek kereteire azonban nem utalnak, és nem tisztázták, hogy a leíró magyar nyelvtanban a szöveg művelési törvényeinek szabályait egy átalakított, kiterjesztett mondatgrammatikában is modellálni lehet-e, vagy pedig a szövegtant a kidolgozandó egyetemi tankönyvben a nyelvi szinteknek megfelelőbb elkülönítettséggel tárgyalják-e? A szöveg nyelvi jellemzőit számbavéve ugyanis egyértelműen megállapítható, hogy a szintaxis és a szemantika viszonya megfordul a szöveg szintjén, hiszen egy mondat jelentését és referenciáját szintaktikai szerkezete és a benne kombinált morféimák határozzák meg, a szöveg központi szervező elve viszont a szemantika.

A magyar nyelvleírás elvi és gyakorlati kérdéseit összegező tanulmányában Szathmári István törekedett ugyan már a nyelvészet, az oktatás és a tankönyvírás problematikájának vázolására (Leíró nyelvészet — leíró nyelvtani tankönyv: Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. Bp., 1974. 5—20) —, de mert elsősorban csak módszertani összefüggéseket tárt elénk, és nem válaszolt a nyelvleírás érdemi problémáira, nem tarthattam feleslegesnek, hogy a nyelvtanelmélet néhány kérdését ne érintsem, hiszen a tankönyv újraírása előtt még ezekben is állást kell foglalniuk, mégpedig a tudománytörténet tanulságait is figyelembe véve. Szerencsére a most ismertetett kötet tudománytörténeti és az újabb nyelvleírások eljárásait is alkalmazó tanulmányai több vonatkozásban túlmutatnak az előzményben megfogalmazottakon. E kötet tanulmányait olvasva, bízhatunk abban, hogy a kidolgozandó tankönyv nyelvünk nyelvhasználati törvényeit rendszerezett egészben leíró szerkezeti-műveleti grammatikában olyan szabályrendszereket tár elénk, amelyek képesek nyelvünk valamennyi morfológiai és szintaktikai szerkezetét reprodukálni, és egyúttal alkalmasak nemcsak bármely szerkezet, mondat újraalkotására, kreatív alkalmazására, hanem a jól rendezett közlésegségek helyesen szervezett láncából alkotott szövegek kifejezésére-közlésére is.

2. Tompa József leíró mondattanunk tudománytörténeti kérdéseit elemző tanulmányában joggal teszi szóvá egyes irányzatok képviselőinek türelmetlenségét a hagyományos nyelvleírást képviselő nyelvészeinkkel szemben, mégha ma is találunk a hagyományos nyelvészetben belül olyanokra, akik nem vesznek részt a dialógusban, mert kutatási területükön az újabb irányzatok alig vagy semmi segítséget sem adnak. Nem érték mégsem egyet tanulmányában a „hagyományos” és a „modern”, a „korszerű” minősítések hangsúlyozott ellentétezésével, hiszen éppen Tompa József szerző-szerkesztő teljesítményeként a mai magyar nyelv rendszerének hagyományos (klasszikus) leírásában az akadémiai nyelvtan munkaközössége az újabb hazai és külföldi szaktudományi eredményeket nemcsak lehető teljességgel hasznosítja, hanem egyes kérdésekben új utakat tör, újszerűen rendez, nagy gondot fordítva a vitatható határesetekre. Voltak és vannak e munkával kapcsolatban is fenntartások, ellenvélemények, kritikai észrevételek, de még évtizedekig minden összefoglaló munka vagy részlettanulmány nemcsak az említés, hanem a figyelembevétel szintjéig ebből indul ki, erre utal vissza: helyesli vagy cáfolja megállapításait, mégha az akadémiai nyelvtan és a továbbfejlesztésére vállalkozott egyetemi tankönyv nem nyitott is korszakot, hanem lezárt, egységbe foglalt több évtizednyi feldolgozó munkát.

Az 1945 előtti törekvések összegezésében elismerést érdemel, hogy egykori tanára, Gombocz Zoltán cikkeinek elvi megállapításait oly részletességgel taglalta, ugyanakkor kár volt Klemm Antal és Laziczius Gyula idevágó megjegyzéseit mellőznie, hiszen pl. Klemm már 1927-ben, akadémiai székfoglaló előadásában messze meghaladta mindazt, ahová Gombocz a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén elmondott, majd megjelentetett előadásában eljutott (vö. Klemm Antal: A mondatelmélet. Bp., 1928. 20, 87, 100). — Lotz János „Das ungarische Sprachsystem”-jét pedig aligha készítette Gombocz hatására, hiszen Lotz akkor már két éve benne élt a Jespersen, Noreen, Hjelmslev, Brøndal fémjelzte strukturális nyelvészet sodrában, elszakadva az őt indító szellemtörténeti iskolától. E könyvét egyébként nemcsak az új irányban felébredt érdeklődés, hanem a Stockholmban vállalt oktatási feladatok is indikálták.

Rendkívül jelentős viszont az 1945 utáni első próbálkozásainkról adott hű és tárgyilagos tudománytörténeti áttekintése, még ha saját szerepét a kellenél nagyobb mértéktartással jellemzi is. Valójában Tompa Józsefnek az akadémiai nyelvtani munkákat indító vitákon, majd a feladatok teljesítése során nem volt sem akadémiai tanácsadója, de még háttért biztosító fedezete is alig. Amit „A mai magyar nyelv rend-

szere: Leíró nyelvtan” két kötetében nyelvtudományunk ma is használ, elsősorban saját és közvetlen munkatársai kutató-feldolgozó tevékenysége eredményeként értékelhetjük. A magyar nyelv strukturális leírásában korszerűnek ítélt „transzformációs nyelvtan” elméleti kérdéseiről megjelent ismertetések és problémafelvető tanulmányok, főként azonban e nyelvelírás bírálatára és továbbépítésére vagy helyettesítésére vállalkozó munkák, tanulmányok sora jelzi, hogy hazánkban az akadémiai nyelvtan és az egyetemi tankönyv megjelenése előtt szervezeti keretekben nem vagy alig voltak ilyen strukturális kutatások, s így csak kisebb részrendszereket sikerült ilyen szemlélettel leírni. Éppen ezért ma az egzakt célú nyelvelírás látszik annak a diszciplínának, amelyben a különböző felfogású nyelvészeink közeledhetnek egymáshoz, feltéve, ha ismerik és becsülik egymás munkáját. Az egzakt célú leírás perspektívájára utal a hazai hagyományos nyelvészet fejlődése is, ezért fontos nekünk az egzakt elméletet képviselő prágai, párizsi, koppenhágai strukturális nyelvészet hagyománya és szembevetése a korabeli és a mai hazai koncepciókkal, — s így a magyar nyelv tényei taxonomikus listái és rendszerezett bemutatása helyett az eddigi előtanulmányok figyelembevételével gondoskodhatunk a magyar nyelv kommunikációs szabályrendszerrel kibővített strukturális grammatikája megalkotásáról.

3. Nagy Ferenc tanulmányában abból indul ki, hogy a transzformációs elemzés nélkül szegényebb lenne a nyelvi struktúrák vizsgálata, de a nyelvtan oktatása sem nélkülözheti az ilyen irányú kutatások bemutatását. Szakirodalmi utalásokkal ismerteti e szerkezeti-műveleti nyelvtan „transzformációként” megjelölt strukturális átrendeződés, átalakítás fogalmi jegyeit, noha az alapfogalmak meghatározását nem tartja ma sem problémamentesnek. Igaza van, de ellenvetéseiben ugyanakkor utalhatott volna arra is, hogy a gyakorlatban a mondat a nyelvtudomány egyik legvilágosabb, megfelelő biztonsággal körülhatárolható kategóriája, mégis évezredek óta nem dőlt el, hogy a mondat lényegi jegyeinek meghatározásában a funkcionális vagy a konstrukcionális megközelítés célravezetőbb-e! A szakirodalomból ugyanis megállapítható, hogy nyelvünk szintagmatikus leírásának máig több nyílt kérdése van, és nemcsak a beszédmű meg a mondat viszonya tisztázatlan, hanem a mondatról és szintaktikai szerkezeteiről szólva nem számolnak az „összetett mondat” sem. Ugyanakkor kiemelésre kívánczik, hogy a „közvetlen összetevők szerinti elemzés szándékosan nem vesz tudomást a szó szerkezetekről és csoportjaikról, ezáltal a szófajok és a mondat egész közti átmenetet nem tárja fel. Gazdagabb tematikájú viszont a transzformációs nyelvtan a hagyományosnál a tekintetben, hogy a morféimákat (töveket és toldalékokat) mikrostruktúráknak tekinti, azaz szintaktikai-szemantikai jegyek halmazaként írja le” (i. m. 27 l.). A tanulmányában bemutatott szerkezeti átrendeződések nagy része egyaránt tanulságos a hagyományos és a szerkezeti-műveleti grammatikák számára, hiszen legtöbbször éppen azt igazolja, hogy az ilyen vagy ehhez hasonló leírásnak nincs feltétlenül szüksége egy előzetesen megismert nem strukturális hagyományos nyelvtanra, hanem a korszerű hagyományos nyelvtan is csak a szerkezeti átrendeződés, átalakítás, vagyis a bővítés és szűkítés transzformációs felhasználásával valósulhat meg.

4. Ráczy Endre az egyeztetés főbb kérdéseit összefoglaló tanulmányában helyesen állapítja meg, hogy az egyeztetés a mai magyar nyelvben nemcsak a mondat, hanem olykor a szöveg két tagja között meglévő szerkezeti vagy legalábbis értelmi összefüggést mindkét tagon megjelölő szerkesztésmód. Hangsúlyozza, hogy ebben a szerkesztésmódban a szintaktikai egyeztetés alakí rendszerének megfelelően az azonos vagy rokon jelentésű morféimák gyakran alakilag is egybevágnak, illetőleg hasonlítanak egymáshoz. Nagy nyelvi anyagot feldolgozó tanulmányában nemcsak a hazai (Klerm Antal, Tompa József, Lotz János, Károly Sándor stb.), hanem a kérdéskört érintő külföldi szakirodalom

lényegesebb megállapításait egységbe ötvözve tekinti át a mai magyar nyelv egyeztetési problémáit. Egyúttal rámutat arra, hogy a régi magyar nyelvtanoknak ezzel az egyik fő fejezetében részletezett szabályrendszerrel a maga összefüggésében a mai nyelvleírásnak is foglalkoznia kell, még ha a mondatan anyaga átalakulásával, az ún. „mondatrészek” bevezetésével háttérbe is szorult, illetve az egyes szószerkezet típusok műveleti szabályai nak bemutatásához kötődött. Rácz Endre kiemeli azt is, hogy az egyeztetés eredményeként a beszéd megnyilatkozásaiban megteremtett alaki egyöntetűség, összhang felhívja a beszédpartnert a tagok összefüggésére, és ezzel megkönnyíti a mondat szerkezetnek, sőt néha a mondatkapcsolatoknak az áttekintését, megértését is. Minthogy a tanulmánya lapalji jegyzetében jelzi, hogy „nagyobb értekezésnek” ez a bevezető fejezete csupán, bízunk benne, hogy nemcsak az egyeztetés klasszikus kategóriáival foglalkozik majd, hanem az idegen nyelvek elsajátításában is lényeges összevetésekkel az ún. „consecutio actionis” (és nem „temporum”) anyagában, s itt Gyomai Gyula, Klemm Antal és mások kérdésfelvetése alapján áttekinti az igék objektív és szubjektív akcióminőségének idői vonatkozásait, de egyúttal pontosítja az igei és a névszói személyragozás alapvető típusainak terminusait, függetlenül magától hazai és a külföldi szakirodalom gyakran ellentmondásos terminológiájában kifejezett kategóriáitól és ezek fogalmi jegyeitől. Erre Lotz Jánosnak a határozott és az általános ragozásról angol nyelven közreadott tanulmányai is jó mintát adhatnak, így pl. *The place of the implicative -lak form in the conjugational pattern of Hungarian*. Ravila-émlékkönyv, Helsinki, 1962. SUS. Toim. CXXV, 317–27. stb.

5. Berrár Jolán a „hagyományosnak” nevezett nyelvtan „pontosabbá, következetesebbé, árnyaltabbá s ugyanakkor strukturálisabbá és formálisabbá” tételéhez fejti ki felfogását az alany és az állítmány egyes vitatható kérdéseiről. A mondat „aktuális tagolásáról” közreadott régebbi és újabb szakirodalmi anyaga figyelembevételével az alany és állítmány témakörből kizárja nemcsak a logikai és a lélektani szempontokat, hanem azokat a „kétségtelenül nyelvi (szemantikai és pragmatikai) tényeket, amelyek jogtalanul hordozták, illetőleg hordozzák ma is az *alany* és az *állítmány* nevet”.

Már másutt is utaltam rá, hogy aligha érthetünk egyet a grammatikának azzal a szűkebb értelmezésével, hogy ez a „grammatika (= szerkesztés) két részből áll: a morfológiából és a szintaxisból”. Semmiféle nyelvtan felépítése, anyaga sem teljes, ha nem tartalmazza a nyelvi alsóbb és a felső szintek mindegyikének szabályrendszerét egy szemantikai alapú morfológiai és paradigmatis, szintagmatis és szintaktikai szintézisben, hogy eljusson a szöveg műveleti szabályrendszerének feltárásiig. Berrár Jolán már régebbi tanulmányaiban is állást foglalt abban, hogy a „szintaxis nem vizsgálhatja a szavak ’mondattá szerkesztését’. A mondat nem valami új, magasabbrendű szerkezeti egység. Egyáltalán nem szerkezeti egység, bár kétségtelenül megvannak az egyes mondatfajtáknak a maguk tipikus szintaktikai jegyei”. Úgy véli, hogy a mondat a szűkebb értelemben vett grammatikán kívül álló, magasabb szintű „nyelvi” egység, és nem sorolható be egyetlen szerkesztési kategóriába sem, és ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a mondat „b e s z é d e g y s é g”, hiszen a szintaxis csak a „mondatbeli szóalakok (helyesebben szólófordulások) jelentése kapcsolataival” foglalkozik, a mondat pedig a „mondatot, mint egészet tekinti, mint beszédegységet vizsgálja”. Elfogadva az általa már régebben is kifejtett és itt összefoglalt felfogását a szintaktikai szerkezet, a szintagma fogalmáról, világosan kell látnunk, hogy a kifejtetlen ún. nyelvtani alany és állítmány kapcsolatát is *nyelvi műveleti törvények szabályaiban* írhatjuk le, és ez a kifejtetlen alany- és állítmányból szerkesztett szintagma egyúttal mondat, vagyis a nyelv és a beszéd egysége egyszerre, és érvényes rá a szintagmát definiáló behelyettesíthetőség, a kihagyhatóság, a kérdezhetőség, sőt a kiegészíthetőség

kritériuma is. Talán egyértelműbben adhatjuk meg egy-egy nyelv szerkezetének elméletét feltáró szabályrendszert, ha a grammatika érvényességi körét nem szűkítjük le az általa javasolt összefüggések leírására.

Mint hogy pedig a szóalakok (a szóelőfordulások) jelentéssel kapcsolataival foglalkozó szintaxisában a jelentésviszonyokból kiinduló vizsgálat hatékonyságát csökkenti, hogy a mondatbeli szerep meghatározásában a szófaji értékeknek csak az egyik kritériumát veszi figyelembe, noha a közlési transzformációkat meghatározó közlési jegyek a szintaxisban nemcsak szemantikai összefüggéseket jeleznek, — ezért a kidolgozandó tankönyvben az ismert és újszerű (téma—réma), az egyedi és nem egyedi, ezen belül a határozott és nem határozott, az előzményekre utalás (anafora), a viszonyított és nem viszonyított, a tulajdonítás és az azonosítás, a totális és nem totális stb. közlési viszonyok hangsúlyozottabb használatára lenne szükség. E közlési szabályok ugyanis a közlési szituációnak megfelelően rendezik a közlési egységek elemeit, megállapítva sorrendjüket, hangsúlyozásukat, mondatfonetikai eszközeiket és meghatározva a nyelvrendszeri viszonyokat kifejező alaktani elemeket. — A közlésforma ugyanis a szintagma és a mondat-típus alaki megformálásának, ismert és újszerű egységekre tagolódásának, ezek belső elrendeződésének, a kategóriák sorrendjének, a hangsúlyviszonyoknak stb. meghatározója, és ennek megfelelően az alapvető közlésformák mindig csak egy viszonyt fejeznek ki; ha viszont több viszonyt kifejező mondatot kívánunk alkotni, akkor el kell döntenünk, melyik viszonyt tartjuk fő-, és melyiket mellékviszornak, hogy a szinonim mondatformák közül a legmegfelelőbb változatot emelhesük ki. Meggyőződésem, hogy a közlési jegyek és szabályok egyértelműen megadják a közlés mondatformájának típusát, ennek alaki realizációját, a kategóriák sorrendjét, a nyomaték és a szünetek eloszlását. Berrár Jolán tanulmánya bevezetőjében ugyan hangsúlyozta, hogy nem tér ki „olyan vitatható kérdésekre, bármilyen lényegesek is, ahol csak kérdéseket” vehetne fel, de szerencsére sok olyan problémát érintett — még ha nem adott is mindenkor megnyugtató választ —, amelyekre a tankönyv szerzői munkaközösségének további beható részletkutatásokkal kell megkeresnie a helyes választ, de a probléma felvetése, a legszükségesebb összefüggések vázolása e tanulmány érdeme.

6. G. Varga Györgyi az egy közös alaptaghoz kapcsolódó két vagy több különemű determináns szintagmaszövedékét vizsgáló tanulmányában a szószerkezetbokr tagjai között Károly Sándor megfogalmazásával egyezően „közvetett heterogén viszonyt” állapít meg. A témát érintő szakirodalom ismeretében abból indul ki, hogy a szintaktikai és szemantikai struktúrák összefüggéseinek vizsgálata a mai magyar nyelv korszerű leírásában világossá tette, hogy bármely ige vagy névszó összes lehetséges bővítményeinek egymáshoz és az igehez, illetve az adott bővített taghoz való viszonya értelmezésére a bővítményhalmaz nem foglalható bele egyetlen struktúrába, hanem csoportokra tagolódva. E csoportok azáltal különíthetők el egymástól, hogy mindegyiknek van olyan tagja, amelynek használata egy másikban tilos, illetve mindegyik csoportra vonatkozik valamilyen használati tilalom, amely egy másik csoportban fel van oldva. A csoportok tehát bizonyos oppozícióban vannak egymással, de ezeknek a struktúráknak kölcsönös feltételezettségi viszonyait az eddigi vizsgálatok még nem világították meg teljes egészükben. Az egyes struktúrák megkülönböztetésében a releváns függő szerkezeti tagokat átfogóbb értelmezéssel nevezik, ideértve az alanyt és a tárgyat is, noha ezeknek a szó szerkezetek bővítményi tagjai között történő elhelyezésére szükségtelen az ún. grammatikai eseteknek (a nominatívusnak, accusatívusnak és genetívusnak) a többivel mint lokális esettel való szembeállítás. E függő eseteket ugyanis az igei állítmány, illetve a bővített tag jelentésétől meghatározott bináris oppozíciós párokban különíthetjük el egymástól. G. Varga Györgyi különféle megfontolás alapján az alanyt nem vonja be

a szintagmabokor vizsgálatába, nem tekinti a szószerkezetbokor részének, ugyanakkor nyilvánvaló számára, hogy „nemcsak adverbális (ill. igenévi) szintagmabokor létezik, hanem névszói alaptagú is”. Ebben az összefüggésben csak a „jelzős szószerkezetbokor” lehetőségét veti fel, de nem taglalja még az eddigi szakirodalom szintjén sem a deverbális névszók (mégpedig nemcsak az igenevék) jelzői bővítményként és többszörös bővített tagként ismert szintagmaszövedékeit, noha elismeri: „...nincs elvi akadálya annak, hogy a mondat bármely szintjén szintagmabokor jöjjön létre, ha megvan a feltétele.”

A tanulmánynak a szintaktikai szerkezetek határkérdéseit és a bővítmények szorosabb vagy lazább kapcsolódását, egymáshoz való viszonyát összefoglaló anyagában a szerző figyelembe vehette volna a standard műveken, cikkeken kívül a szakirodalomban a 60-as évektől többféle megközelítésben taglalt összefüggéseket is. Nyelvünk szintagmatikus leírásának újabb eredményeiből mindinkább világos, hogy gazdag szemantikával és fejlett morfológiával rendelkező nyelvünkben a szemantikának és a morfológiának sajátos szerepe van a szintaktikai jegyek kijelölésében. A mondat szerkezetes egységei ugyanis nem merev, egymástól élesen elkülönülő kategóriák, hanem fokozatosan kialakuló, változó, sokszor még ma sem lezárt osztályok, s köztük gyakori és természetes az egybeolvadás, az átcsapás. Minden szintagmatípusnak megvannak ugyan a csak rájuk jellemző sajátásaik, de mert a szószerkezetek rendszerének minden tagját számtalan szál köti nemcsak a maga szintagmatípusához, hanem a rendszerhez mint egészhez és a rendszer hozzá közelebb vagy távolabb eső többi tényéhez, ezért az adott mondatok egyes szerkezeteiben, szószerkezetbokraiban gyakran két vagy több szintagma jellemző sajátosságai egyszerre és együtt is megjelenhetnek. A tartalmi és funkciós viszony komplexitása ilyenkor egyetlen alaki szerkesztettségben jelentkezik, és kettős-hármas szószerkezeti egységeket hozhat létre. — Ugyanakkor gyakori az is, hogy a nyelvi rendszer öncsiszoló mozgása eredményeként az alaki szerkesztettség komplexitásával azonos vagy hasonló tartalom kifejezésére, ún. összekapcsolt szerkezetes tagokat formál nyelvünk is. — Egyes szintagmatípusokon sajátos alaki különbségek nélkül, de tartalmi és funkciós kötöttséggel egyszerre és együtt jelentkező különböző szószerkezeti értékek az alapvető szintagmatikus kategóriákat keresztező osztályokat (alosztályokat) is alkothatnak. — Ha viszont a szintagmatípusok művelési törvényei a szószerkezeti értékek változásával olyan sajátos tartalmi, funkciós és alaki szerkezetes egységeket eredményeznek, amelyben logikai kategóriái fonódnak együvé szintagmatikus viszonyok kategóriáival, ilyenkor átmeneti szintagmatípusról beszélünk. Ha tehát a szerző pontosan akarja megvilágítani a szószerkezetbokor körében a bővítményt vonzó és a bővítményt nem vonzó bővített tagokat (igéket stb.), nemcsak a valenciaelmélet eljárásait kell alkalmaznia, hanem figyelembe kell vennie a szintaktikai jegyeknek és közlési szabályoknak szemantikai és morfológiai (paradigmatikus) kötöttségű szintagmatikus vonatkozásait is.

7. Keszler Borbála „az egyszerű és az összetett mondat határsávjában” a szintaktikai viszony lezártóságára, a predikatív szerkezetek számának megállapítására a szakirodalom felhasználásával és saját példatára átgondolt elemzésével figyelmet érdemlő szempontokat vet fel, és egyúttal a problematika végleges megoldásának igénye nélkül összefoglalja a nehezen besorolható és az átmeneti jellegű mondatokra vonatkozó vizsgálatainak eredményeit is. A szerző abból indul ki, hogy nyelvünk szintagmatikus leírásában és mondatában zavart okozhat, hogy gyakran a szintagmák közé vonják a mellérendelő szókapcsolatokat, máskor pedig megelőzzenek a predikatív viszonyok odavonásával, ha viszont kirekesztik, minden egyéb szintaktikai viszonyt ide sorolnak, illetve csak a nem mondat szintű részek közötti kapcsolatokat tárgyalják. Világos pedig, hogy a mondat a nyelvnek és a beszédnek kommunikatív, konstrukcionális és kontextuális jegyekkel jellemzett láncszemnyi egysége, vagyis nemcsak a mondategészről kell felfelé

a beszédműtől elhatárolni, hanem lefelé is a nem kifejező-közlő funkciójú morféma-kapcsolatoktól, de ugyanakkor el kell határolnunk a mondategységeket is egymástól és a több mondategységből szerkesztett mondategységeken (összetett mondaton) belül is.

A halmozott szó szerkezetes mondatokkal foglalkozva megállapítja, hogy az egyszerű mondat alanyi-állítmányi alapszerkezete nemcsak a tárggyal, a határozóval és a jelzővel bővíthető, hanem úgy is, hogy az alaptagokat vagy bármely bővítményi tagot halmozzuk. Ilyenkor sajátos átmeneti szó szerkezet keletkezik, minthogy a halmozott szerkezettagok egymással mellérendelő, egy további taggal együtt és külön-külön is kölcsönös vagy alárendelő viszonyú szó szerkezetet alkotnak. Azért nevezzük az ilyen szerkezetet halmozottnak, mert a másik jellege, ti. a mellérendelő csak a szerkezet egyik tagjának részei között áll fenn, s csak a szerkezetnek a mondatról független szemlélete esetén lehet nyelvi realitás, mondatösszefüggésben pedig grammatikai absztrakció, mert minden része a szerkezettagnak egy másik taggal tartalmi, funkciós és nyelvi szerkezetes viszonyban áll. Hangsúlyozza, hogy „a halmozott alanyt, tárgyat, határozót nem tekinti önmagában mondatértékűnek, akkor sem, ha azok extraponáltak. Ha azonban a szórend megváltoztatásának, illetőleg az extraponált rész beolvasztásának morfológiai vagy szemantikai korlátai vannak, akkor a mondatot valóban összetettnek kell tekintenünk”.

A mondathoz lazán kapcsolódó értelmezőszerű határozók, a mondatszót és meg-szólítást tartalmazó mondatok, az igeveves szerkezetek, a *mint* kötőszós szerkezetek, a módosító értékű mondatrészteteket tartalmazó mondatok a halmozott szó szerkezetes mondatokkal együtt is csak a leglényegesebb összefüggések vizsgálatára adhatnak lehetőséget az egyszerű és az összetett mondat határsávjában — hangsúlyozza Keszler Borbála, vagyis nem mentheti fel a mai magyar nyelv leírására vállalkozó szakembert a további vizsgálatok teljesítése alól. Egyetértünk tehát a szerzővel abban, hogy a szer- vetlen mondatrésztetek nyelvi megformáltság tekintetében kihagyásos szerkezetek, illetve mondatok, de funkciójuk, tartalmuk alapján mondatértékűek, mert önállóan, anélkül a mondat nélkül, amelyhez szervesen kapcsolódnak, a beszédhelyzetből adódó predikatív szintagmatikus visszonnal egységes, teljes gondolat tartalom kifejezői lehet- nek. Az a mondat viszont, amelyhez a szervesen mondatrésztet kapcsolódik, tartalmi, funkciós és nyelvi szerkezetes viszony szempontjából egyaránt több az egyszerű mondatnál. Minthogy azonban így kiegészítve is csak egyetlen egységes gondolatot fejez ki, csak egy alanyi-állítmányi predikatív alapszerkezete van, nem összetett mondat, hanem csak átmenet az egyszerű és az összetett mondat között. Az olyan szó szerkezet pedig, melynek egyik tagja magában is egy névszó és egy igenév alárendelő szerkezetes kapcsolata, ige- neves szerkezetként az egyszerű mondat mellékmondatával egyenértékű szó szerkezte, de semmiképpen sem összetett mondat.

Az egyszerű és az összetett mondat határsávja szerkezetes kapcsolatainak részle- teket is feltáró vizsgálata egy teljesebb szerkezeti-művelési leíró magyar nyelvten kidol- gozásának előfeltétele. A szerző érdeme, hogy e problémakörre irányította figyelmünket.

8. Radics Katalin a mellékmondatok hagyományos osztályozásának kritikai meg- közelítéséhez kapcsolódik „A vonatkozó mellékmondatokról” megjelent tanulmányában, s olyan eljárások bemutatására vállalkozik, amelyeket a transzformációs (generatív?) grammatika művelői alkalmaznak a mondat szerkezeti jellemzők vizsgálatában. Úgy véli, hogy a vonatkozó névmás, illetve határozószó jelenléte megbízható fogódzó a mellék- mondatok egyik típusának elhatárolására, ugyanakkor fontosabb feladat az így kijelölt mellékmondatok mondat szerkezeti és jelentésösszefüggéseinek feltárása. Meggyőződése, hogy a vonatkozó névmásítás a pronominalizációs transzformációk közül abba a csoportba tartozik, amelynek feltétele értelmi, lexikai és nem referenciális azonosság, és ezt egészíti ki a funkcióváltó transzformációsorok többféle megjelenésének lehetősége. A hagyomá-

nyostól eltérő megközelítés jogosultságát kívánva igazolni, bemutatta azt a folyamatot is, ahogyan elemző munkával eljutunk a szintaktikai szerkezet alapvető összefüggéseinek feltárására. Nem fordított azonban kellő figyelmet a grammatikai levezetés elvégeztével a vonatkozó mellékmondatok jelentése alapján fajtáinak csoportosítására, az egyeztetés, a szó- és a mondatrend problematikájára, valamint az igealakok használati szabályaira abból kiindulva, hogy a transzformációs grammatika keretében elsődleges cél a mondatok lényeges belső összefüggéseinek ábrázolása, felismerése — pedig tanulmányának több részletében megállapításai érintkeznek, néha még meg is egyeznek Klemm Antal „Magyar történeti mondattan”-ában olvasható fejtegetésekkel. Tanulmányában két rövid fejezetet szánt a vonatkozó mellékmondatok más aspektusai leírásának, szétválasztva a kompetencia, illetve a performancia szintjére tartozó kérdések némelyikét, — a mellérendelő tartalmú mondatokban pedig mondat szerkezeti vonatkozású jelentéstani kérdéseket vizsgált.

9. Berrár Jolán a „sajátos jelentéstartalmú mellékmondatokkal” foglalkozó tanulmányában a szakirodalom teljesebb ismeretével taglalja, hogy a közelmúlt évtizedek leíró mondattani kutatásaiban egymástól függetlenül, de nagyjában egy időben többen vizsgálták a „sajátos jelentéstartalmú” összetett mondatokat, megállapítva, hogy a vonatkozást, a hasonlítást, a megengedést, a feltételt, a következményt kifejező mondat-egységek nemcsak határozós, hanem más alárendelő szintaktikai viszonyt is tartalmazhatnak. Klemm Antal már a 30-as évek közepén — meghaladva az 1928-ban lezárt „Magyar történeti mondattana” kéziratának anyagelrendezését és megállapításait — hangsúlyozta egyetemi előadásaiban és néhány cikkében, hogy az alárendelt összetett mondatok osztályozásának az csak az egyik szempontja, hogy mellékmondatuk az egyszerű mondat melyik szerkezetes tagját fejt ki valamely mondategész mondategységében. Minthogy a mellékmondatok lehetséges szintagmatikus szerepük mellett sajátos tartalmat is kifejezhetnek, és voltaképpen e tartalmak kifejezésére törekvés járult hozzá a mellékmondatok kialakulásához, ezért foglalkozott részletesebben a mellékmondatok e szerepéből eredő kétarcúsággal, hiszen több olyan mondat típusunk van, amelyek mellékmondatában a szószerkezetet kifejtő funkció háttérbe szorul, és a felsorolt tartalmak valamelyikének kifejezése válik uralkodóvá. Ezt a megközelítést fogadta el az akadémiai nyelv- és nyelvtan munkaközössége, de ezt alkalmazta már Berrár Jolán egyetemi előadásaiban, jegyzetében és vele egyidőben a tanárképző főiskolák anyaga, majd Rácz Endre több jelentős tanulmányában és az egyetemi oktatást szolgáló jegyzetében, tankönyve fejezeteiben. E „sajátos tartalmú” mellékmondatok (mondat-egységek) sokrétű vizsgálatával világossá vált, hogy az általánosságban helytállónak tetsző feltevések részletekbe menő igazolása nemcsak a fejlődési törvényeket mutatja be, hanem feltárja a mai magyar nyelv e mondat típusokra jellemző közlésformáit, még ha nem fogalmazza is meg e közlésformák létrejöttét irányító releváns közlési szabályokat, noha Bánréti Zoltán a „megengedő” mellékmondatokról szóló kézirat és már megjelent tanulmányaiban e kapcsolt struktúrák sorrendjére, közlési viszonyaira vonatkozó szabályokat összefoglalta.

10. Szathmári István a nyelv (és benne a mondat) újabb költői stílusunkban jelentkező „felbomlásának” (sic!?) vizsgálatára vállalkozik, jellemezni kívánva a mai magyar költői „nyelvet és stílust”, bemutatva a legjellegzetesebbeknek vélt alkotó-, illetőleg alkotástípusokat. Minthogy a nemzeti nyelv eszményi és normatív egységes típusának a közlésmód alapján és a műfaji jellemzők szerint elkülöníthető nyelvváltozatai a nyelvréteg síkján megállapítható részrendszerek, szókészleti és frazeológiai egységek anyagával együtt él és működik a magyart anyanyelvként beszélők és írók mindennapos gyakorlatában, — a nyelvváltozatok normatív jellege szoros kapcsolatban van a fejlődés folya-

mán létrejövő elemek és elemváltakozatok kiválasztódásával, megszilárdulásával, közhasználatúvá válásával. Világosan kell látnunk az e témakörben megjelent legjobb szakirodalom ismeretében, hogy a magyar nyelvkinés és nyelvi rendszerünk szerkezeti-műveleti törvényeinek megfelelően alkotott „mondatok” felbomlásának nem lehetünk sem tanúi, sem részesei, még ha vannak is irodalmunk múltjának és jelenének olyan alkotó- és alkotástípusai, akiknél és amelyekben leírhatunk sajátos és nem mindig elismerést érdemlő nyelvi-stilisztikai vonásokat. Elképzelhető ugyan, hogy a „modern” költészet többet akar közölni a köznapi nyelven elmondhatónál, de ha lényegéhez tartozik a nehezebb megközelíthetőség, a homályos fogalmazás, a kiszámíthatatlan logika, a hangsúly stb. átrendeződése, akkor a modern költők köztársaságában nem „új nyelvet beszélnek”, a mondanivalót nem „új szintaxis új logikája szerint formálják”, hanem tájékozatlanok a „magyar nyelvkinés” hatalmas anyagában, és nem ismerik megfelelően nyelvünk rendszerének szerkezeti-műveleti törvényeit. A nyelvi játékokat, a nyelv anyagát felhasználó „költői” kísérleteket, ritmusnyomósító, ritmuspótló hangsorokat, a szokásos grammatikától eltérő, de azon alapuló alkotástípusokat költészetünk jól ismeri és értékelhetően el is ismerheti igényes megjelenésükben, de a „nyelvi bukfenek” legtöbbször már nem kaphatja meg ezt az értékrendet. Ugyanakkor tényként kell elfogadnunk, hogy a szavak szabálytalannak vélt átlépése egyik szófajból a másikba, a mondaton belüli variációs lehetőségek, átrendeződések felhasználásával létrehozott sajátos, gyakran groteszk jelentésvonatkozások, a mondat leegyszerűsödése és „elburjánzása” lehet elismerést érdemlő értéke költőink nyelvhasználatának, hiszen ennek megvannak az alapjai nyelvünk szerkezeti-műveleti törvényeiben, — ha viszont ettől eltérő tényekkel találkozunk egy-egy költőinek vélt próbálkozásban, ne csak a nyelvészek, hanem nyelvünket értők és használók is nyelvkinésünk és nyelvi rendszerünk ismert tényei alapján ítélik meg. Martinkó Andrással és Tompa Józseffel értek egyet, hogy a stilisztikum, a stílushatást kiváltó legelemibb mozzanat keletkezése a legszorosabban összefügg a nyelvi jel funkciójában, illetőleg a jelentés struktúrájában létrejövő módosulással, valamint a nyelvi rendszer működésében, változását, fejlődését irányító mozgásában érvényesülő törvényekkel. A nemzeti nyelv egységes típusa egyes beszélők (írók) számára elérhetetlenül gazdag, képességeinket meghaladó mértékű nyelvkinésével és a nyelvi rendszer szerkezeti-műveleti törvényeit csak megközelítően ismerők számára is a nyelv kreatív használatának olyan lehetőségeit tárja elé, amelyeknek töredéke is elegendő lenne a „modern költészet” kiteljesítéséhez. A tanulmány záró bekezdésében Béládi Miklóstól idézett megállapítás csak annyiban helyes, hogy sokan beszélnek és írnak, sőt költőnek is képzelik magukat, de nem ismerik és nem használják jól, igényesen és művészen a magyar nyelvet.

11. Juhász József az 1970-ben megjelent akadémiai orosz nyelvtan ismertetését folytatva „Módszer és szemlélet próbája a nyelvtanírásban” címen a mondattani részről tár elének figyelmet érdemlő összefüggéseket. Tanulmányából világossá válik, hogy az orosz irodalmi nyelv grammatikája voltaképpen az orosz nyelv rendszerszerű kapcsolatainak elmélete. A korábbi orosz nyelvtanok eljárásainak, szemléletének és gyakorlatának bírálatából az orosz akadémiai nyelvtan munkatársai is arra a következtetésre jutottak, hogy a mondat szintű szintaktikai és a mondaton belüli szintagmatikus viszonyt kifejező szókapcsolatok nem mindig két szóból vagy szó értékű szórészből, paradigmatiszta alakból épülnek, hanem annyiból, amennyi szükséges az egymással tartalmi, funkcionális és nyelvi rendszeri szerkezeti viszonyban levő két gondolatrész nyelvi jelkapcsolatokkal történő megformálására. Hangsúlyozza a szerző, hogy az előző akadémiai orosz nyelvtannak fontos újítása volt a szó szerkezetek típusainak leírása, a mostani pedig mindenekelőtt a mondatmodellek leírásának bevezetésével igyekszik újat adni a mondattanban. A szó-

szerkezetek leírását is elvégzik, de a mondatmodellt tekintik a mű szerkesztői a mondatan alapegységének és a strukturális mondatleírás kiindulópontjának. A mondatmodell a konkrét mondat elvont sémája, amely lexikálisan különböző, de egyébként szerkesztettségében hasonló mondatok egész sorában invariáns módon jelen van. A nyelv beszélt vagy írott változatának valóságos mondatai nagyobb halmazából a mondatok redukciója útján általában több mondatmodell vonható el. A szakirodalomban máig vitatott, mely kritériumok alapján lehet a nyelv valóságos mondataiból elvonni azt az értelmi-tartalmi vonatkozásban is egységet alkotó szerkezeti vázat, amelyre a lehetséges mondatok ráépülnek, és milyen szerkezetes (alap- és bővítményi) tagok lehetnek alkotói ennek a „mondat-minimumnak”. A szerkezeti zárttság és az értelmi-tartalmi teljesség követelménye szorosán összefügg a mondatmodellen belül a kötelező és a fakultatív tagok lehetséges szerepének elismerésével, s így a szerkezeti alapon kapott mondatmodelleknek — invariánsok voltak sérelme nélkül — a séma keretei között bizonyos mértékű variabilitásuk is van, s ez teszi lehetővé szabályszerű realizálódásukat, mégpedig a mondat alakrendszerének, a mondatparadigmának törvényei szerint. A mondatparadigma ugyanis a mondatmodellen belül lehetséges szintaktikai jellegű hierarchikus elrendeződésű módosulatok rendszere. Az egyszerű mondat leírásában helyet kap a kommunikatív aspektus bemutatása, és ezt a mondat-séma paradigmatis realizációjával, valamint a szerkezeti tények tartalmi szempontból értékelhető variálódásával összefüggésben tárgyalja a nyelvten. Az összetett mondatok tárgyalásában az akadémiai orosz nyelvten nem szakít oly gyökeresen a hagyománnyal, vagyis az összetett mondatot a szerkezeti és a jelentéviszonyok egységeként kezelik, és a mondat szintagmatikus-szegmentális képleteihez hozzárendelve ily módon mondattípus- vagy mondatformatárat írnak le.

Temesi Mihály

Dobos H. Magda: A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista szépirodalomban. Bukarest, 1979. Kriterion 142 oldal

1. „Dolgozatom összeállításához Babits Mihály, Juhász Gyula, Kaffka Margi Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád hét verses- és nyolc prózai kötetének teljes nominális szerkezetanyagát használtam föl (mintegy 2500 adatot)” — mondja a szerző Előszavában. Nézzük meg közelebbről a műveket amelyeket „kiciduláztott”. Ez fontos szempont a későbbi kutatás szempontjából is; mint látni fogjuk, a szerző jelentékeny adalékkal gazdagította a magyar mondatstilisztikai irodalmat, de hagyott még jócskán munkát magának, esetleg másoknak is.

Babits összegyűjtött verseit és három regényét vizsgálta. Ezek: A gólyakalifa; Kárvavár; Halálfiak; mint látjuk, a Timár Virgil fia, az Elza pilóta és a novellák részletes elemzése még hátravan. Juhász Gyulától a versekben előforduló nominális szerkezeteket tárgyalta, és nem vette figyelembe a költőnek 1926-ban írott Orbán lelke című kisregényét, holott az Kosztolányi Pacsirtájának (1924.) és Aranysárkányának (1925.) idején jelent meg. Ezzel már azt is megmondtuk, hogy a szerző Kosztolányinak ezt a két regényét és háromkötetes novellagyűjteményét (Szépirodalmi 1957.) választotta, és nem vizsgálta, sajnos, a nominális szerkezetek szempontjából igen lényeges Nero, a véres költő című regényét, amely 1921-ben jelent meg először a Nyugatban, és elhagyta az Édes Annát (1926.) is. Tóth Árpádnál valamennyi versével és kilenc novellával teljességre törekedett.

A válogatás szűkítő és ezért torzító hatása leginkább Kaffka Margit esetében mutatkozik meg; a szerző megelégedett az 1912-ben megjelent Színek és évekkel, ill. a Hangyabollyal (1917.) Így a Lírai jegyzetek egy évről (1915.), a Két nyár (1916.),

az Állomások (1914., 1917.) és főként több, mint száz novellájának feldolgozása várat magára, pedig főként a novellák (de az író minden más prózája is) gazdag lelőhelye a nominális szerkezeteknek.¹ Kaffkának egyébként verseit, sőt publicisztikai írásait is lehetne vizsgálni. Említsük meg ehelyütt, hogy a választott szerzők különféle mértékben, de mind művelték a nem szigorúan vett szépprózát is: esszéket, tanulmányokat, ill. hírlapi cikkeket írtak. Egy későbbi kutatásnak lesz feladata ezeket is tanulmányozni; nagyon valószínű, hogy a nominális szerkesztés az említett szerzőknek nemcsak regényeiben, novelláiban jelentkezik, hanem hozzátartozik teljes prózájuk kellék-tárához; a szerző éppen ennek a teljességnek a jegyében tárgyalta együtt a szépprózát és a költeményeket.

Babits, Juhász, Kaffka Margit, Kosztolányi, Tóth Árpád: és hol a többi? — kérdezheti valaki, ha a címre gondol: „impresszionista szépirodalom”. Szerencsére a szerző nem vállalkozik a magyar impresszionista szépirodalom időbeli meghatározására, s arra sem, hogy akár csak felsorolja is a neveket, kiket tart magyar impresszionista szerzőknek. A vizsgált írókat, költőket nyilvánvalóan annak tartja; de nem tudjuk meg, mit gondol pl. Szomory Dezsőről, Krúdy Gyuláról, Szabó Dezsőről, Ady Endréről s a kisebbekről, mondjuk Malonyay Dezsőről, Pekár Gyuláról, Szini Gyuláról stb. Az említett íróknál különféle arányokban, de előfordulnak nominális szerkezetek; a későbbi kutatók foglalkozhatnak velük, ha kedvük tartja. A szerzőnek egy elejtett mondatából arra kell következtetnünk, hogy ő a kiválasztott szerzőket sorolja az impresszionistákhoz, a többieket nem: „[A nominális fordulatok] leginkább az impresszionista szerzőknél van[na]k jelen, (de ez nem jelenti azt, hogy a nominális szerkesztésmód az impresszionizmus-hoz kötődő mondattani eljárás” (11. lap). Másutt meg azt mondja, hogy ezt a mondatstiliztikai jelenséget a Nyugat öt reprezentatív szerzőjének életművében kívánta kutatni (10).

A fenti megállapításokból az tűnik ki, hogy a szerző inkább megérzései alapján állított fel egy filozófiának nevezhető kategóriát; a 9. lapon Hauser Arnold szavaival kísérel meg jellemezni az impresszionizmust; ebbe a kategóriába sorolta be az öt szerzőt; őket — egyébként igen vitathatóan — a Nyugat „reprezentatív” szerzőinek tartja.

Mondatstiliztikai műről lévén szó, nem sok értelme van a filozófiai, elméleti köztökdésnek; az alkotás értékét végül is az dönti el, végzett-e a szerző alapos feltáró munkát, s hogy bánt anyagával. Részünkről úgy ítéljük meg, hogy nehézségek jelentkeztek az írók, költők kiválasztásánál. Ha túlságosan emeli a számukat, a munka elhúzódik; tekintettel kellett lennie a Kriterion kiadó ívterjedelmére is; a mű tartalomjegyzékkel együtt 142 lap, tehát alig kilenc ív. Ezért korlátozta a számot; öt, valóban kitűnő író, ill. költőt választott; ha akarom, nevezhetem őket impresszionistáknak; de minden más besorolás is lehetséges. A nominális szerkesztés jelentkezik náluk, ám igen különféle mértékben; mit több, egy író sem egységes.² Ezt maga Dobos B. Magda állapítja meg abban a részben, amelyikben külön-külön foglalkozik szerzőivel.

Magunk részéről — és ez a módszertani eljárást is megkönnyíti — a nominális szerkezeteket a szélesebb körű, impresszionistának is nevezhető stilisztikai jegyek egyikének tartjuk; a szerző dolgozatát úgy értelmezzük, hogy vizsgálta az említett öt írónál, költőnél ezeket a sajátos jegyeket. Nem az volt a feladata, hogy a kiválasztott írók,

¹ A könyv megjelenése óta a jelen sorok írója két tanulmányban is foglalkozott Kaffka Margit stílusával és nominális mondat szerkezeteivel (Nyr. 1981/4; MNY 1982/1).

² Hogy mennyire nem az, bizonyítja Móricz Zsigmond. Irodalomtörténetileg, műfajelméletileg, filozófiailag valószínűleg minden más kategóriába be lehet őt sorolni, csak impresszionistának nem lehet nevezni. És mégis, e sorok szerzője bizonyítani tudta nyelvi tényanyag alapján, hogy Móricz Zsigmond főként a tízes-húszas évek novelláiban élt a nominális szerkesztés változatos formáival. Nyr. 103 (1979/4).

költők irodalomtörténeti vagy akár stilisztikai besorolásával bajlódják; nem lehet ugyanis vitás, hogy például Kosztolányi és Kaffka Margit prózája stilisztikailag is erősen különbözik egymástól. Mégis kutathatunk nominális szerkezeteket mindkettőnél; van is belőlük; Kaffkánál bővebben, Kosztolányinál visszafogottabban.

2. Melyek tehát a tanulmányozott nominális szerkezetek? Két nagy csoportra oszlanak, s a tárgyalás világossága szempontjából ezzel a felosztással egyet lehet érteni. Az első csoportban szerepelnek a mondathoz hasonló, rövidebb-hosszabb névszói sorok: *Csendes falu, bús őszi este / Már alszanak a barna asztagok (Juhász Gyula: Petőfi). Főris egy szegényesen bútorozott szobát bérelt. Mindenütt példás rend. Az asztalon tálcá, rajta horgolt terítő, három lefelé borított pohár. Vaságya ragyog a tisztaságtól. Alatta két súlyzó a svédturnához. A falon egy Kossuth-kép.* (Kosztolányi: Aranysárkány.)

A két idézett példa közül az első az ún. tagolatlan, nemegyszer egy-egy szóból álló, tehát a határozós bővítményeket nélkülöző főnevek sorát tartalmazza. Emotív hatásuk olyankor van, amikor az egymást követő főnevek száma viszonylag sok, a pusztá főneveket legfeljebb jelzős szerkezetek egészítik ki. Dobos B. Magda szűken bánik az első típussal, s minthogy többségben verspéldákat idéz, ezekben csak egy-két, ún. inszcenálónál főnév szerepel, mint a fenti Juhász Gyula példában. Az alábbihoz hasonló példa kellene több; ezekben ui. a tagolatlan főnevek sora erősen kifejező jellegű éppen azért, mert s z á m o s állítmány nélküli főnév sorakozik egymás után, szinte véget nem érően: „Már alacsony házak közt haladnak a Duna felé. (...) — A kikötő! *Hajók, kémények fehér, fekete színe. Por, széntörmelék, zsákok. Füst! Búcsúzó napfény. Avult köveken nagy vaskarikák piszkos ágya. A földön egy drótkötél számára való óriási faspulni, meztelen. Girbe fatörzsek, koromtól feketén, silány folt füvek, keményre taposott hepehupás talaj. Egy nagy gyár, gyárépületek csupasz falai, elfeketült, törött ablakokkal*” (Babits: Kártyavár).

A példát e sorok írója is idézte *A modern magyar próza stílusformái* című, 1975-ben megjelent művében; erről, úgy látszik, Dobos B. Magda nem tudott, jöllehet az említett műre többször hivatkozik. A tájat, vidéket bemutató példa (a tagolatlan mondatok felsorolása gyakran szolgál erre) egyébként tartalmazza a rövidebb-hosszabb nominális sorok másik típusát is, azt, amelyiket a korábbi Kosztolányi-példa szemléltet, és amelyet a szerző *határozóba sűrített állítmányú* nominális szerkezetnek nevez; ilyenkor a főnév mellett határozó áll, de nincs igei állítmány, vagyis az ilyen mondatokat hiányos, nem teljesen megformált mondatoknak kell felfognunk (l. *A mai magyar nyelv*. Szerk. Rácz Endre. 1968. 212).

Az első csoport két típusa: a tagolatlan mondati felsorolások és határozóba sűrített állítmányú nominális szerkezetek tárgyalása mind abban a részben, amelyben a szerző a nominális szerkesztésmóddal főbb mondatfajtaikat mutatja be (24–44), mind abban, amelyben sorra veszi az egyes írókat, költőket (ezt csak nagy vonalakban teheti a 80–124 lapokon) csak nyert volna, ha a szerző mindenekelőtt a felsorolást, tehát a sok egymást követő tagot állította volna előtérbe. Mert kétségkívül ez is nominális tag: „*Komisz, kemény idő. Még a vér is megfagy [állatban, emberben]*” (Babits: Karácsi-lábadózás), meg az is, hogy: *A vállamon egy rongy köpeny* (Kosztolányi: A rossz élet), de az ilyen példák bizony nem relevánsok, a magyar prózában vagy versben időtlen idők óta léteznek, főként az utóbbi. Impresszionista jellege az említett típusoknak akkor van, ha felsorolást alkotnak, és amikor a határozóba sűrített állítmányi tagok is részt vesznek a felsorolásokban.

3. Mint említettük, Dobos B. Magda két nagy csoportba osztotta a nominális szerkezeteket. Az első csoportot most mutattuk be. Lássuk a másodikat. Ez az érdekesebb, — a dolog természeténél fogva —, mert itt a központi írónyi főnevet vagy vezér

szót követő (esetleg megelőző) r a g t a l a n (kissé hozzávetőlegesen) é r t e l m e z ő főnevekről, főnévi sorokról van szó. A csoportosítás alapja a grammatikai függőség kisebb-nagyobb volta. Az alábbi példában a függőség viszonylag erős, s nyomban felismerhető; a *mezőkön* vezérszót részletezik a nominális szintagmák: „Most már mezőkön mentem át, poros és füstös mezőkön: *gírbegurba föld, gyér gyep, vérszegény akácok. Egy nagy pocsolya, egy rideg épület a mező közepén*” (Babits: Gólyakalifa).

Ha a vezérszó a szövegrész végén áll, vagy éppen el van rejtve benne, a logikai kapcsolat felismerése már nem olyan egyértelmű. Méginkább nehezség merül fel, amikor a nominális sor eléggé elszigetelődik a vezérfőnévtől: „Otthon a gyermeke várta, s egy rideg anya, s elégedetlen testvér, akiknek a nyakán élt gyermekestül . . . *Szemrehányások, furdalások . . . Oh, hisz igazuk van: asszonynak az uránál a helye*” (Babits: Halálfiái); „*Azt is hallottam, hogy építkezni akar jövő esztendőre az öreg; lám, így újít, ezért kell neki asszony a házhoz, rend, csinosság, reprezentálás*” (Kafka Margit: Színek és évek).

Ez lényeges típus. Magyarázatot nem itt kapunk, a nominális mondatformák fejezetében, hanem az V. fejezetben; ennek címe: „A nominális szerkesztésmód és a szövegekörnyezet kapcsolata.” A 2.1.2–2.1.5. pontokban esik szó azokról az esetekről, amikor a nominális szerkezet lezár egy hosszabb szövegrészt, vagyis — tegyük hozzá — t o l d a l é k k é n t szerepel. A szerző szerint nyomatékosítás, általánosítás, összefoglalás lehetséges. Ez nem elégséges, s említeni kellett volna pl. az előző mondatból levonható következtetést, megállapítást is: vagyis a nominális sor és az előzmény közti logikai összefüggés különféle fajtáit kellett volna vizsgálnia. Az idézett két példa minősítése is elmaradt, pedig szükséges lett volna. Több hasznos szempontot vet fel idevágóan Gáspári Lászlónak Adalékok a nominális stílus természetéhez (MNY. 73 [1977.]: 87–95) című, a szerzőtől figyelmen kívül hagyott tanulmánya.

Itt foglalkozik Dobos B. Magda a nominális szerkezetek és a szabad függő beszéd közti összefüggéssel: „a nominális szerkesztésmód — a szabad függő beszéddel együtt — belső monológok kialakításában is szerepet vállal” (64). Ez helyes, így van; mi több, az írói stílus minősítése, osztályozása szemáontjából sem közömbös, szabályosan szerkesztett-e a szabad függő beszéd, avagy éppen a nominális sorok folytán (és sok más, a szerző dolgozatán kívül eső szerkezeti okok miatt) szaggatott, szerkesztetlen. Éppen ezért szívesen láttunk volna olyan statisztikát, amely kimutatta volna, melyik író milyen arányban használja a belső monológokban a fellazító nominális sorokat.

Meg is mondjuk, miért lett volna ez használható statisztika. Kosztolányi prózáját főként későbbi regényei alapján konzervatívnak ítéljük; úgy találjuk, hogy pl. az Édes Annában szabályosan szerkeszt; minden esetben formailag, logikailag is lezár, pontosan körvonalazott egyszerű és összetett mondatokkal építkezik; sehol sincs félbemaradt, tagolatlan mondat, sehol nem látunk nominális sorokat. Nem hisszük, hogy változtatnunk kellene ezen a megítélésen, de Dobos B. Magda dolgozata arra figyelmeztet, hogy főként a novellákban Kosztolányi sem vonhatta ki magát az impresszionista nominális sorok hatása és használata alól, ahogy egyébként a tőle stilisztikailag távolálló Móricz sem. Meglepő s értékes lelet az alábbi példa, amelyet a szerző tárt fel, s amelyik egy korai Kosztolányi novellából származik: „Ekkor váratlanul fölemelte két karját, mintha láthatatlan alakok jelenének meg előtte s ő visszaparancsolná őket, tiltakozó mozdulattal. Mit akartok? Menjetek innen. *Mosókonyha, nedves, hideg leheletű. Délutáni gyermekek. Ő is köztük. (. . .) Végigmegy egy kis erdőn, meggyújt egy göröggyufát, fény, furcsa és szép, a piros cikkázásban a lombok szénfeketéék. Korcsolyázásról hazajövet méz, dió, uzsonna. Torokfájás (. . .) Öreg cseléd, akit elfelejtett, üvegajtó régi lakásukban, egy kutya, vasút, hajó, láz, tüdőcsúcszarut, szemerklő eső, (. . .) kávéház, kártya, egy iskolatárs, egy nő, egy másik nő, semmi, napok, hónapok, év, pénz, egy könyv, elkésett levél, egy rossz éjszaka,*

egy nyári reggel a zenede előtt (...) Még tovább folyt volna ez sokáig, de ő összemorcolta szemöldökét, véget vetett neki. Nem, nem kell tovább" (Kosztolányi: *Hogy is történt.* Novellák I., 1957. 337–8).

A szövegrész szabad függő beszédben tartalmazza az öngyilkosságra készülő hős kapkodó, kusza gondolatait; a nominális sor szaggatott, a rendszerező nyelvtani környezettől elszakadó, szinte staccatoszerű ábrázolása nyilván a lényegre töréssel, a lényegkiemeléssel van összefüggésben; de meg kell mondanunk, mennyire szokatlan ez Kosztolányi visszafogott, szabályos stílusában. Egy összefoglaló műben ilyenkor kell a statisztikai elemzés, sőt még az ún. szórásnégyzet sem volna felesleges, hogy az egy novellán vagy regényen belüli arányokat érzékeltessük. Impresszionista „betörés” ez a nominális sor a Kosztolányinál nem gyakori szabad függő beszédnek máskor egyébként igen csak szabályosan szerkesztett, hagyományos stílust tükröző mondataiba. Ne csodálkozzunk: az idézett novella (erről a szerző nem beszél) tele van színélményekkel. Mindjárt az elején: „Künn a kert a nyári délután *aranyában* aludt (...) *Zöld, kék* legyen a szagos levegőben, a pókok *ezüst* hálóiokon (...) Kerti golyók közt jázminok nyíltak. Méhek csüggtek rajtuk, mint *sárga* mézesöppek. (...) elfordította a villany kattanyuját. *Citromszín* fény ömlött szét, végigcsorgott a *tintacsöppes* asztalon” (uo. 335).

4. Érdekes és új példák találhatók éppen Kosztolányinál a *vezérfőnevek* utáni nominális főnév sorokra. Ez az a típus, amikor főnévi sorok portrét, öltözékét, szobabelsőt szemléltetnek. Ilyen példákat a IV. fejezetben találunk, de csak egy lapnyi terjedelemben, elszakítva a III. fejezetben foglalt, a mondatformákkal kapcsolatos fejtegetésektől. Hasonló példákat bőségesen idézett e sorok szerzője is különféle munkáiban. Dobos B. Magdié az érdem, hogy találta Kosztolányinál is, nyilván Kosztolányi impresszionista korszakában; a legszebbek egyike az alábbi: „Az íróasztalnál Portella hercege, Metternich Kelemen, a kancellár. *Kemény, fiatalos arcél. Erőszakos áll. Keskeny jégszáj. Remek római orr. Csigás haj*” (Petőfi Sándorka. *Novellák* III. 61).

A mű legjobb része a különálló értelmezős szerkezetek tárgyalása. Versmondatban, ill. újabb prózáinkban az értelmező elszakadhat az értelmezett fogalomtól, s önállósulhat. A szerző bőséges példaanyaggal szemléltet, s példáit több alcsoportba osztja. Igen jó a jelzett szótól messze kerülő értelmezők bemutatása; lásunk egyetlen kifejező példát: „Bordám közül a nehéz / Szív is elgurul, / Imbolyog még, menni fél, / Majd gyáván, sután, / *Bíbor labda*, útra kél / Tűnő nap után” (Tóth Árpád: *Április*).

Fontos az az alcsoport, amelyben az értelmezős szerkezet az értelmezett fogalom előtt áll. Százalékos számításai alapján Dobos B. Magda Juhász Gyulánál találja a legtöbb előretett értelmezőt, míg Kosztolányinál a mutató 0,65, a legalacsonyabb. Babitsnál 3,04, Tóth Árpádnál 2,10; Kaffka Margitnál nem is talált. Az arányok megváltoztak volna, ha a szerző foglalkozik a fiatal Kosztolányinak Nero, a véres költő c. regényével is. Csak mutatóban hozunk néhány, erősen Babitsra emlékeztető, előre tett értelmezőt tartalmazó példát: „Reggeltől estig járt a szája. *Kedélyes bolond*, utánozta a kakaskukorékolást, kecskemekegést, kígyósziszegést” (26); „Róma, óriási, ordító város, nem pihen el. *Világ csodája, kiabáló, ki nem fulladó és el nem rekedő*, reggeltől estig hirdeti az életet, mely emberhangokból (...) tevődik össze” (107); „Az embereket mélységesen megvetette. *Okos fő*, szívósan védekezett” (170); „*Vastag, zömök kis kocsis*, ő is a lovakról, díjakról beszélt” (192).

5. A szerző a kolozsvári nyelvészek vezetésével dolgozott; műve beletartozik abba stilisztikai iskolába, amely Szabó Zoltán körül alakult ki, s amely a szépírói stílus vizsgálatát tűzte ki célul. Emlékezetes a Szabó Zoltán szerkesztésében megjelent Tanul-

mányok a magyar impresszionista stílusról (Kriterion, 1976.) című gyűjteményes kötet, amelyben a szerző Kosztolányiról szóló dolgozatát tette közzé. Ezt beolvasztotta most bemutatott művébe. Tudjuk, a sor folytatódik: alig másfél éve, 1980 végén jelent meg Murvai Olgának Szöveg és jelentés című, a szabad függő beszédet tárgyaló könyve (Babits, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula műveiben). Úgy gondoljuk, óriási feladatot vállalt magára ez az iskola: a magyar szépírói stílus nyelvéseket vizsgálátát; szinte végeláthatatlanul sok itt a teendő, az út elején vagyunk. Dobos B. Magda könyve is fontos eleme a nagy vállalkozásnak, amelynek továbbépítését annyira szükségesnek tartjuk, s amelyhez sok sikert kívánunk.

Herczeg Gyula

Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor indulása. Bukarest, 1979. Kriterion, 307 oldal + 53 kép

Idestova csaknem 200 éve, hogy Duka Tivadar jóvoltából a nagy Tibet-kutató tudós születésének százados évfordulójára angol és magyar nyelven megjelent az első, alapvető Csoma-monográfia (Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös by Theodore Duka M. D. London, 1885., illetve: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Kiadta és bevezette: Duka Tivadar. Budapest, 1885). A közben eltelt időszak alatt számos kisebb-nagyobb tudományos mű látott világot a Kelet-kutatás nagy magyar tudósáról, de új tényeket, adatokat feltáró irodalom csak kevés.

Maga az is kivételes szerencse, hogy annyi is ránk maradt, amennyit az Indiába szakadt 48-as magyar honvédorvos (az M. D. a „*medicinae doctor*” rövidítése az angol kiadás címlapján) a huszonnegyedik órában megmenthetett. (Egy kis vasládikó például, Csoma személyes okmányaival, amelyeket Duka még látott, néhány év múlva örökre eltűnt Kalkuttában.) Nem csoda, hogy éppen egy magyar utazó írta meg nagy honfitársa alapvető monográfiáját: Csoma indiai kollégái írtak szép megemlékezéseket halálakor, de a részletes önéletrajz megírása magyar kutatóra várt.

Dukát Magyarországtól való távolsága is akadályozta abban, hogy a hazai adatokat kinyomozza (erre vonatkozóan Akadémiánktól kért adatokat; Gyula Pál és Hunfalvy Pál erre vonatkozó levele meg is található az MTA Könyvtárában); ezért írta monográfiájában: „Kőrösi Csoma Sándor gyermekkori éveiről sokat mondani nem tudunk” (i. m. 4–5). Azon sem csodálkozhatunk, hogy a hiánypótlást e tekintetben Csoma közvetlen földije, a székelyföldi Orbán Balázs végezte el nagy néprajzi monográfiájának Kőrösről szóló fejezetében, majd teljes részletességgel, önálló munkában, a szintén székelyföldi Debreczy Sándor (Kőrösi Csoma Sándor csodálatos élete. Sepsiszentgyörgy, 1938., 1942.) — amint Kőrösi Csoma Sándor hazai útja (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 1. Bp., 1966.) című munkámban is rámutattam.

Bár Csoma erdélyi és göttingai éveiről magamnak is sikerült több új adatot felszínre hoznom (az idézett munkám kívül l.: Adatok Kőrösi Csoma Sándor életrajzához. I. OK. XXI, 1–4. sz. 267–91), a részletes feltáró munkát, az új eredményeket ez esetben is a Csoma szülőföldjén végzett levéltári kutatásoktól várhattuk.

Ezt a fontos levéltári kutatást végezte el s adta közre Csetri Elek, a kolozsvári egyetem professzora, Kőrösi Csoma Sándor indulása (Bukarest, 1979.) című munkájában, számos új adattal egészítve ki s helyesbítve az eddig tudottakat.

Csetri olyan forrásokat kutatott föl, amelyek megvizsgálását eddig elhanyagolta a Csoma-kutatás, noha majd másfél száz év állt rendelkezésére. Vigaszul elmondhatjuk, hogy most Csetri Elek ezt olyan példamutató alaposzággal végezte el, hogy aligha hagyott tallózni valót a későbbi kutatóknak.

Mint maga írja: „Minden hozzáférhető anyagot felkutattunk” (7–8), s a nagyobb levéltárakon kívül (amilyen az Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, az Erdélyi Unitárius Püspökség Levéltára, a nagyenyedi Bethlen Könyvtár Kézirattára, az Erdélyi Múzeum Levéltára, a Kolozsvári Állami Levéltár stb.) olyan kisebb gyűjteményekből is jelentős adatokat tárt fel, mint a máramarosszigeti, a dési, a szászvárosi református egyházközségi levéltárak, az Orbaiszéki Ref. Egyházmegye levéltára.

Melyek azok a területek, ahol Csetri Elek könyve új adatokkal gazdagította ismereteinket, s melyek új fölfedezései?

Részletesen ismerteti egyházi vizitációs jegyzőkönyvek s egyéb kéziratok források alapján a kőrösi falusi iskola helyzetét, tananyagát és tanítóit Csoma idejében, sokban helyesbítve s számos új adattal egészítve ki Debreczy idevágó megállapításait (31–45). Ehhez, a „Kőrösi gyermekkor” című fejezethez kéziratok mellett fölhasználta a szerző a Kőrösön élő szájhagyományt is: a székelységnél élő hun hagyomány, a hun–magyar rokonságtudat bizonyítására idézte pl. a 76 éves Dancs Sámuelné s a 75 éves Rab József emlékezetében máig élő mondákat.

A nagyenyedi évekről szóló következő fejezetben a legfontosabb újdonság Csoma katonai határőri kötelezettségének, illetve fölmentetésének okiratokon alapuló végleges tisztázása. Mint Csetri írja: „már 1807-től, deákává avatása óta nyilvánvalóvá vált, mint conscriptus székelly ifjútt őt is végig fenyegette a határőrségi szolgálat” (88). Csak a lelkes pályára készülők — közülük is csak a jeles osztályzatúak — kaphattak a Generalcommandótól felmentést. A szerző közli az enyedi rektorprofesszor, Benke Mihály 1813-i átiratát a Főkonzisztóriumhoz, amelyből a családi vagyoni helyzetére is fény derül: „Az Édes Attya Orbai széki Kőrösi Csoma András meg halozva ugyan, de Sándoron kívül maradott még Gábor nevű fia, ki fegyvert visel és most a háboruban nagyon. Jóságais a két testvérnek igen kevés úgy hogy egyis szükön élhet belölle” (89). A professzorátus kéri a kiváló előmenetelű diák fölmentését, „a ki tudománya által a Statusnak sokkal hasznosabb polgárja lehet, mint az ellenkező, reá nézve felette szomorú esetben katonáskodás által . . .” (uo.). Ennek köszönhető, hogy 1814. április 10-én a Generalcommando megadta a fölmentést: így kerülhetett sor az akadémita diák göttingeni tanulmányújtára. (Mikor tehát 1819-ben a szebeni katonai hatóságoktól útlevelet kért, már nem kellett tartania attól, hogy katonaszökevényként kezelik: azért kényszerült „üzleti utazás ürügyével” utazni Bukarestbe, mivel valódi céljához hiába kért volna ún. „birodalmi útlevelet”).

Enyedi professzorairól, tananyagáról is számos új adatot tárt fel Csetri Elek: megtudjuk, hogy 1811–1815-ig Csoma „poeseos praeceptor”, a poétai osztály tanítója volt, s mint korábban ismeretlen dokumentumot közli a könyv a professzorátus 1815. jún. 16-i igazolását Csoma szigorlatáról, amelynek eredményeképpen a göttingeni ösztöndíjat megkapta (138–9). A göttingai évekről a „Georgia Augusta” szellemi légköréről, tanáiról is sok új mozzanatot tudunk meg, s részletesen foglalkozik a szerző — új források alapján — az ún. Kanyaró-üggyel: a Kanyaró Mihálynak kölcsönzött száz arany történetével is, ami Csomát valóságos anyagi (és lelki) halászába sodorta (195–201). Ugyancsak új okiratok fényénél mutatja be a könyv Csoma máramarosszigeti lelkesi és tanári meghívását (202 kk.). „A nagy út előtt” címet viselő utolsó, negyedik fejezet a Göttingából történt hazatéréstől (1818 vége) az elindulásig (1819 novembere) eltelt hónapok történetét tárgyalja, s a Csorja Ferenchez írt elfelejtett Csoma-levelek alapján bővebben foglalkozik a tudós bánási, szerémségi (karlócai) és horvátországi szláv nyelvtanulásával (227–9).

A munka „Postscriptum”-a az életpálya európai szakaszain túl eső ázsiai kutatóútról, Csoma elért tudományos eredményeiről ad átpillantást, s ismerteti a legfontosabb szak- és szépirodalmi méltatásokat, értékeléseket.

A kitűzött célnak, Kőrösi Csoma „hazai-európai évei” tárgyalásának, mégpedig „szigorú történeti forráskritika” alapján (8) való tárgyalásának a munka derekasan megfelelt, s úgy, hogy egyaránt szóljon „az »értő«-hoz és az »élvező«-höz, a szakemberhez és a nagyközönséghez”. A filológiai igényesség, a szigorú történeti forráskritika igénye jogosít föl arra, hogy a következőkben néhány ponton helyesbítsük, illetve kiegészítsük a mű megállapításait, a megérdemelt újabb kiadásokra is gondolva.

A Csoma születési évével kapcsolatos kérdésben, amelynek irodalmát a jegyzetekben (287) közölte is a szerző, nem foglalt határozott állást; ennek ellenére Csoma útlevelét „megszépitve”, korrigálva közli, ahogy a későbbi Csoma-irodalom is: „Eszten-deire nézve 32 esztendő” — pedig az eredetiben, P. Szathmáry közlésében 35 áll, s ezek szerint nem 1784-ben született a tudós, hanem 1787-ben, amint érveimben kifejtettem (Magyar Nemzet. 1978. júl. 11.).

A Csoma diákkori török nyelvtudásáról szóló anekdota nem Baktaynál bukkan föl először, ahonnan a könyv idézi (112), hanem Debreczynél (55–6), aki a második kiadásból — helyesen — kihagyta, mivel alighanem csupán regényesítő képzelete terem-tette meg.

Turkolly Sámuel levelének adatai hitelesek, arról azonban nem ír az egykori pataki diák, amire Csetri hivatkozik, hogy ti. „a *mogul* (mongol) tatár nyelven *mogor*, *modjar*-nak hangzik, a tatár hordák egyike pedig a magyarral hasonló nyelvet beszél”. (Vö. cikkemmel, amely elsőként foglalkozik az MTA Könyvtárának Kézirattárában őrzött eredeti levél alapján Turkolly útjával: Magyar Nemzet. 1979. jan. 16. 9.)

Csoma 1820. dec. 21-i teheráni levelét a szerző Baktay alapján idézi (233–4), holott az eredetileg latin nyelven íródott, s már a múlt században közreadták eredetiben s egykorú magyar fordítással. S itt megjegyzést kell fűznünk ahhoz a megállapításhoz is, hogy „Klasszikus műveltsége és kötődése az antik világhoz abban is megnyilvánult, hogy legszívesebben latinul levelezett . . .” (194). Ezt többnyire kényszerűségből tette, hogy a külföldi hatóságok gyanakvását elkerülje, amit számukra ismeretlen anyanyelvvel kiválthatott volna. (Mikor nem kellett ettől tartania, pl. Csorja Ferencsel levelezve, anyanyelvét használta.)

Robert Browningnak egy filológus halálára írt verse nem „a dardzsilingi temetőben fogant”, mint ahogy a könyv írja (177), s ahogy a köztudatba tévesen átment: a szép vers nem Csomáról szól, csupán alkalmazható alakjára.

Mindezek a jelentéktelen hibák eltörpülnek a munka gazdag új fölfedezései mellett, s értékét növeli tudományosan pontos s mégis eleven, szemléletes stílusa.

Mint örömmel értesülhettünk, a szerzőnek az a szándéka, hogy a nagy tudós születésének közelgő 200. évfordulójára elkészítse Csoma életrajzának befejező részét (L.: Beke György: a Csoma-kérdés korszerű vonatkozásai. Beszélgetés Csetri Elek professzorral. A Hét [Bukarest]. 1979. júl. 13. 4.)

Várakozással nézünk a készülő új munka elé, amely egyben a hazai Csoma-kutatást is ösztönzi, hogy az évfordulóra méltó új művel adózzon a Kelet-kutatás magyar hőségnek.

Szilágyi Ferenc

A szakmunkástanulók versenyének egri döntőjéről

A szakmunkástanulók országos magyar nyelvi tanulmányi versenyének 1981. évi egri döntőjén kiderült, hogy csak az élmezőny mutat fel megnyugtató nyelvhasználati kultúrát. (L. Magyartanítás 1981. 5 sz.) Ezt a képet mutatja a *j* hang helyes jelölését kívánó egyik (2.) feladat megoldása is.

A *j* és az *ly* megkülönböztetését nem csupán helyesírási kérdésnek, hanem nemzeti műveltségünk szerves tartozékának tekintem. Előfordulási arányát tekintve egyáltalán nem nehezedik rá helyesírásunkra, hisz a jelenlegi szabályzatban az alapelvek kifejtésével foglalkozó 98 szabály közül 45 a kiejtés szerinti írásmódot, 49 pedig a szóelemző írásmódot rögzíti, s csak 4 szabály szól a hagyományos írásmódról, ahová az *ly* jelölése is tartozik. Az *ly*-os szavak egy olyan tisztos csoportot alkotnak szókészletünkben, amely egy olvasó népben természetesen rögződik az adott szóképekben. Az *ly* tehát a szükséges ismeretanyagban abba az adatszerű részébe tartozik, amelyet nem megtanítani vagy megtanulni kell, hanem a felébresztett műveltségigény alapján önállóan dolgozva természetesen kell magunkévá tennünk. Tehát a hatékony ismeretszerzés hasznos melléktermékeként kell jelentkeznie a *j* és az *ly* biztos megkülönböztetésének.

Nézzük meg, hogy mennyiben érvényesült az ilyenfajta képzettség az egri versenyen!

A feladat így szólt:

Pótdol a kihagyott „ly” vagy „j” betűket az alább felsorolt szavakban!

<i>petreze...m</i>	<i>perse...</i>	<i>tá...ékoződik</i>
<i>tége...</i>	<i>tá...ogos</i>	<i>terebé...es</i>
<i>ma...om</i>	<i>téve...eg</i>	<i>imbo...og</i>
<i>pa...tás</i>	<i>kedé...es</i>	<i>fahé...</i>
<i>mo...talanít</i>	<i>ha...ós</i>	<i>támo...og</i>

Csak négy szó (*fahéj, pajtás, majom, tájékoződik*) „úsza meg szárazon”, esetükben mind a 27 versenyző helyesen *j* betűt írt. Megdöbbentő az ötödik *j* betűs szónak, a *hajós*-nak az elhibázása, még akkor is, hogy csak egyetlen esetben fordult elő.

A többi tíz szó *ly*-os kiegészítést kívánt, s nem akadt egy sem, amelyet valamilyen nyien hibátlanul írtak volna le. Egy-egy versenyző hibázta el a *persely* és a *terebélyes* szót. Kétszer tévesztették el az *imbolyog*, a *kedélyes* és a *petreseyem* szót. Hárman nem tudták jól leírni a *tégely*, négyen pedig a *molytalanít* szót. Tömögesen hibázták el a *tályogos*, a *támolyog* és a *tévelyeg* szavakat (8—8—10 esetben!).

Végeredményben csak az első hat helyezett rendelkezik avval az anyanyelvi műveltséggel, amellyel nemcsak az országos döntő valamennyi résztvevőjének, hanem a megyei, a városi, az iskolai, sőt az osztályversenyek legjobbainak rendelkeznie kellene.

Az első hat közül négynek volt hibátlan ez a feladata, s ketten a *tályogos*, a *támolyog* és a *tévelyeg* szót hibázták el. A többiek közül csak hatan oldották meg hibátlanul a fel-

adatot, s valamennyi *ly*-os szó szerepel a hibajegyzékükön, s hibázásuk aránya az első haténak (8,3%) több mint kétszerese: 17,6%.

Az eredmények ilyen alakulásáért nem a szakmunkosképzőket hibáztatom, hanem az általános iskolai képzést, amely alapos megjavításra szorul. Félő, hogy ezt nem segíti elő az általános iskola alsó tagozatában a magyar nyelv és irodalom elnevezés alatt integrált anyanyelvi résztárgyaknak, az olvasásnak, az írásnak, a nyelvtan és helyesírásnak és a fogalmazásnak egyetlen osztállyal való értékelése, a felső tagozatban pedig az osztályzatskálának a tankötelezettség minden áron való teljesítéséből fakadó torzulása. A színvonal emelése sürgető társadalmi érdek. Ha a szülők látni fogják, hogy egy bizonyos szintre el kell jutniuk gyermekeiknek, nyilvánvalóan egyéni érdekeik rangsorában ezt fogják az első helyre tenni, s több energiát fognak gyerekeik rendes tanulására fordítani.

A feladatlap további anyaga egy rosszul válogatott szólásmagyarázatot leszámítva felölelte mindazt, ami a helyes nyelvhasználatból, nyelvi ismeretekből és helyesírásból elvárható volt a mezőnytől.

A feladatok közül még az igen sikerült 6.-at mutatom be:

6. Légy döntőbírája Illyés Gyula és tanára vitájának!

Indokold meg szövegesen, hogy kinek volt igaza!

„Még az első évben egy dolgozatomban a *jobbágy* szót választottam el úgy, hogy az egyik »b« a sor végén maradt, a másik »b« a következő sor elejére került. Ő alapírozta, de amikor megkérdeztem, hogy a szó miből van összetéve, belezavarodott, majd dühösen leültetett — azt történelemből kellene tudnod — kiáltotta, hogy a megszegyentést legalább hanggal visszaverje. Nem tudom, feletem nyugodtan és tapintatlanul . . .”

A legjobb eredményt, 87%-ot a mássalhangzók időtartamát feldolgozó helyesírási totó (3. feladat) és az igekötők pótlása (5. feladat) hozta.

A feladatok megoldásában legjobbnak bizonyult hat versenyző került a szóbeli fordulóba, ahová pontjait is magával vitte. Hogy kellő magabiztossággal szerepeljenek, első szóbeli feladatukat át is gondolhatták, s miután erről felkészülten, összefüggően beszámoltak, a szóbeli további részében inkább beszélgetett velük a zsűri.

Mind az első, mind a harmadik hely megszerzéséért szoros küzdelem folyt ilyen-fajta kérdések megbeszélésével:

Mi a véleménye kortársai anyanyelvi műveltségéről?

Említsen olyan intézményeket, amelyeknek a működése, tevékenysége a szakmájával kapcsolatos! Milyen helyesírási probléma vetődött fel velük kapcsolatban?

Milyen toldalékokkal van ellátva és mit jelent az *embereimé* szó?

A győzelmet immár harmadszor kereskedelmi és vendéglátóipari szakiskolai tanuló szerezte meg.

A verseny végeredménye: 1. F a r k a s G á b o r (Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakiskola, Tatabánya. Tanára: Grimm Jánosné), 2. M á t é I r é n (Békés Glass Élelmiszerkeresk. Szakmunkásképző Intézet, Budapest. Tanára: GrétsyLászlóné), 3. H a d z s i I s t v á n (101. sz. Intézet, Miskolc. Tanára: Seregély Györgyné'), 4. H e r r I l d i k ó (Kereskedelmi Szakmunkásképző Intézet, Kaposvár), 5. T ó t h K á r o l y (625. sz. Intézet, Kisújszállás), 6. J u h á s z M á r i a (Iryni János Élelmiszeripari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet, Debrecen).

Hangay Zoltán

Tudományos ülészak Sátoraljaújhelyen Kazinczy halálának 150. évfordulója alkalmából

(1981. okt. 16—18.)

Porkoláb Albert üdvözlő szavainak elhangzása után Tolnai Gábor köszöntötte a helyi vezető szervek képviselőit és Kazinczy megjelent leszámrazottait, majd kiemelte: Kazinczy egyetemes személyiség volt, aki „mindenre figyelt, mindenre ügyelt”, s jelezte: az ülészak azt tekinti feladatának, hogy minden eddiginél szélesebb körűen mutassa be Kazinczy életművét.

Október 16-án du. elsőként Wéber Antal Kazinczy példája című előadása hangzott el. Az előadó Kazinczy szellemi magatartását (előbb tanulni, azt begyakorolni, utána önállóan alkalmazni!) vázolta, majd kiemelte Kazinczy patriotizmusát (bár „tízes nacionalistá”-nak vallotta magát, de ez nem azt jelentette, hogy a magyar nyelvet más nyelvek rovására, azok elébe helyezve kívánta fejleszteni), helyzetfelismerő képességét (a fogságban eltöltött évek alatt megváltozott az országos helyzet), költői öntudatát (nem a maga, hanem a magyar költészet dicsőségét kereste), igényességét (folyton javította, csiszolta írásait), kiadói tevékenységén is lemerhető széles körű tájékozottságát, egyéniségének rendkívüli voltát (a köz- és a magánéletnek mondhatni minden vonatkozása érdekelte), s abban foglalta össze az elmondottakat, hogy Kazinczy példája nélkül valamennyien szegényebbek lennének.

Fried István — A neoklasszicista fordulat című korreferátumában — arra mutatott rá, hogy bár alig volt visszhangja, Kazinczy Poetai berke fordulatot hozott költészetünkben, de közben e mű történetét, valamint Goethének Kazinczyra tett hatását is vázolta, s azt is felvillantotta: Kazinczy fordításába mennyire belejátszottak személyes (fogságával kapcsolatos) élményei, sőt Kazinczy fordítói tevékenységének egy-két „műhelytitkát”-ba is beavatta a hallgatóságot.

Margócsy István — Kazinczy irodalomtörténeti tudata címen — először azt hangsúlyozta, hogy Kazinczy a literatúrát átfogóan értelmezte, majd a nyelvi szempont elsődlegességét taglalta Kazinczy irodalmi szemléletében (a művek az ő számára elsősorban nyelvi dokumentumok voltak, s ha nyelvi szempontból figyelmet érdemeltek, akkor az egyébként kifogásolható műveket is mentegette), végül azt fejtette ki — kritikai észrevételeket is téve —, hogy Kazinczy mindent csak a „nagyok”-hoz mérve értékelt, s hogy figyelmét elsősorban nem a művekre összpontosította, inkább a szerzőkről, azok tevékenységéről, erkölcsi magatartásáról stb. adott képet irodalomtörténeti tárgyú megnyilatkozásaiban, az ízlés és a nyelvi szempont előtérbe helyezésében megnyilatkozó „történetlenség”-ével az utókorra is hatást gyakorolva.

Csetri Lajos Kazinczy irodalomszemléletének néhány kérdéséhez címen korreferált, s — amint Tarnai Andor az ülészak első szakaszának elnökeként kiemelte — a recepciókutatás módszerével közeledett a fölvetett kérdésekhez: Kazinczy harcosságában, „elit öntudat”-ában Goethe és Schiller hatása ismerhető fel; bár hangsúlyozta, hogy a klasszicista íz az ő költészetén ömlött el leginkább, Kazinczy verstani nézetei mégsem gyökeresen újak, ő csak a tisztán klasszicizáló elemeket tudta befogadni; Herder organikus műszemléletére nem figyelt fel, ebben hagyományos retorikai felfogása megakadályozta; célja a jól differenciált nyelvszintek kialakítása volt, s egyetemes érvényű humanista nyelveszményén alig változtatott, erre akarta „kaptázní” az irodalmat, s a némettel és latinnal is ennek jegyében keresett „rokonságot” (értsd: ugyanolyan fejlettségi szintet); az írói szabadság, valamint a klasszicista ízlés kérdésében képviselt nézetével közvetett előkészítője volt a magyar romantikának.

Mezei Márta Kazinczy és levelezése címmel tartott korreferátumot, s a Tarnai által szociokulturálisnak nevezett kutatási módszerrel, amelyet alkalmazott, először Kazinczy „vezéri szerepé”-re keresett magyarázatot, majd Kazinczy levelezésének jelentőségét elemezte: a levelek a tanácsadás, a véleménynyilvánítás, a tájékozódás és a tájékoztatás, a kapcsolatteremtés s a közösségi tudat formálásának eszközei, bennük öltének testet a tervek, általuk terjednek a hírek, s a kritikák, amelyek megfogalmazódnak bennük, nemcsak a művek sorsát döntik el, hanem a „szabadság előiskolájának” szerepét is betöltik, folyamatosan, a folytonosság fenntartásával.

Szilágyi Ferenc korreferátuma a Kazinczy ismeretlen levélregénye címet viselte. Az előadó azzal a korábbi nézettel szemben, amely szerint Kazinczy leginkább a fordításai révén gazdagította szépprózáinkat, Németh László, Féja Géza, Halász Gábor, Kosztolányi Dezső, Szerb Antal, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda ide vágó megnyilatkozásait is felsorakoztatva arra az álláspontra helyezkedett, hogy Kazinczynak a legfontosabb szépprózai alkotásait a levelei alkotják, sőt hogy leveleiben az irodalmunkban hiánycikkek számító levél-, illetőleg családregény is benne lappang, megformálatlanul vagy többé-kevésbé megformáltan.

Z. Szabó László korreferátumában, amelyben a költő Kazinczyról szólt, először is rámutatott: ha nem volt is Kazinczy kiemelkedő tehetségű költő, mégis egyik úttörője volt megújuló költészetünknek, aztán — értékelése terén fennálló „adósságainkat” törlesztendő — néhány költői alkotást (pl. a Vallástalan című episztolát, a Kazinczy hitvallásának számító Szabadság című ódát, Az én boldogítóm, Az ő képe című szonettet stb.) részletesebben is elemezve felvázolta: mikor és miben hozott Kazinczy újat költészetünkbe, esztétikai, műfaji, költői nyelvi stb. vonatkozásban.

Az ülésszak második része (okt. 17. de.), amelyen Kálmán Béla elnökölt, Benkő Lorándnak Kazinczy egész nyelvszemléletét bemutató előadásával vette kezdetét: Kazinczy Ferenc és a nyelvtudomány. Bevezetésül Benkő leszögezte: a nyelvújítás nem merült ki a szókinés gazdagításában, sokkal átfogóbb jelenség volt, az ortográfiától a stílusig mindenre kiterjedt. Kazinczy nem „belülről”, hanem „kivülről” közeledett a nyelvhez; nézeteiben nem volt mindig eredeti, szívesen merített Bessenyei, Révai stb. műveiből, és sokat ültetett át nyugati szerzők gondolataiból is, mégis, sok olyan tételt kimondott, amely még ma is korszerű, sőt újszerű, sokoldalúsága pedig szinte elképráztat. A nyelv kettős (kommunikatív és esztétikai) funkciójából indult ki, hangoztatta, hogy a nyelv folytonosan fejlődik, észrevette, hogy a nyelv mennyire összetett jelenség; a nyelvek sokféleségében az egyetemes emberi kultúra sokrétegeúségét látta, tudata előterében mégis a magyar nyelv állt: bosszankodott Herder jóslatán, érdeklődött a magyar nyelv múltja iránt, becsülte Pázmány, Káldi, Zrínyi nyelvét, másolgatta a kódexeket s a régi kéziratokat, kiadta Sylvester grammatikáját. Külön figyelmet érdemlően megkülönböztette a nyelvi szinteket (az élet és a könyvek nyelvét, a prózai és a poétai nyelvet), a nyelvhasználat befolyásolását illető nézeteivel pedig mintegy előfutára volt a szociolingvisztikának. Kétségtelen, hogy volt benne bizonyos nyelvi arisztokratizmus (a provinciálisnak tartott írókat kíméletlenül megbíráltta, a maradiság fő fészékét pedig Debrecenben látta), de ez azzal is magyarázható, hogy a szépirodalom felől szemlélte a nyelvet. A nyelv fejlesztésében az ízlés szerepét hangoztatta, az ízléstől tette függővé azt is, hogy az idegenektől mennyit és mit lehet átvenni. A korabeli szótáraktól, grammatikáktól, noha a teória fontosságát elismerte, féltette a nyelvet, nehogy a tényleges nyelvállapot rögzítésével gúzsba kössék a nyelvfejlődést; azt vallotta, hogy a nyelvet az írók s költők viszik előre, stílárius vonatkozásban pedig a sokszínűséget hirdette. Hangtani-helyesírási tekintetben nagy gonddal óvta az egységet, a szóképlet terén viszont az újítást szorgalmazta.

Éder Zoltán Tudósi mérséklet érvényesülése a nyelvújítási hareban című

korreferátumában azt mutatta be, hogy Teleki László és fia, József annyira tekintélynek számítottak Kazinczy előtt, hogy hatásukra feladta kezdeti „harcosságát” és eljutott a „fogjunk kezét és dolgozzunk együtt” elvig, s ez elv legszebb dokumentumáig, az Orthologus és Neologusig.

Ruzsiczky Éva Kazinczy tájnyelvi szemlélete címen korreferált, vázolvá: Kazinczy mindvégig érdeklődött a különféle vidékek sajátos kifejezőeszközei iránt, de ezeket nyelv- és stílusújító programja szemszögéből szemlélte és értékelte; állásfoglalásával — elsősorban hangalaki vonatkozásban — előmozdította az irodalmi nyelvi szókinés egységesülését, ugyanakkor azzal, hogy az irodalmi nyelv és a nyelvjárások nyelvváltozata között határvonalat húzott, annak is megteremtette a lehetőségét, hogy a tájszók irodalmi használatban stílusesszéközé váljanak; mindamellét Kazinczy tájnyelvi sajátosságokat illető nézetei s feljegyzései nyelvjárás-, illetőleg nyelvjárás-kutatási szempontból is figyelmet érdemelnek.

Szathmári István a funkcionális stilisztika, valamint a szövegtan oldaláról, tehát modern szempontok szerint közelítette meg korreferátumában Kazinczy stilisztikai nézeteit, kiemelve, mennyire korszerű még ma is Kazinczy állásfoglalása, így pl. a különféle nyelvi szintek és stílusfajták megkülönböztetése vagy a szöveg egésze szem előtt tartása, a kompozíció megkövetelése terén.

Kulin Ferenc Kazinczy ízléséről beszélt korreferátumában, előre bocsátva, hogy az ízlés művelődéstörténeti és személyiséglélektani fogalom, ezért nehéz értelmezni, majd kifejtve: Kazinczy olvasmányai (egyfelől az érzékletes Ézsaiás próféta, aki félelmet keltett és másfelől a szeretetet hirdető Pál apostol, akit Kazinczy tárgyiasnak, hidegnek érzékelt) hogyan hatottak épp ellentétességük révén Kazinczy ízlésének fejlődésére, morális szükségéből fakadó „szép eszményének” kialakulására.

Kováts Dániel Kazinczy Ferenc hatása Zemplén szellemi életében című korreferátuma a genius loci idézte: képet adott róla, milyen feladatokat vállalt Kazinczy a megye, a helyi református egyházközség életében, milyen kapcsolatot tartott a sárospataki kollégiumi tanárokkal stb., majd vázolta, milyen módon és keretek közt ápolták és ápolják Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon a Kazinczy-hagyományokat.

Az ülésszak harmadik részében (okt. 17-én du.) az „egyéb” szaktudományok képviselői adták elő Kazinczy-kutatásaik eredményeit: Vöröskároly Kazinczy és a magyar múlt című előadásában Kazinczyról mint levéltárosról, sőt levéltáralapítóról nyújtott képet, a feldolgozott levéltári anyagból adódó következtetéseket is levonva, sőt annak is szerét ejtve, hogy az „ellentmondásos” részletekre kellő magyarázatot keresen, ezáltal számos új írással gazdagítva Kazinczyról alkotott képünket. — Rózsa György előadásából Kazinczy művészetek iránti fogékonyságáról és szeretetéről kaptunk képet (a kertművészetet is beleértve), majd megismerkedhettünk Kazinczy és neje portréinak, valamint Kazinczy Messiás-fordítása illusztrációjának történetével s művészi értékeivel, úgy, hogy közben arra is fény derült, hogy Kazinczy kikkel miért, milyen értesülések alapján dolgoztatott. — A korreferálók közül Sinkó Katalin — Kazinczy helye a magyar gyűjtéstörténetben címen — Kazinczynak a Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen őrzött, illetőleg a Széchényi Könyvtárba került, eredeti szempontok szerint gyűjtött metszeteiről, az általa rendelt vagy vásárolt tájképekről, a tőle magától származó árnyékrajzolatokról, valamint a más gyűjtőkkel fenntartott kapcsolatairól számolt be. — Szabó Péter Kazinczynak a festett és a rajzolt portrékra vonatkoztatott nézeteit mutatta be korreferátumában a Levelezés adatai alapján, kiemelve, hogy a hangsúlyt Kazinczy a formára vetette, hogy az utókort tartotta szem előtt, az utókorra akarta mintegy „átörökíteni” még mielőtt meghaltak volna az élők, mégpedig lehetőleg ifjú korban. — Szaunder Mária Fried István által felolvasott beszámolójából (Kazinczy hagyatékának történetéhez) arra derült fény, hogyan került

elő 1960-ban Kazinczy művei katalógusának egy része, amely hozzásegíthet ahhoz, hogy végre világos képünk legyen: mit, mennyit írt s adott közzé. — H a i m a n G y ö r g y korreferátuma Kazinczy és a könyvművészet címen hangzott el, s Kazinczy könyvművészeti tájékozottságát és igényességét vázolta: sokszor pontosan előírta a tipográfiát, a sorközt, a betűtípust, a margót stb. — Végül B e l i t s k a - S c h o l t z H e d v i g — Kazinczy és a színház címen meghirdetett korreferátumában — Kazinczy színházi kultúránk történetében játszott szerepét méltatta, kitérve a felvilágosodás kora színházi eszményére éppúgy, mint Kazinczy drámafordításaira és színtársulat létrehozására vonatkozó terveire.

A zárósóban P á n d i P á l, aki az ülészak harmadik részén elnökölt, kiemelte annak jelentőségét, hogy az ülészakon több szakterület képviselője méltatta Kazinczy munkásságát, anélkül, hogy egyik is kisajátította volna magának, vagy hogy az erényei mellett a tévedéseit elhallgatta volna, leszögezve: Kazinczy „mert”, tehát tévedett is, hiszen csak az nem téved, aki gyáva ahhoz, hogy valamit tenni is merjen. Befejezésül hangsúlyozta: ha Kazinczy művei kritikai kiadásának, amelynek szükségességét többen is szóvá tették, nincsenek is meg a feltételei, kívánatos volna, hogy az Akadémia legalább Kazinczy tanulmányainak, illetőleg verses műveinek kritikaival egyenértékű, színvonalas kiadásának megteremtse a lehetőségét, az illetékes szakemberek bevonásával.

A rendező szervek (a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság stb.) képviselői az ülészak résztvevőinek jelenlétében okt. 17-én reggel megkoszorúzták Sátoraljaújhely Tanácsa udvarán Kazinczy szobrát, okt. 18-án pedig Széphalmon koszorút helyeztek Kazinczy sírjára.

Y.

Tanácskozás a kétnyelvűségről

Kétnyelvűségről sokan szólhatnak, empirikus pontossággal, elméleti igényességgel is. A Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetének vezetői 1981. május 20—22. között ezt a sokhangúsgot igyekeztek megszólaltatni.

Intézetünk tudományos bizottságát nem „felülről lefelé” szervezték meg. Egy „félkemény társadalomtudomány”, a közgazdaságtan gyakorlati területén élő alkalmazott nyelvészek, nyelvpedagógusok, írók és tudománynépszerűsítők hozták létre, hogy az unos-untalan hangzatatott és mindjobban elcsépelet „továbbképzés” terminusnak élő és együttesen folyó műhelymunka tartalmat adjanak. Az orosz irodalomtudós, a költő és műfordító, a pszichológus és a nyelvmester fogott össze, hogy a tapasztalat mindennapi kincstárát és a jó spekulációt egyesítse. Nos, ez a tudományos bizottság javasolta az állami szerveknek a tanácskozás megszervezését és engedélyezését.

A kétnyelvűségnek ugyanolyan sok fokozata van, ugyanolyan sokféle a terjedelmi és mélységi változata, mint az egyetlen nyelvet beszélő ember nyelvi műveltségének. A piramis legalsó szféráiban találkozhatunk Békés megye kétnyelvű szlovákjaival, Baranya „Ungarnschwaben” elnevezésű lakosaival, vagy akár New Brunswick „második és harmadik generációival”. De kétnyelvű a svájci vonat kalauza is, sőt talán az író is, aki szellemi művészségének életrajzában lengyelből francia, majd angol író lett. A régi és mindmáig nem eldöntött vita, hogy igazán csak egy nyelvet lehet-e tudni, vagy egyforma érték-e a bilingvis ember mindkét használt nyelve, álprobléma, mert a mélység és terjedelem igénye, valósága a személyiség belső erejétől, felépítésétől függ. Az egyén ismert szókincsének nagy része is ugyanúgy árnyékban van sokszor egész élete során, mint a Lévi-Strauss megállapította távoli keleti népeké. Maga a társadalom, annak dinamikája, a környezetek változó sora is belenyúl szó- és beszédhasználatunkba. A teljesség csak távoli és halvány norma. Senki még nem érte el.

A kétnyelvűség lehet természetes és boldogító, természetes és védekező státusú, a magas műveltség fényűzése, ám lehet mesterséges termék is, megtanult nyelvek igen magas szintjének beépülése a személyiségbe.

A nyelvészet, a nyelvlélektan, a szépirodalom tanúságtétele, a történelem ilyen irányú vizsgálata, a modern nemzetiségi államok nyelvtervezési — „language planning” — vágya és tevékenysége; mindmegannyi szempont, amely e nagyon is humán tudat-állapot megértéséhez közelebb visz.

Egy egész nap szolgált a nyelvtudósok gondolatainak kicserélésére. A nyelvi kontaktusok elemzése során Nyugat-Szibéria, Csehszlovákia, a magyarországi cigányság, a szovjetunióbeli magyar emigráció, Norvégia és végül egy elméleti indo-uráli bilingvizmus egyaránt szerepelt a programban. Hajdú Péter, Máté Jakab, Banczerowski János és Teveli Ferencné vállalták az elvontabb mondanivalót: kommunikációelméleti, nyelvtörténeti, tipológiai keretek felvázolását. Emil Skála, a Károly egyetem ismert germanistája a cseh—német bilingvizmus elemzése során jókora adag művelődéstörténeti információt is szolgáltatott.

A tanácskozás második napján azok az írók és költők, irodalomtudósok szólaltak meg, akik vagy maguk kétnyelvűek, vagy a problémának elkötelezett szerelmesei. Kalász Márton, Kocs Valéria, Thinsz Géza (Svédország), Kerényi Grácia és Takács Zsuzsa — versről, versfordításról, az írói tudat nyelvi állapotáról beszélgettek. A szenvedés éveiben megszületett lengyel—magyar kétnyelvűség tárgykörét is nagy érdeklődés kísérte, nemkülönben Páskándi Géza dolgozatát, amelyből az derült ki, hogy a teljes kétnyelvűség akár félszázadokon át tartó állapota is reakcióállapot a veszélyhelyzetben.

A leglényegesebb mondanivaló talán Gereben Ágnes előadásában villant fel: két nyelv két műveltséget is jelenthet, de éppen ebben a fogalmi négyesben csonka tudatállapot is alakulhat ki. Ez az igazság szinte a hétköznapi műhelyébe ható tanulást is jelölt meg: a nyelv úgy összefonódott a műveltséggel, hogy még elemzésükben sem választhatók szét.

Kétnyelvű-e az az ember, aki az egyik nyelvet tanulta, pontosítsunk: iskolában tanulta? Külön fórumon vitatták meg ezt is, és kiemelkedő előadásnak lehettünk tanúi a lipcei Johnnes Wenzel meghallgatásakor, aki a finn és a német nyelv egybevetésének elegáns példáit mutatta be. Jarowski Alexander gyermekpszichológus a szigorú és kísérletes tudomány eredményeit általánosította.

Ám mint ahogyan a „műves irodalom” is ki-kitekint a dokumentumok realitása felé, akként az egyetem nyelvtanárai is egy asztal köré ültették az évtizedek óta hazánkban orosz oktató orosz anyanyelvű tanárnőket, francia és magyar kétnyelvű pedagógusokat, a hazánkban megházasodott német ajkúakat és a szinte kétnyelvű ösztöndíjasokat. Ez a kollektív riport a fel-felhangzó félmondatok és „beleszólások” igazoló közegén át bepillantást adhatott egy-egy olyan tudatállapotba, amely a nyelvi azonosulás fájdalmas vagy izgalmas folyamataiból villantott fel egy-egy vallomást.

Végül Moszkva, Berlin, Pozsony és Bécs közigazdászokat oktató orosz tanárai számoltak be a felső szintű nyelvtanítás módszertani kérdéseiről.

Fülei-Szántó Endre

Szemle

Rácz Endre és Szathmári István (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv mondatana köréből (Ismereti: <i>Temesi Mihály</i>)	105
Dobos H. Magda: A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista szépirodalomban (Ismereti: <i>Herczeg Gyula</i>)	114
Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor indulása (Ismereti: <i>Szilágyi Ferenc</i>)	119

A Nyelvőr hírei

<i>Hangay Zoltán</i> : A szakmunkástanulók versenyének egri döntője	122
<i>Y.</i> : Tudományos ülészak Sátoraljaújhelyen Kazinczy halálának 150. évfordulója alkalmából	124
<i>Fülei-Szántó Endre</i> : Tanácskozás a kétnyelvűségről	127

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, 1900 Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Pénzforgalmi jelzőszáma: PKHI 215-96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest, Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, 1368 Budapest, Váci u. 22., telefon: 185-612. Előfizetési díj egy évre: 52 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest P. O. Box 149 62, Postafiók 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József Attila u. 1.) és az Akadémiai Könyvesboltban (Bp. V., Váci u. 22.).

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig megjelent füzetek:

1. *Bárczi Géza*: A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen ..... 1 Ft
3. *Farkas Vilmos*: Jegyzetek „A magyar helyesírás szabályai” tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változásokról ..... 1 Ft
[A 2—3. szám együttes új kiadása ilyen címen: *Deme László*: Magyarázata helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához (A szótári részben végrehajtott változtatások jegyzékével)] ..... 4 Ft
4. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága ..... 1 Ft
5. *Vértés O. András*: A beszédhibákról ..... 1 Ft
6. *Ferenczy Géza*: Arany János, nyelvünk bűvára és művelője ..... 3 Ft
7. *Bencédy József—Deme László*: Egy szavaló és kiejtési verseny tanulmányai ..... 2 Ft
8. *Grétsy László—Wacha Imre*: A műszaki nyelv művelése ..... 5 Ft
9. *Deme László*: Helyesírási rendszerünk logikája ..... 5 Ft
10. *Kiss Lajos—Kovalovszky Miklós—Lőrincze Lajos—Mátyás Ferenc*: O. Nagy Gábor emlékének ..... 2 Ft
11. *Kemény Gábor*: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában ..... 2 Ft
12. Beszédkultúránk időszerű kérdései

E füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.) árusítja.

Nyelvészeti kiadványok

- Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum* Budapestini habitus anno 1975. Red. Gyula Ortutay. Pars I. Acta Sessionum. Cur. János Gulya. 1975. 241 l. 15×25 cm. Német, orosz és francia nyelvű tanulmányok. Fve 140,— Ft. ISBN 963 05 0436 7
- Domokos Péter: *Az udmurt irodalom története*. 1975. 550 l. 17×25 cm. Bibliogr. fejezetenként. Orosz és angol nyelvű összefoglalással. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0699 9
- Études Finno-Ougriennes*. Tome X. Année 1973. 1975. 318 l. 17×25 cm. Fve 180,— Ft. ISBN 963 05 0579 7. Közös kiadás a párizsi A. D. E. F. O.-val (Librairie Klincksieck, Paris)
- Forschungstätten für Finnougristik in Ungarn*. (Red. von János Gulya, László Honti. Übers. von Regina Hessky. Az előszót írta: Kálmán Béla.) 1975. 165., 4 fénykép, 17×25 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0623 8
- Gregor Ferenc: *Der schlowakische Dialekt von Pilisszántó*. (Übers. von István Tóth.) 1975. 295 l., 17×25 cm. Bibliogr. 293—296. l. Kve 180,— Ft. ISBN 963 05 0400 6
- Hadrovics László: *Szavak és szótársók*. 1975. 134 l. 17×25 cm. (Nyelvtudományi értekezések 83.) Fve 22,— Ft. ISBN 963 05 0732 3
- Hajdú Mihály: *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata*. 1975. 52 l. 17×24 cm. 1 melléklet (Nyelvtudományi értekezések 87.). Fve 11,— Ft. ISBN 963 05 0551 7
- Honti László: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda*. (Übers. von Regina Hessky.) 1975. 161 l. 17×25 cm. Bibliogr. 157—161. l. Kve 80,— Ft. ISBN 963 05 0237 2
- Jel és Közösség*. Szemiotika tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. 1975. 234 l. 17×25 cm. Bibliogr. 201—229. l. (Musseion könyvtár. 2.) Kve 52,— Ft. ISBN 963 05 0424 3
- Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Két kötetben 15×21 cm. 2. kiad. 1974. 1. köt. 582 l. 2. köt. 583—1043 l. Német és orosz nyelvű összefoglalóval. Kve együtt 180,— Ft. ISBN 963 05 0413 8 (1—2. köt.), ISBN 963 05 0414 6 (1. köt.), ISBN 963 05 0415 4 (2. köt.)
- Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép úji-történeti tagolódása*. 1975. 230 l. 12×18 cm. Bibliogr. 197—228. l. (Néprajzi tanulmányok.) Fve 23,— Ft. ISBN 963 05 0561 4
- Magyar értelmező kéziszótár* (Szerk.: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. 2., változatlan kiadás. 1975. 1550 l. 17×25 cm. Kve 260,— Ft. ISBN 963 06 0731 5
- A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 15. (a tizenegyedikhez képest változatlan, lenyomat). 1975. 267 l. 14×21 cm. Fve 9,— Ft, Kve 16,— Ft. ISBN 963 05 0610 6
- A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Szerk. Deme László, Imre Samu. 1975. 345 l. 17×25 cm. Kve 68,— Ft. ISBN 963 05 0609 2
- Mikola Tibor: *Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen)*. Übersetzt von Tilda und Paul Alpári. 1975. 242 l. 14×21 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0223 2. Közös kiadás a hágai—párizsi Mouton kiadóval
- Modern Linguistics and Language Teaching International Conference Budapest, 1—5 April 1971*. 1975. 439 l. 17×25 cm. Angol, francia, német, orosz és egy latin nyelvű tanulmány. Kve 250,— Ft. ISBN 963 05 0265 8. Közös kiadás a hágai Mouton kiadóval
- Papp Ferenc: *A magyar főnév paradigmatis rendszere*. (Leírás és automatikus szintézis.) 1975. 327 l., 45 táblázat. 17×25 cm. Bibliogr. 263—265. l. Kve 66,— Ft. ISBN 963 05 0570 43
- Researches in Altaic Languages* Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaic Conference. Held in Szeged, August 22—28, 1971. E. by Louis Ligeti. 1975. 338 l. 10 ábra, 18 táblázat, 17×25 cm. (Bibliotheca orientalis Hungarica XX.) Bibliogr. tanulmányként. Angol, francia és német nyelven. Kve 200,— Ft. ISBN 963 05 0124 4
- Steinitz, Wolfgang: *Ostjakologische Arbeiten*. Szerk. Gert Sauer, Renate Steinitz. — Négy kötetben. 27×19 cm. ISBN 963 05 0156 2
- Bd. 1. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Texte*. Neubearb. von Gert Sauer. 1975. 468 l. Szövegek eredeti nyelven, német nyelvű magyarázószöveggel. Kve 300,— Ft. ISBN 963 05 0157 0. Közös kiadás a berlini Akademische-Verlaggal és a hágai Mouton kiadóval.
- Zsilka János: *A jelentés szerkezete*. A jelentés mozgásegysége. 1975. 262 l. 10 melléklet, 17×25 cm. Kve 60,— Ft. ISBN 963 05 0640 8